לעאן קאבריין

עראינערונגען פון אידישען דראמאטורג

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/memoirsofjewishd0000acab

J. M. Hurwitz

ספריה עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טארונטע
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

Aug 9. 25 Chicago Ill.

לעאָן קאָבערין

עראָינערונגען פון א אידישען דראַמאַטורג

א פערטעל יאָהרהונדערט
אידיש טעאַטער אין אַמעריקאַ

ערשטער באַנד

ארויסגעגעבען פונ׳ם
קאָמיטעט פאַר
קאָבערינ׳ס שריפטען

Copyright by
LEON KOBRIN
1925

לעאָן קאַבריון.

אינהאַלטס פֿאַרצייכנים.

פֿארוואַרט פונ'ם פֿארפֿאַסער — — — — — — — — — — — — — — זייט 7

„די פֿרייַע אידישע פֿאַלקס־ביהנע".

יואל ענטין — מיין ערשטע באַגעגעניש מיט איהם. זיין ארבייט אין דעם דאזי־גען פֿאראיין. זיין אינטערעס צו מיינע ערשטע שאפונגען. ווי אזוי „די פֿרייַע אידישע פֿאלקס־ביהנע" איז נעשאפען געווארען פון א רוסישען אפיציר. זייט 13

די אידישע ביהנע אין יענער צייט.

וועז הורוויץ און לאטיינער האבען געוועלטיגט. — דער לשון אויף דער אי־דישער ביהנע. — די אקטיארען און דער עולם אין יענער צייט. — — זייט 23

די קינסטלער־כוחות אויף אונזער דאמאַלטיגער ביהנע.

ווי זיי האבען זיך אנטפֿלעקט אין דער בעסערער פּיעסע, און דער אידאַליזם פון אונזערע פּיאָנערען־צאקטיארען — — — — — — — — — — — — זייט 33

דער איינדרוק וואָס דאָס דאמאַלטיגע אידישע טעאַטער האָט געמאכט אויף איזראעל זאַנגוויל.

ווי ער האט אויפגעפיהרט זיינע א פּיעסע אינ'ם אידישען טעאַטער. — די ענג־לישע קריטיקער און דאס אידישע טעאַטער. — דער נעלאף פון ענגלישע דירעק־טארען נאך אידישע אקטיארען. „פּאטריאטען" אינ'ם אידישען טעאַטער. זייט 40

אן אידעאַלער קולטור־טרעגער.

א ווייטערע כאראקטעריסטיק פון י. ענטין, זיין קאמערציע מיט סינארעטען און העפטען. זיינע קונדען אין די שפּעטער. ווי ער האט פּארשלונגען מאַליער'ן ז. 49

נ. מ. שמר.

1. — ווי אזוי איך האב זיך באקאנט מיט איהם.—ווי איך האב זיך איהם פריהער פֿארנעשטעלט — — — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 65

2. — ווי שמר האט נעשריבען זיינע ראמאנען, ווי ער האט געענדפערט זיינע קריטיקער — — — — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 70

3. — די דעבאטע איבער שמר'ן. די אומאנגענעמע לאגע, אין וועלכער איך האט זיך דאז נעפונדען — — — — — — — — — — — — — — — זייט 76

מיין ערשטע פּיעסע „מינא".

ווי אזוי זי איז ארויפגעשלעפט געוואָרען אויף דער ווייסער וועלט און ווי אזוי צוליב איהר האבען גאַרדין מיט זיינע פּרייַנד פֿארלאזען „די פּרייַע אידישע פֿאלקס־ביהנע". — ווי אזוי מען האט געמאכט שלום צווישען גארדין'ען און מיר. —ווי גארדין און איך זיינען צוקריגטערהייט ארוים פֿאר'ן פּובליקום. זייט 81

יעקב גאַרדין.

1. — די פֿארזונליכקייט מיט'ן שטארקען וויללען. דער געבארענער פיהרער און לעהרער, זיין האלטונג און דער איינפלום וואס ער האט נעהאט. — ז. 109

2. — די טעאטער סביבה, נעגעז וועלכער נאדרין האט געהאט צו קעמפען. — ווי אזוי מען האט אין יענער צייט גרימירט פארפאספערס „אלדען". — זייט 114
3. — מאנולעסקא פארווערט נאדרין'ען אריינצוקומען אין טעאטער, וועז מען פיהרט אויף זיין ערשטע פיעסע „סיבירי". נאדרין'ס נצחון — — זייט 119
4. — ווי אזוי די אקטיארען האבען זיך נעבויגען פאר נאדרין'ס ווילען. — זיין קאמף נעגען די „סטארס" פון'ם אידישען טעאטער — — — — — זייט 124
5. — די ערציהעריש ריכטונג פון נאדרינ'ס פיעסען. — דער לעהרער, וואס האט געפרעדיגט זיין לעהרע דורך זיי — — — — — — — — — זייט 129
6. — די ווירקונג, וואס נאדרין'ס „פראזא" האט נעהאט אויף די אקטיארען און אויפ'ן פובליקום — — — — — — — — — — — — — — זייט 132
7. — דער סך־הכל פון נאדרין'ען און זיין טעטיגקייט — — — — זייט 137

קעני ליפציין.

1. — איהר באציהונג צו נאדרין'ען און איהר טאלאנט — — — — — זייט 145
2. — ליפציין אין דער היים, ווי זי האט זיך נענרייט צו אן אויפטריט. זייט 149
3. — נאך א פאר שטריכען פון מאדאם ליפציין'ס טאלאנט. — איהר מאן, מייקעל מינץ, א מערקווירדיגער כאראקטער. — זיין טראגעדיע — — — זייט 154

דוד קעסלער.

1. — ווי איך האב איהם נעלעזען מיין „איסט סייד נהעטא", און די לעקציע, וואס ער האט מיר וועגען דעם נעהאלטען — — — — — — — — זייט 167
2. — ווי אזוי קעסלער האט זיך פארהאלטען צו פיעסען, וועלכע ער האט נישט ליב נעהאט — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 173
3. — ווי אזוי הויפטמאן'ס „וועבער" האבען מיר ארויסגעהאלפען, בעת איך האב נעלעזען ווידער מיין „איסט סייד נהעטא" און ווי אזוי מען האט די דאזיגע פיעסע נעשפילט — — — — — — — — — — — — — זייט 178
4. — קעסלער'ס באריהמטער „חטאנ'טי". — ווי ער האט ניט פארשטאנען קיין פיעסע, וועז מען האט זי פאר איהם פארנעלייענט, און פארוואס — זייט 184
5. —אן אומאנגענעמע ערפאהרונג, וואס איך האב אמאל מיט איהם נעהאט. ז. 191
6. — ווי אזוי קעסלער האט אמאל נעשפילט דעם „ישיבה בחור" — — זייט 197
7. — קעסלער א מין פענאמאן, וועלכער איז פול נעווען מיט קאנטראסטען. — א ווילדער זשעני — — — — — — — — — — — — — — — זייט 201
8. — די קנאה פון סטארס איינער צום אנדערען, און ווי אזוי קעסלער האט זיך צוערשט באצויגען צו „יאנקעל בוילע". — — — — — — — זייט 208
9. — דער ערשטער ערפאלג פון „יאנקעל בוילע", ווי אזוי מען האט דערהערט נעמעז פון אקטיארען, וואס מען האט זיי פריהער ניט נעהערט — — זייט 214
10. — ווי אזוי קעסלער האט נעשפילט „יאנקעל בוילע" און ווי אזוי בעסי ווייסמאן איז „אריינגעפאלען" אין דער רעל פון נאטאשא'ן — —— זייט 218

בילדער אינ'ם ערשטען באנד:

דער פארפאסער
יואל ענטין

נ. מ. שמר
יעקב נאדרין
דוד קעסלער

מאדאם קעני ליפציין
מייקעל מינץ

פונ׳ם פארפאסער

אין די דאזיגע צווייי ביכער בין איך אויסגעוואקסן צו געבען עראינערונגען — דורכאויס ניט קיין היסטאריע — וועגען די הויפט־שאפער פון אונזער אמאליגער בעסערער אידישער ביהנע, און, ממילא, וועגען אונזער דאמאליגען בעסערען, אזוי גערופענעם רעאליסטישען, טעאטער בכלל — מיט וועלכע איך בין פערזענליך געשטאנען אין נאהענטער פארבינדונג איבער א פערטעל יאהרהונדערט אלס דראמאטורג.

אויפלעבען בין איך אויסגעוואקסן דורך די דאזיגע עראינערונגען יענע פיאנירען פון אונזער אמאליגען בעסערען טעאטער, יענע שאפער, מיט׳ן אמת׳ן גאט׳ס פונק אין זייערע נשמות, סיי פאר זיך אליין — וויי! אזוי פיל טייערע און ליכטיגע מאמענטען אין מיין גאנצן שווערען לעבען זיינען פארבונדען מיט זיי! — און סיי פאר יענע טויזענדער און טויזענדער מענשען, וואס האבען זיי געזעהן און פון זייער פייער זיך אנגעצונדען און פון זייער באגייסטערונג מיטגעריסען געווארען, און בפרט פאר יענע, וואס האבען ניט געזעהן נישט זיי און נישט זייער טעאטער און האבען גאר קיין אהנונג ניט, וואס פאר גרויסע שוישפילערישע כחות אונזער אמאליג טעאטער האט פארמאגט און וואס פאר א קאמף דא איז געפיהרט געווארען ביי אונז פאר א בעסערע אידישע ביהנע און וואס פאר א הויכע מדרגה די דאזיגע ביהנע האט א גרויסע צייט געהאט דערגרייכט...

יא, גרויסע כחות האט אונזער אמאליגע ביהנע פארמאגט, גרויסע שאפענדע כחות, וואס נאר פיאנערען זיינען געבענשט מיט אזעלכע. וואס שווער איז דער וועג פון דעם

פיאנער, איבער וועלכען ער מוז דורכגעהן. פול מיט שטיינער און דערנער איז דער דאזיגער וועג, און אמאל מיט טיפע גריבער און זומפען. ניט פאר א מענשען מיט געווענליכע כחות איז ער...

דער פיאנער בלוטעט ביי יעדען טראט, און דאך גיהט ער ווייטער. ער פארלירט די כחות טראפען נאך טראפען אויף די שטיינער און דערנער, און דאך שטעלט ער זיך ניט אף, ראנגעלט זיך ווייטער מיט די שטערענישען, קעמפט ווייטער אויף זיין וועג, קעמפט ווייטער...

מחמת ער איז אינער פון יענעם מין מענשען, וואס זיי זיינען גאנץ וועניג פארען ביי אלע פעלקער, פון יענעם באזונדער־רען מין, וועלכער איז לכתחילה געבארען געווארען, צו באפרוכ־פערען און באלעבען מיט זיין בלוט און זיין זאפט, מיט זיינע ליידען און זיין ליבע דאס, וואס איז פריהער ווייסט און טויט גע־וועז...

ניט וועניגער שווער איז אויך געווען דער וועג פון די פיא־נערען פון דער אידישער ביהנע און נאר פון זייער בלוט און זייער זאפט, פון זייערע ליידען און זייער ליבע איז ער באפרוכ־פערט און באלעבט געווארען...

וויפיל זיי איז דאס אויסגעקומען צו קעמפען!

איז נישטא קיין טעאטער, שפילט מען אין שייערס, אין קלייטען און אין שטאלען...

זיינען נישטא קיין פיעסען, שטעלט מען פאר א דיאלאג צווישען צוויי, צווישען דריי פארשוינען — פון א חסיד, א זעל־נער...

זיינען נישטא קיין פרויען, וואס זאלען וועלען שפילען טעאטער, וועלט מען אליין א פרוי, שפילט מען אליין אן אלטע באבע, א יונג מיידעל...

לייזט זיך אויף דאס טעאטער אין רומעניען, פאהרט מען נאך רוסלאנד שפילען...

פארבאט מען אידיש טעאטער אין רוסלאנד, פאהרט מען

נאָך נאַליציע, נאָך לאָנדאָן, נאָך אמעריקא און מען שפּילט אי־דיש טעאַטער...

די כחות פון דעם פּיאָנער רוהען ניט. דער גייסט צו שא־פען און צו בויען לאָזט איהם ניט רוהען, ער רייסט זיך צו אנטפלעקען, ווי א פּערשפּאָרט פייער...

אויף שריט און טריט שטיינער און דערנער: באַלידיגונגען פון דער פּאָליציי אין רוסלאַנד; הונגער אין גאַליציע און אין לאָנדאָן; הונגער, שפּאָט און באַלידיגונגען די ערשטע צייט אין אמעריקא (פון די דייטשע יאהודים) — און זיי גיבען זיך ניט אונטער, די שאפענדע כחות פון דער אידישער ביהנע, זיי שפּילען און שאפען אן עולם פּאר זיך, שאפען אן אידיש טעאַטער.

דאָס אַלצדינג אויסצוטראָגען, דאָס אַלצדינג אויסצוקעמ־פען האָבען נאָר געקאָנט מענשען, וואָס זיי האָבען אין זיך גע־טראָגען יענע שאפענדע כחות, וועלכע זיינען שטאַרקער אידער אַלע שטערונגען, יענע שאפענדע ליבע, פּאר וועלכער מען ברענגט נערן קרבנות.

אָט וועגען די דאָזיגע פּיאָנערען פונ׳ם אמאַליגען בעסערען אידישען טעאַטער אין אמעריקא זיינען מיינע עראינערונגען.

און אויך וועגען יענער צייט, וועו די פּיעסען פון בעסערען דראמאטורג האָבען געצונדען ביים שוישפּילער זיין קינסטלער־אמביציע נישט־נאָר פּאר סתם טעאַטער, נאָר פּאר דעם בעסערען טעאַטער, און האָבען איהם געגעבען די מע־ליכקייט זיינע גרויסע כחות פאנאנדערצואוויקלען, און וועו דאָס שפּילען פונ׳ם שוישפּילער האָט באגייסטערט דעם דראמאטורג און געוועקט ביי איהם דעם חשק צו שרייבען נייע פּיעסען, און וועו זיי צוזאמען, דער דראמאטורג מיט׳ן שוישפּילער, האָבען געשאפען דעם אמאַליגען היגען בעסערען אידישען טעאַטער און א באגייסטערטען עולם פּאר איהם...

איך, וואָס אויף מיין גורל איז אויסגעפאַלען צו זיין איינער פון די פּאָר שרייבער, וועלכער צוזאמען מיט יעקב גאָרדינ׳ן איז געשטאנען אמנאָהענסטען צו יענער ביהנע און צו יענע אונזערע

פיאנערען אקטיאָרען און אקטריסעס, וואָס יעדער און יעדע פון זיי אָהן אויסנאָם האָט געשפילט אין מיינע פיעסען און וואָס יעדער און יעדע פון זיי איז געווען א באזונדער אינטערעסאנט וועלטל, — איך האָב זיך באמיהט ארויסצוברענגען אין די דאָזיגע עראינערונגען מיינע יענע ביהנע, אזוי ווי איך האָב זי געזעהן, און איהרע הויפט־שאפער — אזוי ווי זיי זיינען נעבלי־בען לעבען אין מיין זכרון...

דערביי ווייל איך באמערקען, אז אין די דאָזיגע עראינערונ־גען האָב איך זיך אפגעשטעלט בלויז אויף מענשען, מיט וועלכע איך בין פערזענליך געקומען אין דער נאָהענסטער באריהרונג אלס דראמאטורג און, פארבייגעהענדיג, אויף א פאָר, וואָס, הגם זיי האָבען נישט געהאט קיין שייכות מיט דער דאָמאָלסדיגער בע־סערער אידישער ביהנע אין אמעריקא, ווי, למשל, די באריהמ־טע אברהם גאָלדפאדען און נ. מ. שמר, — האָבען זיי אָבער א געוויסען אינטערעס פאר מיר אליין און זיכער פאר דער לעזער אויך.

ארונטער זיינען היינט יענע מענשען פון יענער ביהנע, פון וועלכער זיי האָבען אמאל געלאָזט הילכען זייער באזעלט, פייער־דיג וואָרט, ארונטער איז מיט זיי יענע ביהנע, נאָר די עראינע־רונג האָט זיך נאָך זיי אפגעשטעלט!...

זאָלען די דאָזיגע עראינערונגען, געשריבען פון איינעם, וואָס האָט העבער א פערטעל יאָהרהונדערט מיטגעלעבט און מיטגעליטען און מיטגעקעמפט מיט יענע פיאנערען פאר א בעסער אידיש ביהנע, זיין אן אויסדרוק פון טיפער ליבע און אכטונג צום אנדענק פון זיי און פון זייער ארבייט!...

יאנואר, 2 1925. ברוקלין, נ. י.

„די פרייע אידישע פאָלקס־ביהנע"

„די פרייע אידישע פאָלקס־ביהנע".

יואל ענטין, מיין ערשטע באַגעגענישׂ מיט איהם. זיין אַרבייט אין דעם דאָזיגען פּאַראיין. זיין אינטערעס צו מיינע ערשטע שאַפונגען.

אין יענע יאָהרען פון פרעהליכער אָרימקייט און באפליגעל־טען שטרעבען, וועו מיר האָבען דאָ אזוי פרעהליך נעהונגערט און מיט אזא שמחה געאַרבייט אויף דעם שווערען, נאָך־ניט צופֿעריגען גייסטיגען פעלד אונזערען, האָבען מיר זיך באקאַנט.

אין 1897 איז דאָס געווען. אויף א מיטינג פון דער דא־מאָלסדיגער „פרייע אידישע פאָלקס־ביהנע", אין א האָל אויף איסט בראָדוויי, דאָרט האָב איך איהם, יואל ענטינ'ען, צום ער־שטען מאָל געטראָפען. ער איז געווען דער סעקרעטער פון יענעם פּאַראיין.

די „פרייע אידישע פאָלקס־ביהנע" — א נאָמען נאָך דער „פרייער פאָלקס־ביהנע" אין דייטשלאַנד, וואָס די סאָציאָליס־טישע ארבייטער האָבען דאָרט געגרינדעט, — האָט געארבייט פאר א בעסערע אידישע ביהנע.

די נשמה פון יענעם פּאַראיין איז געווען יעקב גאָרדין.

כמעט די גאַנצע אידישע אינטעליגענץ איז דאָרט פאר־טראָטען געווען. אלע אידישע דאָקטוירים פון איסט בראָדוויי, מוזיקער און מאָלער, ס'רוב מענשען, וואָס האָבען זיך קיינמאָל ניט אינטערעסירט ניט מיט דער אידישער ליטעראַטור און ניט מיט דער אידישער ביהנע, זיינען דאָרט מיטגלידער געווען, אפילו צווויי אמת'ע רוסען אויך — דער באקאַנטער רוסישער סאָציא־ליסט סטאָלשניקאָוו, דער ארכיטעקט פון קארנעגיע

האל, און איינער קאנסטאנטינאוויטש, א רוסישער כאלער.

ווי אזוי קומען אזוינע מענשען, די כמעט אידישע גוים און גוי'אישע אידען, צו אזא פאראיין? וואס פאר א שייכות האבען זיי געהאט צו דער אידישער ביהנע?

דער תירוץ איז: דער איניציאטאר פון יענעם פאראיין איז געווען א רוסישער אפיצער.

דאס האט אזוי פאסירט:

אין דער צייט פון דער אמעריקאנישׂ-שפאנישער מלחמה זיינען דריי רוסען — אן אפיצער, דער מאלער קאנסטאנטינאוויטש און נאך איינער — געקומען קעמפען פאר די קובאנער געגען די שפאניער.

נאך דער מלחמה זיינען די דריי רוסען געקומען נאך ניו יארק און האבען זיך דא צוגעטוליעט צו דער רוסיש-אידישער קאלאניע.

יענעםווינטער האט גארדין געלעזען לעקציעס ביי די רוסישע סאציאל-דעמאקראטען איבער מאליער, איבסען און שעקספיר.

די לעקציעס זיינען שטענדיג שטארק באזוכט געווען. די היגע אידישע אינטעליגענטען און די פאר רוסען האבען מיט חשק זיי באזוכט.

זיינען די דריי רוסען אויך צו די לעקציעס געקומען.

איינמאל, אויף גארדינ'ס א לעקציע, האט זיך אויפגעהויבען דער אפיצער און געהאלטען אומגעפעהר אזא רעדע:

— מיינע הערען אידישע אינטעליגענטען, איהר לעזט דא פאר לעקציעס איבער איבסען, מאליער, שעקספיר, און אייער אייגענעם אידישען טעאטער לאזט איהר איבער אין אזא זומפ... איך האב באזוכט אייער אידיש טעאטער און איך קען ניט פארשטעהן, ווי אזוי דערלאזט איהר, אידישע אינטעליגענטען, מען זאל קארמענען ביי אייך אינ'ם אידישע טעאטער מיט אזוינע אומגעלומפערטע זאכען דעם עולם. האט איהר אזוי פארגעסען אייער חוב צום פאלק, מיינע הערען — אידישע אינטעליגענטען?!

און זיין רעדע האָט א טיפען אינדרוק געמאכט — דער עיקר דערפאר, מסתמא, ווייל דער רעדנער איז געווען א גוי — און תיכף אויפ'ן פּלאַץ האָט זיך דער עולם אָרגאַניזירט אין א „פּרייע אידישע פּאָלקס־ביהנע", מיט'ן צוועק צו אַרבייטען פּאר א בעסערע אידישע ביהנע און צו באקעמפען דעם שונד אויף איהר.

כמעט אַלע, וואָס זיינען אינ'ם האַל געווען, האָבען זיך פּאר־שריבען אַלס מיטגלידער. צווישען זיי: גאָרדין, דר. אינ־גערמאַן, דער מוזיקער פּאַנאַראָוו, דר. יולים האַלפּערין, דר. מאקס גירזשדאנסקי און דער דאמאַלסדיגער ביבליאָטעקאַר פון עדיוקיישאַנאַל אליענס גראָסמאַן, וועלכער, ווי מען דערצעהלט, איז שפּעטער צוועק צוריק נאָך רוסלאַנד, האָט זיך דאָרט געשמד'ט און איז געוואָרען א „מיראָווי סודיא" אין אדעס, און נאָך אַנדערע פון די רוסיש־אידישע אינטעליגענטען זיינען אריינגעטראָטען אין יענעם פּאר־אין, און די צווויי רוסען סטאַלעשניקאָוו און קאָנ־סטאַנטינאָוויטש אויך.

די לעצטע צוויי האָבען זיך דאָרט געפיהלט היימיש, ווייל די מיטינגען זיינען געפיהרט געווען אין דער רוסישער שפּראַך, אזוי אויך די דיסקוסיעס. בלויז די פּראָטאָקאָלען פון די מיטינ־גען זיינען פּארשריבען געווען אין דער אידישער שפּראַך.

ערשט שפּעטער האָט מען דאָרט ביסלאַכווייז אָנגעהויבען צו פיהרען די דיסקוסיעס אין אידיש. בלויז איין דר. אב. קאַספּע האָט שטענדיג געדרעט רוסיש, בעת ער האָט א לעקציע פּאַרגעלעזען, צי בעת ער האָט אין א דיסקוסיע אַנטייל גענומען, ווייל אין אידיש איז איהם שטענדיג שווער געווען צו געפינען דעם נויטיגען אויסדרוק.

געווהנליך, איז ער לכתחילה ארויסגעפּאָהרען אויף אידיש. נאָר באַלד האָט ער זיך ארויפגעכאפּט אויפ'ן רוסישען וואָגען, און „פּאשאָל", אויך ווי מיט א וואָגען איבער „הרודעם". ווייל באמת איז דר. קאספּע, זאָל ער מיר מוחל זיין, קיינמאָל קיין

רעדנער ניט געווען, כאטש וויסען האָט ער געהאט א סך מעהר, איידער די אנדערע אינ׳ם פאראיין, וועלכע האָבען לייכט און גלאט נערעדט.

גאָרדין האָט זיך געשטעלט בראש פון דעם פאראיין, און פאר סעקרעטער האָט מען אויסגעוועהלט ענטין׳ען, וועלכער איז צו יענער צייט געווען א סטודענט פון קאָלאָמביא אוניווערזיטעט.

אָט דאָרט האָב איך זיך צום ערשטען מאָל געטראָפען מיט איהם.

איך געדענק ניט, ווער עס האָט מיך דעמאָלט פאָרגעשלאָגען אלס מיטגליד אין דער „פרייער אידישער פאָלקס־ביהנע". דוכט זיך, אז בודיאנאוו (בודין), מיט וועמען איך בין דעמאָלט גאנץ נאָהענט באפריינדעט געווען. איך געדענק אָבער קלאָר דעם איינדרוק, וואָס דער סעקרעטער פון דעם פאראיין האָט־אן אויף מיר געמאכט, בעת איך האָב איהם צום ערשטען מאָל געזעהן.

וואָס טוט דאָ אָט דער קליינשטעדטלדיגער בחור, וואָס איך וואָלט שווערען, אז ער איז ערשט נעכטען אָנגעקומען פון ערגעץ א ליטווישען קליין שטעדטל, וואו ער האָט זיינע טעג און נעכט אין א קלויז איבער דער גמרא פארבראכט? און וואָס זיצט ער עפעס אזוי פארכמורעט און בייז?

גאָרדין רעדט דאָרט עפעס. פאָרזיצענדער איז דר. אינגער־מאן. אלע קוקען אויף דער אימפאָזאנטער פיגור פון דעם רע־נער, וואָס דערצעהלט מיט אן ערנסטער מינע א קלוגען אנעקדאָט, פון וועלכען אלע לאכען. דער רעדנער גלעט זיך די שעהנע, שוואַרצע באָרד, נעמט זי אריין אין זיין שטאַרקען פויסט פון אונטען ארויף, ווי זיין טבע איז געווען, קוקט דורכדרינגענד מיט זיינע שארפע אויגען אויפ׳ן עולם פאר זיך און טוט ניט אפילו קיין שמייכעל. נאָר וועו עס איז שטיל געווארען, פאר־רוקט ער די ביידע גראָבע פינגער פון זיינע הענט אויבען פון ביידע זייטען וועסט, שטעלט אוים מעהר זיין מעכטיגע, ברייטע

ברוסט, און ערשט דעמאָלט טוט ער אַ שמייכעל איבער דעם ווייַ, וואָס ער האָט פריהער געזאָגט. דער עולם לאַכט ווידער.

בלויז דער קליינשטעדטעלדיגער בחור לאַכט ניט און שמייכעלט ניט. ער זיצט אויף זיין שטול נעבען אַ טישעל, ניט ווייט פון דער פּלאַטפאָרם, קוקט אויף גאַרדינ'ען און הערט זיך צו מיט אַזאַ מינע, ווי דער רעדנער וואָלט איהם בלוטיג באַליידיגט.

און דער רעדנער רעדט דוקא ניט וועגען איהם, נאָר וועגען דעם רוסישען דראמאטורג אָסטראָווסקי'ן און דעם אידישען — לאַטיינער'ן, נעדענק איך.

גאַרדין האָט אָפּגערעדט, און דאָ — דער בחור רעדט.

נאָר אַן אַנדערש מענש... האָט איינגעשטשעמעט די פּים אין דער פּלאַטפאָרם מיט עפּעס אַ מין עקשנות, אַזוי ווי ער וואָלט געזאָגט: „אָט דאָ שטעה איך און דאָ בלייב איך!" — האָט אַ באַוועג געטאָן זיינע ביידע אָרעמס מיט צונויפגעדריקטע פויסטען, אַזוי ווי ער וואָלט זיך געגרייט צו מאַכען גימנאַסטיק, און נענומען רעדען מיט דער ערד און עפּעס אַזוי פאַר'עקשנ'ט, און געמאַכט מיט די פויסטען, אַזוי ווי ער וואָלט זיינע ווערטער מיט זיי אַרויסגעוואָרפען...

ער האָט געריידט דוקא אין אידיש און דוקא געגען גאַרדינ'ס מיינונג איבער אָסטראָווסקי'ן, און די גאַנצע אינטעליגענץ, גאַרדין אַליין אויך, האָט איהם אויסגעהערט מיט גרויס אינטערעס.

ער האָט מיך פאַראינטערעסירט. מיר האָבען זיך באַקאַנט.

דאַן האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער אַליין האָט מיך נאָך פון פריהער געקאַנט, דאָס הייסט, מיין שרייבען.

אַרום יענער צייט איז דאָ ערשינען אַ מאַנאָטשריפט „דער נייער גייסט", די ערשטע צייט אונטער דער רעדאַקציע פון אַלעקסאַנדער האַרקאַווי, וואָס דאַנט אָ ר ס ווי ט ש האָט אַרויסגעגעבען. אין די ערשטע נומערען פון יענעם מאַנאָט־שריפט זיינען אָפּגעדרוקט געווען מיינע צוויי ערצעהלונגען: „די פידעל" און „איך בין דאַן אַלט געווען 17

יאהר", האָט ענטין מיר דעמאָלט געזאָגט, אז ער האָט א סך מענשען רעקאָמענדירט זיי צו לעזען, אזוי געפעלען זיינען זיי איהם.

מיר האָבען זיך באפריינדעט. ער איז געווארען א שטענדיגער בן־בית ביי מיר. דעמאָלט האָב איך זיך ערשט דערוואוסט, וואָס פאר א מענשליכע וואָרימקייט און אפילו צארטקייט שלאָגט אונטער זיין אָפּט כמורנער און אמאָל בייזער מאסקע.

מיין הויפּט־חיונה האָב איך דאן געצויגען פון פארקויפען צייטונגען, האָט ער געזוכט פאר מיר שטענדיגע קונים צווישען זיינע באקאנטע און לאנדסלייט. באזונדערס געדענק איך איין גוטען קונה, וואָס ער האָט פאר מיר געקראָגען. דער דאָזיגער קונה, וואָס האָט געהאַלטען א וואורשט־געשעפט אויף עלען און העסטער סטריט, דוקא אן אינטעליגענטער און סימפאטישער איד, האָט ביי מיר באשטעלט צוויי ענגלישע צייטונגען, וואָס איך האָב איהם געזאָלט צושטעלען יעדען אינדערפריה ארום פינף פארטאָג, בעת ער האָט זיין וואורשט־געשעפט, וועלכעס איז אויך געווען א „לאָנטש־רום", געעפענט.

די צייטונגען האָב איך איהם אלע מאָל פּינקטליך צוגעשטעלט. פינף פארטאָג האָב איך זיך שוין געווארימט ביי איהם אין קראָם (דאָס איז געוועןווינטער, געדענק איך, און אָנגעטאָן בין איך אזוי געווען, אז די קעלט האָט געהאָט דעם פרייסטען צוטריט צו מיר).

דעם דאָזיגען קונה מיינעם האָב איך אָפּגעהיט, ווי דאָס אויג פונ'ם קאָפּ. ערשטענס, אזא „קאָסטימער", אזא קונד, צוויי צייטונגען א טאָג, פערצעהן סענט א וואָך, וועז די גאנצע הכנסה מיינע פון דער קאָמערציע מיט די צייטונגען ארום און ארום האָט אין דער בעסטער וואָך דערגרייכט די סומע פון איין דאָלאר מיט א האלב, דאָס הייסט, ארום צוואנציג סענט מיט עפּעס א טאָג! — און צווייטענס, און דאָס איז געווען נאָך וויכטיגער פאר מיר, איך האָב מיט דעם דאָזיגען קונה מיינעם, וועז איך האָב איהם יעדען פארטאָג די צייטונגען געבראכט, געקאָנט

רעדען וועגען לִיטעראַטור און וועגען דער אַרבייטער־באַוועגונג, מיט וועלכער ער האָט זיך אויך אינטערעסירט.

בין איך טאַקע אָפט מיט איהם דאָן אָפגעזעסען שעה'ן לאַנג אין געשמועסט וועגען די דאָזיגע ענינים, וואָס האָבען אזוי ווייניג שייכות געהאט מיט וואורשט־און־צייטונגען־קאָמערציע...

אָט אין יענער צייט איז ענטין אָפט געבליבען ניאנטשען מיין זוהן, וואָס איז א יאָהר צווי אלט געווען. וויי מיין ווייב איז ניט יוצא געווען מיט מיין צייטונגען־קאָמערציע און איז געגאַנגען אַרבייטען אין א שאָפּ. האָט עמיצער געדארפט בלייבען מיט מיין זוהן, בין איך בין פאַרטיג געוואָרען מיט מיין קאָמערציע. איז ענטין, וועלכער האָט צו יענער צייט ביי מיר געטאָגט און געענעכ־טיגט, אָפט מיט איהם געבליבען.

א וואוילע ניאנקע איז ער געווען. איך דערמאָן זיך: אמאל, וען איך קום אהיים, טרעף איך איהם ביי דער קעראָסינקע: ער קאָכט גרייפלאַך פאר מיין בן־יחיד. אן אנדערש מאל טרעף איך איהם, וען ער קאָרמעט דאָס קינד. שטופט איהם דאָס לעפעל מיט געקעכין אין מויל אריין און רעדט צו איהם, ווי א מאמע: „פרעם, גזלן, פרעם, קיין מארציפאַנעם קען דיר דיין טאַטע ניט געבען!" אין אמאל טאַנצט ער גאר מיט'ן קינד אויפ'ן אקסעל א חסידיש'ען טענצעל...

איך שרייב און לעז פאר איהם. איז איהם געפעלען, ווערט ער אָנגעצונדען מיט התלהבות, דאן שרייט ער:

— אי, גוט, גוט! קאָברין, גוט!

און טרייסעלט דערביי מיט ביידע אַרעמס און טאַנצט אונ־טער אויף די פים, און אן אמת'ע גוטסקייט טאַנצט אויף אויף זיין פנים. קיין סימן פון זיין געוועהנליכער כמאַרע איז דאן אויף איהם נישטא.

געפעלט עם איהם ניט — איז ער דאן אָנגעבלאָזען און אָנגעמכורעט, און ער שרייט:

— טויג אויף כפרות, אויף כפרות, אויף כפרות! צורייסט עם, פאַרברענט עם, אויף כפרות!...

און עס וועט אויך ניט העלפען, וואן איהר וועט מיט איהם ארגומענטירען. ווייל האָט ער זיך עפעס אריינגענומען אין קאָפּ, וועט איהר דאָס אפילו מיט א דובינע פון דאָרט ניט ארויס־שלאָגען.

איך שרייב דאָן מיין ערצעהלונג „יאנקעל בויל׳ע", איז ער פון מיין ארבייט צופרידען, און גאנץ אָפט הער איך פון איהם זיין וואָרימען און התלהבות׳דיגען: „גוט, גוט, אי, גוט!"

פאָר דער „פרייער אידישער פאָלקס־ביהנע" ארבייטען מיר ביידע גאנץ איבערגעבען, ער נאָך מעהר וי איך. גאנץ אָפט געהען מיר ביידע ארוים מיט פּעקלאָך צירקולאָרען אונטער די פּאכוועס, ער אין איין גאס, איך אין אַנדערער, כדי באקאנט צו מאכען א לעקציע פון גאָרדינ׳ען, צי פון אן אנדערען, צי אמאָל פון ענטינ׳ען אליין, יועגען דראמע און אידישען טעאטער.

ווי האָט דאָן אויסגעזעהן די אידישע ביהנע?

די אידישע ביהנע אין יענער צייט.

די אידישע ביהנע אין יענער צייט.

וועז הורוויץ אוז לאַטוויכער האָבען געווען־לעבט. ווי די טירען פונ׳ם טעאַטער זיינען פאַרשׂאָסען געווען פאַר פאַרפאַסערס־וואַלדען. דער לשון אויף דער אידישער ביהנע.

אין יענער צייט האָט די אידישע ביהנע אויסגעזעהן ווי אַן אָרימער באַלאַגאַן, וואו א תהו־ובהו־וועלט האָט זיך געטומלט; וואו עס זיינען אויפגעטראָטען פאַר אַן אומאַנטוויקעלטען טעאַטער־עולם ניט קיין קינסטלער, נאָר „אַקטיאָרשטשיקעס", לצים, קאָמעדיאַנטען, מיט צוגעקלעפּטע בערד און פּאות, אמאָל אין לאַנגע זשופּיצעס און ס׳רוב אין בגדי מלכות, מיט בלעכענע פּאַנצירען, שווערדלאַך און גאָלדענע קרוינען פון פּאַפּיר.

די דאָזיגע אַקטיאָרען, ס׳רוב פון זיי מיט גאָט׳ס פונק אינ׳ם האַרצען, טאַלאַנטען פון ערשטען ראַנג, האָבען אָבער קיין אהנונג נישט געהאַט פון זייערע כחות, מיט וועלכע גאָט האָט זיי געבענשט, און ניט פון זייערע אויפנאַבען.

זיי האָבען קיין דרך־ארץ ניט געהאַט ניט פאַר זיך און ניט פאַר זייער פובליקום.

די שפּראַך אויף דער ביהנע — אז מען האָט פאַרגעשטעלט ניט קיין געביל־דעטען אידען, האָט מען גענומזט רעדען קוני־לעמעל און שמענדריק־שפּראַך; און אז מען האָט פאַרגעשטעלט א געביל־דעטען, צי נאָר א פרינץ, חלילה, אָדער א קיסר, האָט מען גענומזט „שפּרעכען" דייטש. (איינמאָל א „דייטש" געווען!)

פון אינדיווידועלען, כאַראַקטער־דיאַלאָג, דאָס הייסט, אז די פאַרשיידענע פאַרשוינען פון דער פּיעסע זאָלען רעדען זייער באַזונדערען כאַראַקטעריסטישען לשון, וואָס, אגב, לויט דעם

דאַרף, דער עיקר, געאורטיילט ווערען, נאָך מיין מיינונג, יעדע דראַמאַטישע ווערק אויף דער ביהנע — פון דעם מין איז קיין סימן ניט געווען אין די פיעסען פון די דאַמאָלסדיגע צוויי הויפט־פֿארפֿאַסער הורוויץ און לאַטיינער, וואָס האָבען באהערשט די אידישע ביהנע.

פֿאר זייערע פיעסען האָבען זיי געהאַט איין כלל: דאַרף דער אַקטיאָר שפּילען א שמש, צי א מלמד, צי סתם ניט קיין געבילדעטען, מוז ער, ערשטענס, זיין אַ קאָמיקער, און, צווייטענס, מוז ער רעדען קונילעמעל שפּראַך; און דאַרף ער שפּילען א העלדען־ראָלע, און א העלד איז דאָך, ניט שייך, אודאי און אודאי נעבילדעט, מוז ער ריידען דייטש.

איך דערמאָן זיך ווי דער פֿארשטאָרבענער פֿראָפעסאָר הורוויץ האָט איינמאָל פֿאר מיר קריטיקירט גאָרדינ'ען. ער האָט געהאַט א טבע צו רעדען אונטער דער נאָז. מאכט ער איינמאָל צו מיר אונטער דער נאָז אומגעפעהר אזוי:

— זיי שרייען „גאָרדין". וואָס גאָרדין? א דראַמאַטור: איז ער? מען רעדט ביי איהם פֿראָזא... אויף דער ביהנע אזא פֿראָזא, ווי אויף דער גאַס... געהערט? ארויפגעבראכט העסטער סטריט אויף דער ביהנע! א פֿרינץ אפילו רעדט דאָך ביי איהם אזא פֿראָזא! געהערט? זיי טומלען: גאָרדינ'ס פֿראָזא!... שטעלט זיך פֿאָר, ווען גאָרדין זאָל אויפפיהרען האמלעט, פֿרינץ פון דענעמארק, פון שעקספיר'ן, וועט ער איהם אויף לאָזען רעדען העסטער־סטריט פֿראָזא!...

פרעג איך איהם דעמאָלט:

— ווי דען זאָל האמלעט רעדען אויף דער אידישער ביהנע?

קוקט ער מיך אָן:

— וואָס מיינט איהר — „ווי דען?" דייטש דאַרף ער רעדען! האָט איהר שוין אמאָל געזעהן, אז א פרינץ זאָל רעדען אידיש? און איהר ווילט דאָך אויפפיהרען פיעסען, וואָס זאָלען זיין טריי צום לעבען? נו, נו, ווייזט מיר עפעס א פרינץ, וואָס זאָל רעדען פֿראָזא אזוי ווי אויף העסטער סטריט, — מאכט דער „פֿראָפע־

סאָר" צו מיר אין א טאָן פון נצחון, אזוי ווי ער וואָלט זיכער געווען, אז אויף אזא אייזערנעם ארגומענט וועל איך איהם בשום אופן ניט קענען ענטפערען.

און, איך דערמאָן זיך, אז וועז איך האָב איהם דעמאָלט אויף דעם געענטפערט, האָט ער מיך אונטערבראָכען:

— וואָס דרעהט איהר א קאָפ! אויף דער ביהנע דארף מען רעדען א בעסערע שפראָך, א שעהנערע שפראָך, נישט קיין קוגעל־שפראָך. מיר ווילען אויסאייזלען די שפראָך, שעהנער זי מאכען...

אזוי אומגעפעהר האָט מיט מיר ארגומענטירט איינער פון די צוויי הויפט־זיילען פון דער דאמאָלסדיגער אידישער ביהנע. דאָס איז געווען א פאָר יאָהר שפעטער נאָך דער גרינדונג פון דער „פרייער אידישער פאָלקס־ביהנע", וועז דאָס טעאָטער פון הורוויץ און לאָטיינער האָט שוין גוט געפיהלט דעם מעכטיגען האַמערען פון גאָרדין'ען, און וועז איך אליין האָב אויך צו איהם א צוטריט געקראָגען.

אין יענער צייט, וועז די „פרייע אידישע פאָלקס־ביהנע" האָט געארבייט, וואָלט פראָפעסאָר הורוויץ מיט מיר ניט ארגומענטירט; ער וואָלט גאָר אינגאַנצען ניט געוואָלט רעדען מיט מיר. ער איז געווען צו זיכער אין זיין הערשאפט, הגם גאָרדין'ס איינפלוס האָט זיך שוין שטארק געפיהלט צווישען די בעסערע אקטיאָרען, אוים קנאה צו ארלער'ן, וועלכער האָט דאן גרוים אויפזעהן געמאכט צווישען דער אידישער אינטעליגענץ אין גאָרדינ'ס פיעסען. אבער הורוויץ האָט זיך פון איהם אויסגעלאכט.

גאָרדין, פארשטעהט איהר מיך, האָט צו יענער צייט באקומען 50 דאָלאָר פאר א פיעסע, און פראָפעסאָר הורוויץ און לאָטיינער זיינען געווען שותפים פון טעאָטער...

פאר זיינע אקטיאָרען האָט הורוויץ גערופען גאָרדין'ען, ווי איך האָב זיך שפעטער דערוואוסט, אדער: „דער שווארצער איד", מחמת גאָרדין האָט געהאט אזא פיעסע און האָט אליין אויסגעזעהן שווארץ, מיט זיין פעך־שווארצער באָרד און שווארצע

אויגען, און, דער עיקר, מחמת ער האָט דערמיט געוואָלט געבען אן אָנצוהערעניש, אז גאָרדין האָט א שווארין אידיש האַרץ און איז אן אנטיסעמיט; אדער ער האָט איהם געזאגט: „יאקאָוו מיכאילאָוויטש לאָמטאמדריילעם", מחמת גאָרדין האָט מיט די אקטיאָרען געהערט רוסיש, און וועלער האָט צו איהם געזאגט, האָט ער איהם אלע מאל אנשטאָט „גאָרדין" אדרעסירט: „יאקאָוו מיכאילאָוויטש"...

אגב, מען זאָגט, אז דער ערשטער, וואָס האָט מיט שפאָט אזוי גערופען גאָרדינ'ען, איז דוקא געווען דער פארשטאָרבענער דוד קעסלער. ניט איין מאל האָב איך אליין שבעטער געהערט, בעת קעסלער איז געווען אומצופרידען פון גאָרדינ'ען, ווי ער האָט איהם גערופען, אונטער די אויגען, „יאקאָוו מיכאי־לאָוויטש לאָמטאמדריילמקע".

אָבער צורוק צו אונזער ענין:

אין יענער צייט, וועו ענטין און מיר אלע האָבען געארבייט אין דער „פרייער אידישער פאלקס־ביהנע", האָבען אונזערע אקטיאָרען זיך אפט דורכגערעדט פון דער ביהנע מיט'ן „האָכגע־שעצטען פובליקום" אינ'ם טעאטער, און דאָס „האָכגעשעצטעם" פובליקום מיט די אקטיאָרען.

די קינסטלער אונזערע האָבען זיך ניט געשעמט ארויסצו־טראָגען פאר דעם עולם אינ'ם טעצטער די העסליכסטע סקאנ־דאלען פון הינטער די קוליסען.

אמאל איז ערשינען אן אקטיאָר פאר דעם פובליקום און האָט פאר'מסר'ט פאר איהם זיין אייגענע ווייב, די אקטריסע... ניט זעלטען האָט אן אקטיאָר חתונה געהאט אויף דער ביהנע און געלאדען דעם „האָכגעשעצטען אונד וועדטען" פובליקום אויף זיין חתונה, צמאל דורך די טעאטער־אפישען און דורך אנאנסען אין די צייטונגען אויך...

איך דערמאָן זיך, אזא חתונה אויף דער ביהנע האָט אמאל מ. באראנאָוו זהער וויציג אפגעקיבעצט אינ'ם „אָוועגד־בלאט".

די אידישע אקטיאָרען האָט דעמאָלט אינגאַנצען געפעהלט דער קינסטלער־שטאָלץ. זיי האָבען זיך שיער געפיהלט ווי פּאַריעס, אינגאַנצען אָפּהענגיג פון דעם „האָבגעשעצטען" פּובליקום, וואָס פון זיין גנאָד האָט זיך געוועגדט, צי ער, דער אקטיאָר, זאָל האָבען מאָרגען אויף א מאָלצייט, אָדער ניט...

האָט טאקע דאָס „האָבגעשעצטע פּובליקום", ס'רוב אָהן קאָלנערס, מיט פּאַפּירענע זעקלאָך פּינאטס אין די הענט און צנדערע פּעקלאָך מיט עסענווארג, עס גוט געוואוסט און זיך פּאַרהאלטען אָהן שום דרך־ארץ צום אידישען אקטיאָר.

מען איז געזעסען אינ'ם טעאטער און מען האָט געקנאקט פּינאָטס און געשפּיגען די שאָלאכץ ארום זיך, און געשיילט אָראנדזשעס, און געטרונקען סאָדע וואסער, און זיך דורכגערעדט, די לאנדסלייט פון אונטען מיט די לאנדסלייט פון דער גאַליאָרקע און פון דער גאַליאָרקע מיט די לאנדסלייט פון אונטען, און זיי אלע צוזאמען מיט די אקטיארען אויף דער ביהנע...

דאָס טעאטער האָט געטראָגען א כאראקטער גיכער פון א שענק, א קרעטשמע, אָדער, אינ'ם בעסטען פאל, פון א אידישער שמחה, וואו בדחנים און טענצער האָבען משמח געווען דעם פּרעהליכען עולם, אייִדער פון א קונסט־טעמפּעל.

איך דערמאָן זיך, ווי איינמאל, בעת דער גרויסער מאָגולעסקא איז געשטאנען אויף דער ביהנע אין טהאליא טעאטער, באלד ווי ער האָט דאָרט אָפּגעטאנצט און דער עולם איז שוין מיד געוואָרען צו אפּלאָדירען איהם, האָט זיך פּלוצים דערהערט פון צוויישען פּובליקום א קול:

— העי, מאָגולעסקא! העי, זעליגעל ממזר, טאנץ נאָך א ביסעלע! א קרענק אויף דיר, וואָס לאָזטו זיך בעטען?!

און מאָגולעסקא האָט זיך ניט באלידיגט. ער האָט א שמייכעל געטאָן מיט זיין באזונדערען מאָגולעסקא־שמייכעל און איז טאקע אוועק ווידער טאנצען...

דאָס „האָבגעשעצטעם פּובליקום" האָט געוואָלט אזוי!... אויך איז אין יענער צייט א נייעם פּארפּאסער שווער געווען,

אינגאנצען אונמעגליך געווען, צוצוקומען צום טעאטער. הורוויץ און לאטיינער האבען אלע טירען פון טעאטער פארריגעלט פאר א פרעמדען שרייבער, וועלכער האט אויף זייער לשון און אויף דעם לשון פון זייערע אקטיארען געהייסען „יאלר".

איך דערמאן זיך: איך האב אזא ערפאהרונג געהאט מיט מיין ערשטער פיעסע „מינא".

„מינא", וואס האט א גאנץ אינטערעסאנטע געשיכטע און וואס צוליב איהר איז שפעטער אונטערגענאנגען „די פרייע אידישע פאלקס־ביהנע", ווי איך וועל שפעטער דערצאהלען, האב איך נאך אנגעשריבען, ווען איך האב געוואוינט אין פילאדעלפיא. איך האב זי פאר קיינעם ניט געליענט, מחמת די ארבייטער־באווענונג און דאס שרייבען ערצאהלונגען האט מיך דעמאלט מעהר אינטערעסירט, אידער דאס טעאטער. איז די פיעסע ביי מיר אזוי אפגעלעגען א פאר יאהר.

אבער איינמאל פאלט מיר איין: עס ליגט ביי מיר א פיעסע, אפשר זאל איך פרואווען זי פארליענען פאר א טעאטער?

קום איך מיט איהר איינמאל אין דעם דעמאלסטריגען ווינדזאר טעאטער, ווו הורוויץ איז געווען דער פארפאסער און דער בעל־הבית. דארט טרעף איך דעם פארוואלטער פון דעם טעאטער — ע פ ש ט י י נ ' ע ן. זאג איך איהם, עפשטיינ'ען:

— איך האב א פיעסע.

קוקט ער מיך אפילו ניט אן, נאר פרעגט מיך אזוי כלאחר יד:

— א קאמעדיע, צי א דראמע?

זאג איך איהם:

— א דראמע.

מאכט ער:

— ביי אונז שפילט מען קאמעדיעס און ניט קיין דראמעס.

און אוועק.

וויים איך, היימט עס, אז מען שפילט דארט קאמעדיעס. און אזוי ווי איך וויל, אז מען זאל דארט פארט אויסהערען מיין

פּיעסע, געה איך שפּעטער ווידער אריין און טרעף דאָרט ווידער דעם אייגענעם בעל־דבר, עפּשטיינ׳ען, און זאָג איהם:

— איך האָב א קאָמעדיע...

ענטפערט ער מיר שנעל און שיעור מיט כעס:

— ביי אונז שפּילט מען דראמעס און ניט קיין קאָמעדיעס...

זאָג איך איהם:

— ס׳טייטש?!...

און דערמאָן איהם, אז ער אליין האָט מיר געזאָגט, אז מען שפּילט ביי זיי קאָמעדיעס.

ברעכט ער מיך אונטער קורץ און שארף:

— מיר שפּילען דאָ ניט קיין פּיעסען פון יאָלדען. טשעפּעט זיך אָפּ!...

און ווידער אווענק.

געה איך דערנאָך מיט מיין פּיעסע אין טהאַליא טעאַטער, וואו דער פּאַרפּאַסער איז געווען לאַטיינער.

און דאָס מאָל האָב איך א בריוועל פון קראַנצ׳ן צו דעם סטאַר פון טהאַליא טעאַטער, וואָס איז געווען ניט קיין אַנדערער ווי דוד קעסלער.

איך האָב איהם נאָך ניט געקאָנט.

קום איך איינמאָל, צוויי מאָל און א דריטען מאָל אהין — קעסלער איז ניטאָ.

ביז גאָט האָט געהאָלפען. איך געה צו איינמאָל צום טעאַטער, זעה איך פון די טרעפ געהט ארונטער א מאן אין א פּעלץ־רינע, מיט א הוט מיט בריייטע ראַנדען, שטייף ארונטערגערוקט איבער׳ן שטערען. דער מאן האָלט אין די הענט א דין שטעקעלע, פּאָכעט מיט איהם, טאַנצט אונטער גראַציעז אין גאַנג אויף די פּיס און זינגט עפּעס אונטער דער נאָז.

שטוים איך זיך אָן, אז דאָס איז אן אקטיאָר פון יענעם טעאַטער און פּרעג איהם אויף קעסלער׳ן.

שטעלט ער זיך אָפּ מיט א באזונדערען גראַציעזען נויג,

קוקט מיך אָן מיט גרויסע, אויסדרוקספולע אויגען און ענטפערט אויף טיפע אונטערשטע טענער:

— וואָס דאַרפט איהר איהם? דאָס בין איך אליין.

זאָג איך איהם, אז איך האָב א בריף צו איהם פון קראַנץ'ן.

דערהערט דעם נאָמען „קראַנץ", האָט ער זיך מסתמא אָנגענשטויסען, אז איך בין פון די רוסישע אינטעליגענטען, און גליק ארויסגעשאָסען:

— גאָווארִיטע פּאָ רוסקי?...

מילא, רייד איך צו איהם אויף רוסיש.

איך דערלאַנג איהם קראַנצ'ס בריף, קאָן ער דאַרט עפּעס ניט ארויסקריכען. און אפשר האָט ער קיין געדולד ניט געהאַט צו לעזען איהם ווייטער, און פרעגט מיך, וואָס ער וויל פון איהם. ערקלער איך איהם. מאַכט ער:

— ווי הייסט אייער דראַמע?

זאָג איך איהם:

— מינא...

— מינא? וואָס איז דאָס — א נאָמען? אה, איהר מיינט מאָניע?...

— ניין, מינא הייסט די פרוי, די העלדין, — זאָג איך.

צולאַכט ער זיך הילכיג און פרעהליך און זאָגט:

— אָשיבקא, בראַט, אָשיבקא! מיסטער קראַנץ האָט א טעות געהאַט. איך שפּיל ניט קיין ראָלען פון פרויען. זעהט מאָגולעסקאָ'ן...

האָט צוגעלעגט זיין דין שטעקעלע צום ראַנד פונ'ם הוט און גראַציעז אוועקגעטאַנצט ווייטער.

אזוי שווער איז דעמאָלט געווען פאר א נייעם שרייבער צוצוקומען צום טעאַטער.

די פּיעסע איז ביי מיר ווידער געבליבען ליגען און איך האָב אָן איהר כמעט פאַרגעסען, ביז איך בין אריינגעטראָטען אין דער „פרייער אידישער פאָלקס־ביהנע" און זיך דאַרט באַקאַנט מיט ענטינ'ען.

די קינסטלער־כוחות אויף אונזער דאמאלטיגער ביהנע.

די קינסטלער־כוחות איף אונזער דאמאלטיגער ביהנע.

ווי זיי האבען זיך אנטפלעקט אין דער בעסערער פיעסע און דער אידעא־ליזם פון אונזערע פיאנערען־אקטיאָרען. ווי זיי האבען געקעמפט פאר א בעסערע ביהנע.

אבער יענע ביהנע, יענער באלאגאן האט אויך פארמאגט גרויסע קינסטלער־כוחות, א סך גלויבען און אידעאליזם...

אמת, די דאזיגע כוחות זיינען נאך טיף פארזונקען געווען אין דער באלאגאנשטשינע פון לאטייניער און הורוויץ; האבען זיי זיך אבער אמאל ארויסגעריסען פון דארט און זיך באויזען אין מענשליכע געשטאלטען און אין מענשליכע האנדלונגען, האט מען געזעהן ארטיסטען, וואס האבען הערצער געצונדען און געמאכט ציטערען.

און ארויסגעריסען די דאזיגע כוחות פון דער באלאגאנשטשינע און געלאזט זיי דערפיהלען דעם ארטיסט אליין און זיינע צושויער האט שטענדיג די בעסערע פיעסע. דערמיט איז זי אהן שום ספק געווען א שפענדע.

שווער איז געווען דער בעסערער פיעסע אריינצודרינגען אין די פעסטונגען פון הורוויץ און לאטייניער. א מורא'דיג שווערען קאמף איז איהר אויסגעקומען צו פיהרען. זי איז אבער סוף כל סוף דאך אהין אריינגעדרונגען.

די ציים, וועו אונזערע פיאנערען האבען דא געארבייט, איז דאס געווען, יענע גאלדענע ציים, וועו זיי האבען געשאפען די אידישע ארביטער באווענונג, די יוניאנס, די אידישע פרעסע און די אידישע ליטעראטור.

און דער דאזיגער שאפונגס־גייסט פון אונזערע פיאנערען האט זיך אויך דורכגעבראכען אין אידישען טעאטער. דער ערשטער, וואס האט געוואגט ארויסצוטרעטען אין גאַרדינ׳ס פיעסען, וואס צו דעם האט זיך געפאדערט א באוונדערער מוט — ווי איך וועל דאס שפעטער ווייזען אין מיינע קאפיטלאך וועגען יעקב גאַרדין — איז געווען יעקב אדלער. און דער ערפאלג, וואס ער האט אין זיי געהאט ביי דער דאמאלסטדיגער אידישער אינטעליגענץ, דער כבוד, וואס זיי האבען איהם פארשאפט, נ י ט ד א ס ג ע ל ט, האט געצונדען די קינסטלער־אמביציע אפילו ביי די אקטיארען פון הורוויץ און לאטיינער׳ס באלאגאן און געווענט אויך אין זיי דעם פארלאנג, צו באווייזען זיך פאר דער וועלט אין א „מענשליכער" ראל, אין א „כבוד־פיעסע", אזוי ווי אדלער...

און איז אן אקטיאר, אפילו פון יענע, דאן ארויסגעטראטען אין א „מענשליכער" ראל, דאס הייסט אין א בעסערער פיעסע, האט זיך כמעט אלעמאל, ווי איך האב שוין באמערקט, א נייע גרויסע קראפט פאר דעם עולם אנטפלעקט, אפט א קינסטלער פון ערשטען ראנג, וואס איז ביז דעמאלט גלעגען באגראבען אין דעם תהום פון הורוויצ׳ס און לאטיינער׳ס אומגעלומפערטע נאַרישקייטען.

יא, וואס פאר אן אויסערגעוועהנליכע קרעפטען עם האבען זיך דאן כסדר אויפגעדעקט פאר אונז אויף דער אידישער ביהנע, א דאנק דער בעסערער פיעסע, וועלכע האט שטענדיג גענעבען אונזערע אקטיארען און אקטריסעס די מעגליכקייט צו שפילען!

יעקב אדלער, קעסלער, טאמאשעווסקי, דער לעצטער אין „דבורה׳לע מיוחסת" און „פארלאנער גן־עדן"; מאשקאוויטש, טארנבערג, בלאנק, דער לעצטער אין חאצקעל דראכמע פון „גאט, מענש און טייפעל"; פיינמאן, אין ראלען פון בעסערע פיעסען; בערנשטיין, אין שמאי פון דעם אידישען קעניג ליער" און אין אנדערע ראלען פון בעסערע פיעסען; י. קאצמאן און נאך אנדערע

אקטיאַרען, — אָט זיי אַלע האָבען זיך דעמאָלט אנטפּלעקט, נאָר א דאנק די בעסערע פּיעסען.

אפילו מאָגולעסקאָ, וואָס ער, דער זשעני, האָט געקאָנט שאפען ראָלען פון כמעט גאַרנישט, וועלכע זאָלען מיט לעבען און הומאָר שפּריצען — אפילו ער אַליין, האָט די פּילפּארביגקייט און די פּילזייטיגקייט פון זיין טאַלאַנט אויפגענדעקט דער עיקר אין ראָלען פון בעסערע פּיעסען.

אין לייזער בדחן פון „גאָט, מענש און טייפל", אין מאָטקע באָס פון דער „איסט סייד גהעטאָ" און שפּעטער אין שלמה הוץ פון „דעם אומבאקאנטען", האָט מאָגולעסקאָ די שעהנסטע שטרי־כען פון זיין טאַלאַנט געוויזען.

היינט די צקטריסעס פון יענער צייט, וועלכע האָבען זיך אין די בעסערע פּיעסען אנטפּלעקט.

סערא אדלער, מיט פּינף און צוואַנציג יאָהר צוריק — אן אקטריסע, וואָס איהר יעדע באַוועגונג אויף דער ביהנע איז געווען פול מיט טאַלאַנט און שעהנקייט, און יעדעס וואָרט, וואָס זי האָט דאָרט ארויסגערעדט, איז געווען קינסטלעריש־אמת און קינסטלעריש־איבערצייגענד.

פּעני ליפּצין, האָט זיך אָפּט, טראָץ איהר קלאַסיש־מעלאָדעקלאַמאַטאָרישען טאָן, אין איהר שפּילען דערהויבען ביז צו דער אמת'ער טראַגעדיסטין. וואָלט זי געווען ביי די אומות העולם אויף דער ביהנע, וואָלט זי זיכער דאָרט פאַרנומען איינעם פון די ערשטע פּלעצער צווישען די באריהמטע צרטיסטקעס פון דער קלאַסישער טראַגעדיע.

דזינע פּיינמאַן, וואָס נאָך ביז היינט הילכט מיר אין די אויערען איהר שווישטשענדיגער קול פון פּאניע טאַראַ־טוטיע אין גאַרדינ'ס „סיביריא".

בעסי טאָמאַשעווסקי, וואָס אין דער ראָל פון דעם שווינדזיכטיגען ברודערל אין „דברה'לע מיוחסת" און אין

דער שטיפערין רוטקע פון די „צוויי שוועסטער" האָט זי גע־ וויזען, אז זי איז א טאָכטער פון ערשטען ראנג, פונקט ווי גאָר אין די לעצטע יאָהרען אין „מינקע" פון „דעם דאָקטאָר'ס וויי־ בער", ווי זי האָט די דאָזיגע ראָל די ערשטע צייט געשפילט.

מאדאם ווילענסקי און עמא פינקעל — מיט פינף־און־צוואַנציג יאָהר צוריק סוברעטינם מיט אמת'ן טאָלאַנט, וועלכע האָבען אמאָל אין פרעהליכקייט און קאָמיזם אויף זייער באזונדערען אופן קאָנקורירט מיט מאָגולעסקאָ'ן.

מאדאם בינא אבראמאוויטש, די אק־ טריסע, וואָם שיינט נאָך היינט אזוי ארוים אין וואָם זי זאָל ניט אויפטרעטען און וועלכע דערמאָנט אזוי אָפט מיט איהר טאָלאַנט אָן יענער גאָלדענער צייט פון אונזער ביהנע, וועו די אנדערע טאָלאַנטען, וואָם האָבען צוזאַמען מיט איהר געשפילט, זיינען געווען פון איהר גרויס און פון איהר טעמפּעראַמענט, און אייניגע צוויישען זיי נאָך גרעסער.

מאדאם עפשטין, מרס. מאנע, מרס. נא־ דאלסקי — אלץ אקטריסעס, וואָם יעדע פון זיי האָט ארוים־ געוויזען טאָלאַנט אין א גרעסערער אָדער קלענערער מאָס אין די בעסערע פיעסען.

און צולעצט די אמאָליגע בערטא קאלישׁ, איידער זי איז אַוועק אויף דער ענגלישער ביהנע — יענע קאָליש פון אמאָל, מיט איהר קול, אין וועלכען העלע, זילבערנע גלעקלאָך האָבען גע־ קלונגען, און מיט איהר גאָלדענער דיקציע, און מיט איהר גאַנצער געשטאַלט, פול מיט גראציע און חן, — זי, וועלכע איז לכתחילה געקומען נאָך אמעריקא אלס פרימאדאָנא פאר לאטיינער'ס און הורוויץ'עם פיעסען און איז אויך דערנאָך באריהמט געוואָרען נאָר דורך דער בעסערער פיעסע.

און מיט וואָם פאר אן ערנסטקייט די טאָלאַנטפולסטע צווי־ שען זיי האָבען זיך באצויגען אין יענער צייט און נאָך יאָהרען שפעטער, ביז גאָרדינ'ס טויט, צו דער בעסערער פיעסע.

איך געדענק נאָך, ווי אַלעער האָט געשפּילט אין זיין קלײַנעם טעאַטער אויף דער בויערי, פאר א פּאָר מנינים מענשען, וואָס דאָס רוב פון זיי איז אַהין אַריין אויף זיין צעטעל אין רוסיש „סוואָבאָדני ווכאָד" (פרייער אײַנטריט), וועלכען ער האָט א טבע געהאַט צו געבען יערען אײַנעם, וואָס האָט נאָר רוסיש געוואָלט...

אָפט האָט ער אויף רענט ניט געהאַט פאר דעם טעאַטער, ניט געהאַט קיין סענט פאר די אַקטיאָרען, וואָס האָבען מיט איהם געשפּילט, בעת אין די טעאַטערס פון הורוויץ און לאַטײַנער זיינען דוקא מענשען געקומען פון אַלע עקען; ער האָט אָבער די בעסערע פּיעסע ניט פאַרלאַטען; זיין קינסטלער־אַמביציע איז שטאַרקער געווען פון זיין פּראַקטישער אויסגערעכענטקייט.

און איך געדענק ווי מאַשקאָוויטש און טאַרנבערג, און א געוויסע צייט אפילו מאַקס ראָזענטאַל, האָבען וואָכען לאַנג, שפּילענדיג דאָן מיט אַלער'ן אין זיין קלײַנעם טעאַטער, ניט געקראָגען אפילו ענגוג אויף סיגאַרעטען פאר זייער ארבייט; און הגם זיי זיינען שוין געווען באַליבט בײַם פובליקום און גענאָטן אריינטרעטען אין די אַנדערע טעאַטערס אויף א סך בעסערע קאָנדיציעס, האָבען זיי בעסער געהונגערט, אײַדער צו גיהן שפּילען הורוויצ'ס שונד. (ערשט שפּעטער האָט ראָזענטאַל זיך פאַרנומען אויפ'ן אַנדערען וועג).

אפילו באַרים טאַמאַשעווסקי, וועלכער איז צו יענער צייט געווען דער הויפּט־כטאַר פון לאַטײַנער'ס און הורוויצ'ס פּיעסען און וועלכער איז געוואָוינט געווען צו שפּילען פאר געפּאָקטע הײַזער, נאָך פון די צייטען פון אַזוינע פּיעסען, ווי „אַלכסנדר קראַנפּרינץ פון ירושלים", אפילו ער, געדענק איך, האָט מיט א יאָהר אַדער צוויי שפּעטער, בעת ער האָט אויפגעשטעלט גאַרדינ'ס „דבורה'לע מיוחסת", זיך אַזוי הינגעריסען מיט זיין שפּילען אין יענער פּיעסע, האָט אזוי דערפיהלט זיינע כחות אין דער ראָל פון דעם שלאָסער אין יענער פּיעסע, אז ער איז צו־

פרידען געווען זי צו שפּילען פאר דעם קלענסטען עולם, אבי אין איהר צו שפּילען...

און פון יענער צייט אן, אגב, האט ער געגומען זוכען די בעסערע פּיעסע, איז אין איהר אויפגעטראטען און האט אין איהר גרויסען ערפאלג געהאט, ביז מיט עטליכע יאהר צוריק...

איך דערמאן זיך אויך, ווי נאך שפּעטער האט טהאליא טעאטער קאמפאניע — קעסלער, מאדאם קאליש, מאשקאוויטש, טארנבערג, פיינמאן, בלאנק, מאדאם ווילענסקי, מאדאם פיינמאן, און נאך אנדערע, וועלכע איך געדענק ניט — מאדאם אבראמאוויטש, דאכט זיך אויך — אט די דאזיגע קאמפאניע פון כמעט אויסגעוועהלטע קינסטלער, האט געשפּילט „גאט, מענש און טייוועל" פאר זעכציג דאלאר „איינאמע" סוכות... זיי האבען געשפּילט די דאזיגע פּיעסע פאר כמעט א פוסטען טעאטער, בעת אנטקעגען זיי, אין ווינדזאר טעאטער, האט מען געשפּילט הורוויץ'ס א פּיעסע, וואס האט גע־צויגען איבערגעפאקטע הייזער...

זיי האבען זי אבער ניט אוועקגעווארפען, זיי האבען זי ווייטער געשפּילט, ווייל זייער קינסטלערישער „איך" האט דאס פון זיי געפאדערט...

דער איינדרוק וואָס דאָס דאמאָלטיגע אידישע
טעאטער האָט געמאכט אויף איראַל זאַנגוויל.

דער איינדרוק וואס דאָס דאמאלסדיגע אידיש טעאַטער האָט געמאכט אויף איזראעל זאנגוויל.

ווי ער האָט אויפגעפיהרט זייענ אַ פּיעסע אינ׳ם אידישען טעאטער. די פרובטטאַרקויט פון דער בעסערער טעאטער־פּיעסע. די ענגלישע קריטיקער און דאָס אידישע טעאטער. דער געלאָף פון ענגלישע דירעקטאָרען נאָך אידישע אַקטיאָרען. „פאַטריאָטען" אין דעם אידישען טעאטער.

ס׳רוב פון די מענשען, וואָס רעדען און שרייבען היינט וועגען אידישען טעאטער, זיינען דאָ ניט לענגער פון 10-15 יאָהר. זיי האָבען קיין אהנונג ניט, וואָס אונזער בעסערע ביהנע איז פריהער געווען; ווי אזוי און וואָס פאר ארטיסטען עס האָבען אויף איהר געשפילט, און וועלכע פּיעסען, לי ט ע ר א ר י ש ע און ש פּ י ל ע ו ו ד י ג ע, פון יענער צייט ליגען היינט — א סך פון זיי שוין ארומגעריסענע און ארומגעצופּטע און אינגאנצען צע־קאליעטשעטע פון שונד־הענט — אויף די פּאָליצעם אין אונזערע טעאטער־געביידעם, אין אונזערע א ו י ס ע ר ל י ך שעהנע און רייכע טעאטער־געביידעם, פון וואנען דער לעצטער סימן פון אמאָליגען קינסטלערישען שפּילען און פון דער אמאָליגער לימע־ראָרישער ט ע א ט ע ר ־ פּ י ע ס ע איז היינט פארשוואנדען.

זיי ליגען דאָרט אויף די פּאָליצעם אלס זכרון פון יענער רוהמפולער צייט, וועו מען האָט דאָרט אמת׳דיגען טעאטער גע־שפילט, פונקט ווי דער נאָמען פון אונזער פארשטאָרבענעם גרויסען קינסטלער ד ו ד ק ע ס ל ע ר איז היינט א רוהמפולער זכרון אויף א גרויסען טעאטער. וואו... מען האָט א מ א ל אויך טעאַטער גשפילט...

ניין, יענע מענשען, וועלכע זעהען אונזער טעאטער ערשט פאר די לעצטע צעהן־פופצעהן יאָהר, האָבען איהם אין זיין גלאַנץ ניט געזעהן. זיי האָבען איהם שוין געטראָפען אין א צושטאַנד פון שטענדיגען דענגערירען, פון ארונטערזינקען אלץ טיפער און טיפער.

דער דאָזיגער פראָצעס פון זינקען איז פון צייט צו צייט פארהאלטען געווארען אויף א ווייל פון א בעסערער פיעסע, וועלכע האָט ארויסגעגעבען פרישע בלוט און כחות דעם דענגערירענדיגען טעאטער, אָבער נאָר אויף א ווייל, מחמת דער אלגעמיינער דעמאָראליזאציע און דער הפקרות פון אונזער גאנצען היגען גייסטיגען לעבען, וואס האָט זיך געמוזט אפּרופען אויפ'ן אידישען טעאטער אויך...

אין יענער רוהמפולער צייט פון אונזער ביהנע האָבען אזוינע אמעריקאנער צייטונגען, ווי די „ניו יאָרק טיימס", „סאָן" און אנדערע, אין זייערע זונטאָג־אויסגאבען, געדרוקט ארטיקלען איבער דער גרויסער קונסט אין דעם אידישען טעאטער, וואָס זיינען געשריבען געווען פון אזוינע פּראָמינענטע טעאטער־קריטיקער ווי זשאן קאָרבין, נאָרמאן האפגוד און האטשקינס האפגוד. ב. ריטשארדס האָט אין יענער צייט אויך אפט געשריבען איבער'ן אידישען טעאטער אין די ענגלישע צייטונגען. און איך דערמאָן זיך ווי דער „טעלעגראף" האָט אפּגענעבען א גאנצע זייט פון זיינער א זונטאָג־אויסגאבע פאר ריטשארד'ס אן ארטיקעל איבער אידישען טעאטער און פאר בילדער פון געווייסע אידישע אקטיאָרען און אקטריסעס. אזא נאָמען האָט דעמאָלט דער אידישער טעאטער געהאט.

אין יענער צייט האָט אויך א פּראָפעסאָר פון קאָלאָמביא אוניווערסיטעט געבראכט זיינע סטודענטען און באריהמטע אמעריקאנישע שריפטשטעלער אין טהאַליע טעאטער, צו זעהן דאָרט א פאָרשטעלונג פון „גאָט, מענש און טייפעל", געשפּילט פון טאָרענבערג, מאָשקאָוויטש, קעסלער, בלאַנק, מאדאם קאַליש און אנדערע, און דערנאָך וועגען דער פיעסע און דעם שפּילען לעקציעס געלייענט אין אוניווערסיטעט.

אויך אין יענער צייט האָט **ישראל זאנגוויל** אמאָל באזוכט פּיפּעלס טעאטער, בעת טאָמאשעווסקי און מרס. טאָמאשעווסקי און מאדאם אבראמאָוויטש און דער פּארשטאָר־בענער פּיינמאן און מרס. פּיינמאן און נאָך אנדערע האָבען געשפּילט מיין פּיעסע „צוויי שוועסטער", וואו מרס. טאָמאשעווסקי האָט אזוי וואונדערליך געשפּילט די ראָל פון דער יונגער רוטי'ן אוו וואו די אַנדערע האָבען זיך אזוי אויסגעצייכענט, אז זאנגוויל האָט דערנאָך עפענטליך ערקלערט אין דער ענגלישער פּרעסע, אז די בראָדווייער מענעדזשערס און אַקטיאָרען זאָלען געהן אויף דער בויערי, צו זען וואס דאָס מיינט גוטע פּיעסען און גוט שפּילען.

ער איז אזוי באגייסטערט געוואָרען פון דעם אידישען טעאטער, אז ער האָט געגעבען טאָמאשעווסקי'ן אויפצופירן זיין פּיעסע „די קינדער פון דער געטא", וועלכע איך האָב דאָן פּאר איהם איבערזעצט.

איך דערמאָן זיך, וועז איך האָב זאנגוויל'ן אָפּגעגעבען די איבערזעצונג, האָט ער מיר דאָן געזאגט, אז ער איז מקנא די אידישע דראמאטורגען, וואָס זיי האָבען ארטיסטען מיט אמת'ן גאָט'ס פונק אין זייערע נשמות...

יאָ, פּאר אונזערע אקטיאָרען אין יענער צייט האָט ער אונז, אידישע דראמאטורגען, געמאָגט טאקע מקנא זיין.

ווי אזוי ער האָט געהאלטען פון אונזער טעאטער און פון אונזערע אקטיאָרען באווייזט נאָך דער פאקט, וואָס ער האָט ניט דורכגעלאָזען קיין איין פּראָבע פון זיין פּיעסע, איז פונקט צו דער מינוט יעדען אין־דער־פּריה אין פּיפּעלס טעאטער געקומען, האָט זיך אוועקגעזעצט אין פּארטער און פון דאָרט געמאכט באמער־קונגען צו די אקטיאָרען, וועלכע האָבען געמאכט פּראָבע אויף דער ביהנע.

אין יענער צייט האָבען די אידישע אקטיאָרען אזא שם געהאט, אז ענגלישע טעאטער־דירעקטאָרען האָבען געפּראָוווט אוועקנעמען קעלער'ן פון דער אידישער ביהנע, און אויף א קורצער צייט טאקע איהם אוועקגענומען אויך, און טאָרנבערג'ן

האָט מען אוועקגענומען אויף א פּאָר יאָהר, און מאַדאַם קאַליש האָט מען אוועקגענומען אויף א לאַנגער צייט, און יעקב אַרלַער'ן האָט מען אנגאזישירט צו שפּילַען „שיילאָק" אויף דער ענגלישער ביהנע, וואו ער האָט זיין ראָל געשפּילט אין אידיש און די איבערזיגע אין ענגליש. און מיאָשקאָוויטש, וועלכער איז אויך פון יענע אקטיאָרען און ווייט־ווייט ניט דער בעסטער, שפּילט היינט אויף דער ענגלישער ביהנע און איז פאַרראַכענט אלס איינער פון די בעסטע ענגלישע אקטיאָרען.

דערפאר זאָג איך, אז די מענשען וואס זיינען דאָ ניט לענגער פון 10־15 יאָהר, האָבען אונזער בעכערע ביהנע קיינמאָל ניט געזעהן. זיי האָבען ניט געפיהלט אויף זיך דעם כשוף פון יענע גרויסע קרעפטען, וואָס אונזער ביהנע האָט אמאָל פאַרמאָגט און וועלכע האָבען זיך אנטפּלעקט אין דער בעסערער, שפּילעוודיגער טעאַטער־פּיעסע.

יענער שפּילען און יענע פּיעסען האָבען אויך געשאפען דעם אמאָל באַקאַנטען טיפּ פון א „פּאַטריאָט", וואס ער, דער דאָזיגער טיפּ, אמאָל א פּאַרשפּאָטעטער און קיינמאָל ניט פּאַרשטאַנענער, איז לויט מיין מיינונג — איך האָב איהם געקאַנט — דער שהנ־סטער אויסדרוק פון באַגייסטערונג און ליבע, אַרויסגעפּלאַמט פון דער תמימות'דיגער פּאָלקס־נשמה צו דעם קינסטלער, וואָס האָט זי מיט באַגייסטערונג אָנגעצונדען.

ער, וואס דער אקטיאָר איז געווען זיין גאָט, פּאַר וועמען ער איז בפּועל ממש באַרייט געווען זיך מקריב צו זיין; ער, וואָס דער ערפּאָלג פון זיין אקטיאָר אין א פּיעסע איז געווען זיין העכסטער גליק, און דער דורכפּאָל — זיין טיפּסטער אומגליק; — ער, וועלכער האָט געקאָנט אָפּשטעהן שטונדען־לאַנג אין דרויסען הינטער א פענסטער פון א רעסטאָראַן שפּעט נאָך האָלבע נאַכט, כדי צו קוקען און הנאה האָבען פון דעם, וואָס זיין אקטיאָר זיצט דאָרט און עסט, צי טרינקט — ער, אָט דוקא דער דאָזיגער פּאַטריאָט, איז דער שטאַרקסטער באַווייז, ווי מען האָט דעמאָלט געשפּילט. זיין תמימות'דיגע נשמה, וועלכע איז ניט געשטערט

געווען פון ניט קיין פארדייעטע פֿאָפּוגאי־טעאָריעס און סתם פֿרעטענזיעס וועגען קונסט, האָט פריי אויפגענומען דעם אויפֿריכטיגען שפּיל־ען פון דעם אקטיאָר און איז פון איהם באגייסטערט געווארען.

ניט איין מאָל האָב איך געזעהן ווי אזא פֿאטריאָט איז געווען אמת־פֿארצווייפעלט, וועו זיין אקטיאָר איז ארויסגעטראָטען אין א שונד־פֿיעסע.

יאָ, ניט אומזיסט איז דאָן זאָנגווי׳ל געווען אזוי באגייסטערט פון דעם אידישען טעאטער; ניט אומזיסט האָבען די פיין־שמעקער צווישען די ענגלישע קריטיקער דאָן געשריבען מיט אזא ענטציקונג וועגען אידישען טעאטער; און ניט אומזיסט איז דער פֿראָפעסאָר פון קאָלאָמביא אוניווערסיטעט מיט זיינע סטודענטען געקומען דאָן זעהן קונסט אין אידישען טעאטער; און ניט אומזיסט האָבען די טעאטער־דירעקטאָרען פון דער אמעריקאָנישער ביהנע געזוכט די אידישע אקטיאָרען פאר זייערע טעאטער; און ניט אומזיסט זיינען דעמאָלט געווען אזוי פיל באגייסטערטע „פֿאט־ריאָטען" ארום די אידישע טעאטערס.

וואָרים אויסערגעווענליכע כחות האָט דאָס אידישע טעאטער דאָן פארמאָגט, יענע כחות, וואָס גאָט האָט באשאפען, וואָלט איך געזאגט, ספּעציעל פאר פּיאָנירען...

און א סך פון די דאָזיגע כחות זיינען כמעט שטענדיג געווען פֿאראייניגט אין איין טעאטער און האָבען זיך אָפט געווינען אין איין פּיעסע.

אין יענער צייט, וועו מען איז געקומען, למשל, צו א פאר־שטעלונג אין פּיפּעלס טעאטער — וועמען האָט מען דאָרט געטראָ־פען? וועו פון אונזערע אקטיאָרען און אקטעריסעס האָט דאָרט אָפט אין א פאָרשטעלונג געשפּילט?

רעכענען מיר אויס: אדלער, מרס. אדלער, מאָגולעסקא, טאָמאשעווסקי, בעסי טאָמאשעווסקי, מאקס ראָזענטאל, מרס. פֿאולינא עדעלשטיין, וועלכע איז געווען א באגאבטע מוטער־ראָליסטין, סאָבינא וויינבלאט, די היינטיגע מאדאם ראָזענטאל, א

פעהיגע סוברעטין אין יענער צייט, און נאך אנדערע, אן וועלכע איך קען זיך ניט דערמאנען.

איז מען געקומען אין טהאליע טעאטער — ווער האט דארט געשפילט?

מענער: דוד קעסלער, מישקאוויטש, טארענבערג, פיינמאן, בלאנק, טאבאטשניקאוו און נאך א צוויי־דריי.

דאמען: מאדאם קאליש, מאדאם אבראמאוויטש, מאדאם פיינמאן, מאדאם ווילענסקי און אנדערע.

האט מען טאקע דארט געוהנהן פארשטעלונגען, וואם האבען געמוזט באגייסטערען.

די שושפילער, מיט זייער שפילען, האבען עלעקטריזירט אייגער דעם אנדערען אויף דער ביהנע, אייגער האט דעם אנדערען אנגעצונדען און זיי אלע אינאיינעם — דעם עולם אין טעאטער. אן עלעקטרישער שטראם ממש האט זיך געטראגען פון די אקטיאר־רען צו דעם עולם און פון דעם עולם צו די אקטיארען.

וואם פאר א וואונדערליכער קוואל פון די פארשיידענסטע פארבען און נואנסען האט זיך דאן אנטפלעקט אין דעם טאלאנט פון דעם אידישען שוישפילער, בעת ער איז אויפגעטראטען אין א בעסערער טעאטער־פיעסע, וועלכע האט איהם געגעבען א מעג־ליכקייט צו שפילען, דאם הייסט, צ ו ל ע ב ע ן אויף דער ביהנע!...

אמת, עס האט געפעלט דארט ר ע ז ש י, די קינסטלער־האנט האט כמעט שטענדיג געפעלט אין דער אויפפיהרונג פון דער פיעסע, אבער די קינסטלער־נשמה איז דארט געווען אין דעם ש פ י ל ע ן פון דער פיעסע, דער קינסטלער־טעמפעראמענט, דאם קינסטלער־בלוט און דאם קינסטלער־פייער, וואם האט געלויכטען און געווארעמט און פאר'שיכור'ט...

דער יוב־טוב'דיגער מלבוש האט געפעלט אויפ'ן גוף, אבער א י ן ד ע ר נ ש מ ה איז דער יום־טוב געווען...

אפשר האט מען צו־הויך געשריען, אבער. אין יענעם געשריי האט כמעט שטענדיג א לעבעדיג מענשליך הארץ געשריען.

* * *

ווי דער לעזער האט מסתמא באמערקט, האב איך יעדעם מאל,

אז איך האָב דערמאָנט אונזער בעסערע פיעסע, זי באַצייכענט אלס טעאַטער־פיעסע.

זי איז געווען א טעאַטער־פיעסע, מחמת, ווי איך האָב פריהער באַמערקט, זי האָט באַפרוכפערט אונזער ביהנע, האָט אין איהר אריינגענעבען דראַמאַטיש בלוט און א דראַמאַטישע נשמה און שטענדיג געגעבען א מעגליכקייט דעם אקטיאָר צו שפילען, צו לעבען אויף דער ביהנע.

גאָרדינ׳ס פיעסען, למשל, מיט אלע זייערע גרויסע פעהלערען, האָבען אָבער איין גרויסע מעלה געהאַט: זיי זיינען געווען טעאַטער־פיעסען. זיי האָבען אָנגענפילט די ביהנע מיט באַוועגונג, קאַמף, קאַליזיאָנען, קאַטאַסטראָפען — קורץ, מיט דראַמאַטישען ביהנען־לעבען.

שטרייכט אוים אין גאָרדינ׳ס פיעסען 75 פראָצענט פון זיינע אכמות און אפאָריזמען, וואָס זיי זיינען דער הויפט־חסרון אין זיינע שטיק, וועלען זיינע דראַמען דערפון ניט ליידען, זיי וועלען נאָך א סך דערפון געווינען. פאַרוואָס? ווייל חוץ די ווערטער און די ווערטלאָך איז דאָרט שטענדיג פאַראן די דראַמאַטישע נשמה, די דראַמאַטישע אידעע, דער דראַמאַטישער סוזשעט, דער דראַמאַטישער קאָנפליקט, וואָס ווערט, ליידער, צו אָפט געשטערט פון די חכמות און אפאָריזמען.

צי פרואווט גאָר שפילען זיינע פיעסען אין פאַנטאָמינע, אָדער אויפ׳ן לייוענט, וועלען זיי אלץ בלייבען דראַמען. פאַר אונזערע אויגען וועט זיך פאַנאַנדערווויקלען א קאַמף; דראַמאַטישע סיטואַציעס און קאַליזאָנען צווישען מענשען וועלען אונז פאַרכאַפען, וואָס וועלען אונזער מיטגעפיהל אויפוועקען און אונז צווינגען צו פאַרטראַכטען זיך.

אוריאל מזיק, סאַפא, מירעלע אפרת, צלאל ראַפאַפּאָרט, פריד־לענדער, עטעניו און אזוי ווייטער — יעדע פון זיי איז א דראַמאַטישע פיגור.

יעדע פון זיי ווייל עפעס, זוכט עפעס, שטרעבט צו עפעס, קעמפט און באַקעמפט עפעס.

צוגעגעבען די אלע גרויסע חסרונות פון גאַרדינ׳ס ׳פּראָוא״, זיינע צוגעטראכטע ווערטלאָך און חכמות, איז זיין אוריאל מזיק דאָך א גרויסע ביהנען־פיגור, דער בייזער גייסט פון פּאַרדאַרבען און שלעכטס. אפילו שטומערהייט, אָהן שום ווערטלאָך, וואָלט ער דאָס פּאַרבליבען. אזוי זיינען די אנדערע ביהנען־גע־שטאלטען, ווי סאפּא, מירעלע אפרת, פּרידלענדער און אזוי ווייטער. מחמת די ווערטער ביי די דאָזיגע פיגורען זיינען ניט דער עיקר, נאָר דער אינוועניגסטער כח, וואָס צווינגט זיי צו קעמפען, דער דראמאטישער וויל־ען, אין דעם פאל, מעג דאָס זיין דער וויל־ען פון דעם פּאַרפאסער, וואָס שטויסט זיי אין באַוועגט זיי צו קעמפען און צו האנדלען.

דערפאר האָבען די דאָזיגע פיעסען תמיד פּרוכטבאר געמאכט אונזער ביהנע, ווייל זיי האָבען געשאפען אין ערצויגען אונזערע בעסטע אַרטיסטישע קרעפטען.

וויל אויב א פיעסע דארף האָבען אקטיאָרען, כדי זי זאל ריכטיג געשפּילט ווערען, מוזען אקטיאָרען נאָך נויטיגער האָבען א פיעסע, כדי זיי זאלען קאָנען ריכטיג שפּילען... איך מיין, נאטירליך ,אקטיאָרען מיט טאלאנט. די בעסטע פיעסע מיט דער גרעסטער ראָל ווערט ניט באשאפען קיין אקטיאָר, אויב ער האָט ניט קיין טאלאנט.

אָבער דער באַאבטסטער אקטיאָר מוז האָבען די פיעסע און די לעבעריגע ביהנען־נעשטאלט, כדי צו האָבען א מעגליכקייט זיינע קרעפטען אויסצודריקען און זיי צו אנטוויקלען.

פון מיין אייגענער ערפאַהרונג וואָלט איך געקאָנט אַנווייזען אויף געווּסע אקטיאָרען און אקטריסעס אויף אונזער ביהנע, וואָס האלען פון מיינע פיעסען האָבען זיי באריהמט געמאכט.

אויב מיר וויל־ען האָבען אן אידישע ביהנע, מוזען מיר האָבען אקטיאָרען, מוזען מיר זייערע כחות פלעגען, מוזען מיר פאר זיי שאפען ביהנען־לופט און ביהנען־בלוט, וואָס זאל נעהרען זייער טאלאנט. און דאָס איז נאָר בכוח צו באַווייזען די בעסערע טעאטער־פיעסע.

אַן אידעאַלער קולטור־טרעגער.

אַן אידעאַלער קולטור־טרעגער.

א ווייטערע כאַראַקטעריסטיק פון יואל ענטין, זיין קאַמפּאַניע מיט סיגאַרעטן און העפטעלן. — זיינע קונדען אין די שפּיטאַלן. — ווי ער האָט אויסגעשלונגען מאַליער'ן.

„די פרייע אידישע פאָלקס־ביהנע" האָט דעמאָלט געהאַט עטלעכע טיכטיגע טוער, און דער טיכטיגסטער צווישען זיי איז געווען י ו א ל ע נ ט י ן, דער סעקרעטאַר פון יענעם פאַראיין. ער האָט געשריבען די צירקולאַרס, וואָס האָבען געזאָלט באַקאַנט מאַכען די לעקציעס פון דעם פאַראיין, געטראָגען זיי אַליין צום דרוקער, פאַרטיילט זיי אַליין אינ'ם אידישען קוואַרטאַל, אַליין געלייענט לעקציעס, אָנגעפיהרט די דעבאַטען, איז געקומען דער ערשטער צו די מיטינגען און דער לעצטער זיי פאַרלאָזען.

און האָט „די פרייע אידישע פאָלקס־ביהנע" אַרויסגענעבען א ביכעל, וואָס האָט געזאָלט באַקאַנען דעם בריטען עולם מיט איהר פּלאַטפאָרם און מיט איהרע ציעלען, האָט ענטין יענעם ביכעל רעדאַקטירט.

ענטין האָט פאר „די פרייע אידישע פאָלקס־ביהנע" געאַרבייט מיט יענעם גאַנץ באַזונדערען אייפער, מיט וועלכער ער האָט מיט יאָהרען שפּעטער געאַרבייט פאר זיין דראַמאַטיק קלוב, וואו אונ־טער זיין השגחה האָבען זיך ערצויגען ט ע נ נ ע נ ה א ל ץ, ג א ל ד ש מ י ד ט און אויך די אקטיאָרען ד ו ב י נ ס ק י, ו ו י ס ב ע ר ג און אַנדערע, מיט וועלכע ער האָט געשטודירט פּיעסען, געלערנט זיי דעקלאַמירען און פאַרלאָזען.

ר ו ב י ן איז אויך א תלמיד פון יענעם ענטינ'ס דראמאטיק קלוב.

איך דערמאָן זיך, ווען ער, רובין, איז נאָך קיין אקטיאָר ניט געווען, האָב איך אָפט איהם געטראָפען ביי ענטינ'ען אין דער היים, וואו ער האָט אונז אמוזירט מיט זיין נאָכמאכען גלחים, פּישוט'ע גוים, דאָרפישע כלי־זמר און זיין פעטער, ווי אזוי יענער האָט געזונגען זמירות און איז אין מיטען די זמירות אנטשלאָפען געוואָרען.

רובין האָט עס אזוי אויסגעצייכענט נאָכגעמאכט, אז ענטין האָט געגומען צושטעהן צו איהם, ער זאל אריינטרעטען אין זיין קלוב, וויל ער האָט טאלאנט.

און רובין האָט צום סוף איהם געפאָלגט...

מיט דעם אייגענעם אייפער האָט ענטין אויך געארבייט נאָר אין די לעצטע יאָהרען פאר די אידישע ראדיקאל־נאציאָנאלע שולען און פאר דעם אידישען לעהרער־סעמינאר, וואָס דער עיקר ער, ענטין, האָט זיי באשאפען און יאָהרען לאנג אויסגעהאלטען דורך זיין איבערגעבענקייט און זיין אויסערגעווענליכער ארבייטספעהיגקייט.

ער איז ביי אונז איינער פון די וויניגע, א קולטור־טרעגער אין דעם בעסטען זין.

ער איז געבוירען אין א קליין שטעדטעל ארום מינסק, שטאמט פון א רב'נישער משפּחה.

קיין אמעריקא איז ער געקומען אין 1891. זעבצעהן יאָהר איז ער דעמאָלט אלט געווען.

ער דערצעהלט מיר:

די בריידער זיינע האָבען איהם אריינגענומען אין א שאפ, וואו מען האָט געגייהט העמדער, און מען האָט איהם געוואָלט אויסלערנען צו נייהען קראגענס, האָבען אָבער זיינע הענט צו דעם ניט געטויגט. געדרעהט דאָס שטיקעל ווארע אהער, געדרעהט אהין, צונויפגעלענט עס אזוי און אנדערש, און תמיד איז ביי איהם

יואל ענטין.

ארויסגעקומען עפעס, וואס האָט אויסגעזעהן ווי אלצדינג אין דער וועלט, אָבער ניט ווי א קראגען...

חוץ דעם, האָט ער פארביטען די קאָלירען. צווישען שווארץ און ווייס האָט ער נאָך געקאָנט אונטערשיידען. איז ער אָבער געקומען צו די געפינטעלטע אָדער צו די געשטרייפטע שטיקלאך סחורה, איז ער צוטומלט געוואָרען, האָט זיך פארלאָרען צווישען די רָאזיגע הונדערטערליי פארביגע פינטעלאך און שטרייפען...

האָבען איהם די ברידער ערקלערט: „ברודער יואל, קיין לייטישער העמדער־נייהער וועסטו שוין קיינמאל ניט זיין, דו מוזט זיך זוכען אן אנדער תכלית".

און עס איז ביי זיי געבליבען, אז ער זאל אָנהויבען צו פעדלען מיט סיגארעטם צווישען די אידישע שעפער...

איז ער שוועק פעדלען. און אזוי ווי ער האָט א „תכלית" געהאט אינ'ם זינען, האָט ער שוין פאר איין וועגם פארגרעסערט זיין קאָמערציע מיט העפטען פון די דעמאָלט זעהר באריהמטע „געהיימניסע פון רוסישען הויף" און מיט דער „ארבייטער ציי־טונג", וואס ער האָט יעדע וואָך צוגעשטעלט זיינע קונים אין די שעפער.

דאָנערשטאָג נאכט איז געווען „פעי" אין די שעפער, דאָס הייסט, די ארבייטער האָבען באקומען זייערע פארדינסטען אוים־געצאָהלט, איז ער אהין געקומען און איינגעמאָנט ביי זיינע קונים די פאָר סענט...

ער האָט זיינע קונים געבאָרגט. וואָרים עס איז א באוואוס־טער כלל, אז קאָמערציע קאָן ניט אויסקומען אָהן קרעדיט...

אגב, פון יענער צייט דערצעהלט ער מיר א פאָר פאקטען, וועלכע זיינען זעהר כאראקטעריסטיש:

צווישען זיינע קונים איז אויך געווען איינער א פאבריקאַנט, א רוסישער איד, וואס האָט מיט אלעמען געהאנדעלט נאָר ריכיש.

דער דאָזיגער איד איז געווען איינער פון די טויזענטער, וואס איז דאָן געווען פארקאָכט אין די „געהיימניסע". די גאנצע וואָך האָט ער געטראכט נאָר וועגען זיין „ביזנעס"; אָבער אין יענעם

טאָג, וועו א נייער העפט פון די „געהיימניסע" האָט געדארפט ארויסקומען, איז דער איד אויסער זיך געווען. וואו שאפ, וואו ארבייטער, וואו ביזנעס — דאָס איז איהם אפילו אינ'ם זינען ניט געלעגען. ער איז ארומגעלאָפען איבער'ן שאפ, האָט נאָכאנאנד געקוקט אויפ'ן זייגער און אלץ געפרעגט: „וועו ברענגט ער די „געהיימניסע"? וועו ברענגט ער אלע מאל? וואָס מאכט דאָרט באקונקע דער מאלאָדיץ?"

און אז ענטין איז אריינגעקומען, האָט יענער זיך א וואָרף געטאָן צו איהם ווי א ווילדער: „אהא, פרישאל! פרישאל!" א כאפ געטאָן ביי איהם דעם העפט מיט אן אימפעט, אוועקגעשטויסען אלעמען פון זיך, געזעצט זיך אויפשניידען דאָס ביכעל און דערביי אויפגערעגט געררט צו זיך אליין:

— וואָס פאר א נייעס שפיצעל האָסטו דאָרט אפגעטאָן, דרוג מאי באקונקא, הא? איש טי באשקא טוואייא אומנאיא, טשאָרט טעביא פאָבערי! — (דו קלוגער קאָפ, דער רוח זאל דיך נעמען!).

דאָס איז זעהר כאראקטעריסטיש פאר די לעזער, וועלכע האָבען אין יענער צייט געלייענט די „געהיימניסע פון רוסישען הויף", פון וועלכע דער פארשטאָרבענער סאפירשטיין איז רייך געוואָרען. דערהויפט זיינען זיי געווען פארקאָכט אין באקונינ'ען, אין די וואונדער, וואָס ער האָט דאָרט באוויזען. און ניט אומזיסט, וועו די אידישע אנארכיסטען האָבען שפעטער ארויסגעלאָזען זיינע בילדער פון פראפאגאנדא וועגען, האָט מען אין טויזענטער אידישע הייזער געקאָנט זעהן זיין בילד אויף דער וואנט נעבען די בילדעה פון משה מאָנטעפיאָרע, באראָן הירש און פון רבי יצחק אלחנן... אין די „געהיימניסע" איז באקונין ניט געווען קיין אנטיסעמיט...

נאָך א פאקט, וועלכער איז כאראקטעריסטיש אין אן אנדער זין פאר יענער צייט, דערצעהלט מיר ענטין:

צווישען זיינע קונים אויף דער סאציאליסטישער „ארבייטער צייטונג" איז אויך געווען א פרומער איד, א פרעסער. דער דאָזיגער איד, מיט א גלעזער באָרד, האָט יעדע וואָך גלייענט די „ארבייטער

צייטונג", וועלכע ער האָט באטראכט אלס זיין צייטונג, וואָס וועט זיך שטענדיג פאר איהם אָננעמען, וען זיין באָס וועט וועלען איהם קריוודען...

ברענגט איהם ענטין איינמאל ערב ראש־השנה די צייטונג. ווערט דער איד צוטומלט, קוקט מיט צומישטע אויגען אויף דער צייטונג, וועלכע ענטין האלט צו איהם אויסגעשטרעקט, און האָט מורא זי צו נעמען.

— מיין צייטונג, — מורמלט ער, — מיין צייטונג. אָבער ווי קאָן איך זי היינט קויפען? טאָמער, חלילה, מאכט מען דאָרט חוזק פון יום הדין...

צום סוף האָט ער די צייטונג גענומען, א שווערען זיפץ געטאָן און זי גענומען — זיין צייטונג!...

ווי כאראקטעריסטיש דאָס איז פאר יענער צייט, וועו מען האָט דאָ איבערגעקנאָטען דעם היימישען פרומען אידען אין אן ארבייטער־פורעם; וואָס פאר א שווערען זעלען־קאמף האָבען די פרומע צוויישען זיי דערבי געמוזט דורכמאכען!...

ענטין איז ביי זיין קאָמערציע לאנג ניט געבליבען. ער האָט אָנגעהויבען צו לערנען ענגליש. זיין ערשטער לעהרער איז געווען ד ר. ק א ס פ ע, וועלכער, ווי איך פארשטעה, קענענדיג זיי ביידען, האָט מסתמא געהאָט אויף איהם א היבשען איינפלוס. דערנאָך האָט ענטין אליין אָנגעהויבען צו געבען לעקציאָנען אין ענגליש.

ארום יענער צייט האָט ער זיך אויך באקאָנט מיט דער דראמע.

כדי אויסצולערנען בעסער די ענגלישע שפראך, האָט מען איהם אן עצה געגעבען צו זוברען דעם דראמאטישען דיאלאג פון פיעסען אין ענגליש. האָט ער אזוי אריינגעזוברעוועט כמעט דעם גאנצען מאָליער אויף ענגליש. און אזוי ארום האָט ער זיך פאר־אינטערעסירט מיט דער דראמע.

אין דער אייגענער צייט איז ער אריינגעקומען אין א קרייז פון מאָסקווער אידען — פון דעם היינטיגען ד ר. ב. ב א ג י ן און פון נאָך אזוינע. זיי האָבען איהם פאראינטערעסירט אין דער

רוסישער ליטעראטור און אין דעם רוסישען דראמאטורג אסטראָווסקי.

האָט ער אסטראָווסקי'ן געלייענט און דאָס האָט איהם נאָך מעהר פּאראינטערעסירט אין דראמע און טעאטער.

דערוויילן האָט ער געפּרואווט שרייבען. זיין ערשטע זאָך האָט ער אָנגעשריבען אין ענגליש — אן ערשטע־מאי־ליד, וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט אין דער דאמאָלסטדיגער סאָציאָלסטישער צייטונג „דהי פּיפּל".

דערנאָך האָט ער אָפּגעדרוקט אין דעם „נייעם גייכט" אן ארטיקל „די טעכניק פון דער דראמע" און אין דער „נייער צייט" — אן ערצעהלונג „דאָס לעצטע וואָרט פון א רוסיש־אידישען זעלבסטמערדער".

א חויז דעם האָט ער נאָך אָפּגעדרוקט א פּאָר איבערזעצטע ערצעהלונגען אינ'ם „אָוועגד בלאָט" און א פּאָר איבערזעצטע סקיצען אינ'ם „פּאָרווערטס" און א קריטישען אנאלויז פון זיי.

וען איך האָב זיך באקאָנט מיט איהם, איז ער שוין געווען גוט באלעזען, האָט ליידענשאפטליך ליב געהאט ליטעראטור און טעאטער און וועגען קיין אנדער זאָך ניט געטראכט, ניט געקאָנט טראכטען.

ווי איך האָב שוין באמערקט, איז ער דאן געווען א סטודענט פון קאָלאָמביא אוניווערסיטי, וואו ער האָט אויך, דאכט זיך, ליטעראטור שטודירט.

דערפּאר איז איהם „די פּרייע אידישע פּאלקס־ביהנע" דאן געווען אזוי נאָהענט צום האַרצען.

ביי מיר אין הויז האָט ער זיך אויך היימיש געפיהלט, ניט נאָר דערפּאר אלײן, ווייל מיר זיינען געווען נאָהענט באפריינדעט, נאָר ווייל ער האָט דאָרט אָפט געטראָפען בודין, אלעק־סאנדער האַרקאָווי, דר. אב. קאסספע און נאָך אנדערע — אלע מענשען, מיט וועלכע מען האָט וועגען ליטע־ראטור געקאָנט רעדען.

אין דער „פרייער אידישער פאלקס־ביהנע" האָט מען ניט נאָר לעקציעס געלייענט איבער דראמע און טעאטער, נאָר אמאל איבער א שרייבער און ליטעראטור בכלל. מיין ווייניגקייט איז דעמאלט אויך אמאל ארויסגעטראטן מיט א נעשריבענער לעקציע.

פאסירט אמאל אזא זאך: אויף איינעם פון די מיטינגען, אויף וועלכען עס איז פארהאנדעלט געווארן די פראגע וועגן די וויטערע לעקציעס, הויבט זיך אויף איינער פון די מיטגלידער, א ב ר ה ם ש מ ר, און פארלאנגט, אז די ארבייט פון זיין פאטער, דעם באריהמטען שמר, זאל אין איינער פון די לעקציעס באהאנדעלט ווערן.

זיין פארלאנג מאטיווירט ער מיט דעם, אז זיין פאטער איז אן אומרעכט געטאָן געווארן: מען האָט איהם ניט ריכטיג אָפּגעשאצט.

וועל זאל זיין דער לעקטאָר? ער פארלאנגט, אז דוקא מיין ווייניגקייט זאל זיין דער בעל־דבר...

וועל איך א פארציטערטער, אז איך דערהער עס. ערשטענס, איז שמר'ס שרייבען ביז צו יענער צייט מיר אינגאנצען פרעמד געווען. צווייטענס, איז מ־ר דער אלטער שמר אליין, אלס מענש, דעמאלט זהר ליב געווען. איך בין אמאל צו איהם געקומען אין הויז, צי אין דרוקערעי אריין אויף קאנעל סטריט, און האָב אלע מאל פארבראכט פרייגדליך און אנגענעם מיט דעם דאזיגען זהר סימפאטישען מענשען.

איך פיהל, אז די גערעכטיגקייט, וואס זיין זוהן ערווארט פון מיר, און זיכער דער אלטער שמר אליין אויך, וועל איך זיי ניט קאנען געבען, כאטש זיינע ראמאנען זיינען מיר אינגאנצען אומבאקאנט.

און איך וויל בשום אופן ניט וועה טאָן דעם אלטען און זיין פריינדשאפט איז מיר אויך טייער.

זוך איך זיך פון דעם ארויסצודרעהען. איך טענה: ניט געלייענט, זאל אן אנדערער...

עם העלפט ניט. גאָרדין שטעהט צו צו מיר, אברהם שמר, אנדערע...

צום סוף איז אָפּגעמאכט צווישען מיר און אברהם שמר:

ער וועט מיר פּאַרשאַפען דריי ראָמאַנען פון זיין פּאָטער: אייגעם, וואָס ער האָט געשריבען אין די ערשטע יאָהרען; א צווייטען — פון די מיטעלסטע יאָהרען, און א דריטען — פון די סאמע לעצטע; דאן וועלען מיר דעבאַטירען וועגען זיי — איך זאָל זיי קריטיקירען און ער, אברהם שמר, זאָל זיי פּאַרטיידיגען. פּאָרויצענדער פון דער ראָזיגער פּאַרזאַמלונג זאָל זיין יעקב גאָרדין.

און אַזוי איז געבליבען.

נאָר איידער איך קום צו יענער פּאַרזאַמלונג, וועל איך געבען א קורצע כאַראַקטעריסטיק פון דעם פּאַרשטאָרבענעם באַריהמטען שמר'ן.

נ. מ. שמר

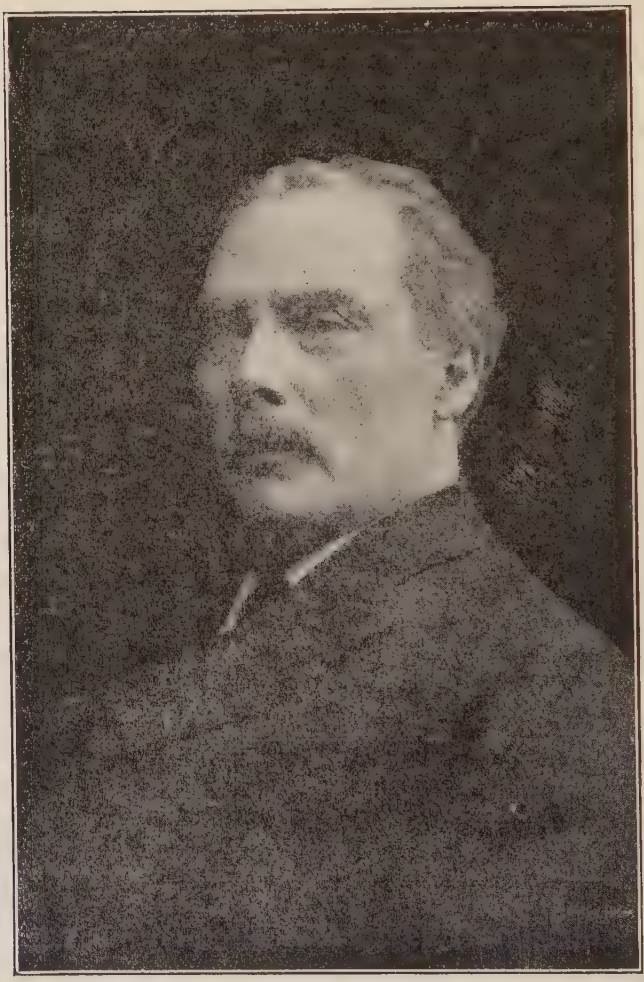

נ. מ. שמר.

ספריה עטמית בשיקאגו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
שיקאגא
JEWISH PUBLIC LIBRARY, CHICAGO

נ. מ. שמר

1.

ווי אַזוי איך האָב זיך באַקאַנט מיט איהם. — ווי איך האָב זיך איהם פֿריהער פֿאַרגעשטעלט און ווי ער האָט באמת אויסגעזעהן.

קיין אידישער שרייבער איז נאָך ניט געווען אַזוי באַריהמט ווי ער. קיינער איז אַזוי פיל ניט געלעזען געוואָרען ווי ער. מיר דאַכט זיך, אז באַלד ווי איך בין געקומען אויף דער וועלט, איז דאָס ערשטע וואָרט, וואָס איך האָב דערהערט, געווען: שמר...

מיינע קוזינעס האָבען גע'שמר'ט... מיינע פעטערס, מיינע מוהמעס האָבען גע'שמר'ט... די שכנים ביי אונז אויפ'ן הויף, די באַקאַנטע קרעמערקעס אויפ'ן מארק, די אידישע דינסטמיידלאַך ביי אונז אינ'ם הויז — אלע, אלע האָבען גע'שמר'ט און גע'בלאָט־שטויינ'ט, געדענק איך פון מיינע קינדהייט יאָהרען.

האָט זיך באַוויזען, דערמאָן איך זיך, דער האַרבאַטער פאַקע־נטרעגער מיט שמר'ס א נייעם ראָמאַן ביי אונז אויפ'ן הויף, האָבען איהם די ווייבער שיער צוריסען.

יעדע פון זיי האָט איהם די ערשטע געוואָלט קריגען אויף 'פֿראָקאַט", געשפּארט דעם האַרבאַטען ר' וועלוועלע'ן די דריי אַדער פינף קאָפּיקעס אין האַנט אריין און האָבען איהם געצופט און געריסען, און האָבען זיך ארומגעקריגט איינע מיט דער אַנ־דערער, ווי איבער א ווילדער מציאה...

זיי האָבען איהם געלייענט מיט א פארכאפּטען אָטעם און דערנאָך דערצעהלט איינע די אנדערע מיט התפּעלות וועגען די גוטע און שלעכטע העלדען פון שמר'ס ראָמאַן, לויבענדיג די גוטע און שילמענדיג די שלעכטע...

פון מיין קינדהייט שווימט־ארויס פאר מיר אַן אינטערעסאנטע סצענע:

איינמאָל א פרייטאָג ביינאכט, בעת אַלע ביי אונז אינ'ם הויז האָבען שוין געשלאָפען, האָט מיך עפעס א גערוישׂ אויפגעוועקט.

איך עפען די אויגען: די טיר פון דעם חדר, וואו איך שלאָף, איז אָפען, און איך דערזעה אונזער ד־נסט לאה'קען אין עס־צימער. זי זיצט דאָרט ביים טיש, אַנגעלעהנט אַיהר קאָפּ מיט צופּאטעלטע האָר אויף איהרע ביידע הענט איבער א בוך און לייענט אונטער דער נאָז מיט א ניגון פון איכה. קיין וועדטער הער איך ניט, נאָר א געמורמל, וואס ווערט יעדע וויילע אונטערגעברָאכען פון א זיפצעריי.

די סטערינאָווע ליכט אין די לייכטערם געהען אויס. א פּאָר זיינען שוין אויסגעגאנגען. א טונקעלקייט שפרייט זיך פון אַלע ווינקעלאָך. זי ראַנגעלט זיך מיט די צאַנקענדע פלאַמען, וואָס פלאקערען אויף און זינקען צוריק אין די מיילער פון די לייכטער.

לאה'קע הויבט־אויף דעם קאָפּ, קוקט מיט צושראָקענע אויגען אויף די צאַנקענדיגע ליכט, און מיט אמאָל טוט זי א כאַפּ מיט א מין פּארצוויפלונג מישען די בלעטלאָך, מישט זיי און מישט זיי, מיט די אויגען איינגעגעסען אין זיי, און טענה'ט:

— א וועהרֿאָג איז מיר, א בראָך איז מיר! פּארוואָס האָב איך ניט אָנגעצונדען דעם לאָמפּ?

און דאָ האָט דער לעצטער צאַנקענדיגער פלאַם א גליה געטאָן און זיך אויסגעלאָשען, ווי א פייער־פליג אין א פינסטערער נאכט.

אזוי ווי פּאר מיינע אויגען וואָלט עפעס א פּארבאָרגענע האנט ארויפגעוואָרפען א שווארצען טוך אויפ'ן עס־צימער און אויף לאה'קען, און אלצדינג דאָרט אין אומדורכדרינגליכען שוואַרצען איינגעהילט...

אפילו די אָפענע טיר פון מיין צימער זעהט אויך אויס, ווי א פארריסענער שוואַרצער פליגל.

און פלוצים דערהער איך פון דאָרט א כליפען און א שטיל געווייַן.

א אינגעל פון א יאָהר אכט־נײן, מסתמא, בין איך דעמאָלט געווען, און טאקע א נערוועזער אויך — שרעקט מיך דער דאָזיגער געוויין.

איך רוף זיי:

— לאה׳קע!

ענטפערט זי ניט, נאָר זי ווײנט העכער און העכער, און איך הער ווי זי שילט:

— אי, אז א מיתה משונה זאָל אויף זיי קומען!

נאָר ווען איך הויב־אָן צו שרייען, אז איך האָב מורא, און פון אן אנדער צימער דערהערט זיך אויך מיין מאַמע׳ס קול, קומט אריין צו מיר לאה׳קע און באַרוהיגט מיך מיט א ווײנענדיגען קול:

— שא, שא! וואָס האָסטו מורא? דאָס בין איך.

איך פרעג ביי איהר, פֿאַרוואָס זי ווײנט.

ענטפערט זי:

— אי, לייען איך שמר׳ס א ראָמאַן! א בראָך איז מיר ניט! נעכאי וואָלט איך דעם לאָמפּ אָנגעצונדען! אך, הורגי נפשות, גאָר אונטערוואַרפען פאַרשע געלט!...

און זי טענה׳ט ווייטער:

— אוא גאָלד, אוא „בורליאנט", טאטעלע־פאָטערל! ווי אזוי טראָגט זיי די ערד אויף זיך, אזוינע גזלנים! ווער ווייסט, וואָס מיט איהם איז דאָרטען? נעכאי וואָלט איך אָנגעצונדען דעם לאָמפּ. ער איז געווים א פאַרפאַלענער...

פרעג איך ביי איהר:

— ווער, לאה׳קע?

און זי זעצט זיך אוועק נעבען מיר און דערצעהלט מיר אויף איהר שטייגער א מעשה וועגען א טייערען מענשען (זי האָט איהם אָנגערופען מיט׳ן נאָמען אדאָלף גוטהערץ, דאכט זיך, צי אפשר עדעלהערץ), א מענש א געבילדעטער, א גוטער, א שהנער, מיט אלע מעלות, וועמען שלעכטע מענשען האָבען אונטערגעוואָרפען פאַלשע געלט, כדי איהם אוועקצוקויפֿלענען...

זי דערצעהלט עם מיט הארץ, זיפצט און שילט די רוצחים,

די הורגי נפשות, און איך מיט מיין קינדערש האַרץ שילט זיי אויך, די שלעכטע מענשען, די גזלנים, און סימפאַטיזיר מיט'ן גוטען, און בעט נאָט פאַר איהם, אז ער זאָל ניט דערלאָזען די שלעכטע מענשען אוועקצוקויללענען א גוטען...

און שפּעטער, אז לאה'קע פאַרלאָזט מיין צימער און ווידער מיט די ווערטער: „וועה איז מיר, נעכאי וואָלט איך אָנגעצונדען דעם לאָמפּ, אז איך זאָל וויסען וואָס מיט איהם איז דאָרט געווארען" — פיהל איך אויך דעם זעלבען פאַרדרוס. און לאָנג נאָך לויג איך אויף מיין בעטעל און טראכט אַלץ וועגען די שלעכטע מענשען, וואָס ווילען אומגליקליך מאַכען דעם גוטען.

איך דערמאָן זיך, ווי איך האָב זיך דערפרעהט אויף מאָרגען, בעת לאה'קע האָט מיט התפּעלות מיר אָנגעזאָגט, אז די שלעכטע האָבען געכאַפּט די ריכטיגע מפּלה און ער, דער גוטער, האָט, זיי אויף צופּוקענויש, דוקא דערלעבט נחת...

די דאָזיגע סצענע איז פאַרבליבען איינגעקריצט אין מיין זכרון ביז צום היינטיגען טאָג. אזא איינדרוק האָט זי געמאכט אויף מיר!

אָט אזוי האָט מען אין יענער צייט שמר'ן גלייענט און אָט אזוי האָבען זיינע ראַמאַנען געווירקט אויף זיינע לעזער...

די ראַמאַנען זיינע זיינען אריינגעדרונגען צו די אומאַנטווי־קעלטסטע שיכטען פון פאָלק און האָבען צווישען זיי געשאפען לעזער פון דעם אידישען וואַרט, פון דעם אידישען כוך, און איך דענק, אז ממילא אויך פון דעם בעסערען אידישען בוך.

אין דעם איז אָהן ספק שמר'ס גרויסער פאַרדינסט פאַר דער אידישער ליטעראַטור.

מיר אַליין איז קיינמאָל ניט אויסגעקומען צו לעזען שמר'ס א ראַמאַן. נאָר פון דער סצענע מיט לאה'קען האָט זיך ביי מיר אויף יאָהרען לאַנג אָפּגעשטעלט אן איינדרוק וועגען שמר'ן, אז אין זיינע ראַמאַנען שרייבט ער וועגען שלעכטע מענשען, וועלכע פאַראומגליקען גוטע מענשען דורך אונטערווארפען פאלשע געלט און דורך נאָך אזוינע מעשים תעתועים...

און אז איך בין עלטער געוואָרען און האָב זיך גענומען אינטערעסירען מיט ליטעראטור, איז די אידישע ליטעראטור — בין איך בין געקומען אין אמעריקע — בכלל מיר פרעמד געווען. אָבער וועגען שמר'ן האָב איך דאָך געוואוסט, וויל זיין נאָמען פלעגט מען אמאל דערמאָנען אין „וואָכאָד" און שטענדיג לגנאי. וועז מען האָט געוואָלט באצייכענען שונד, האָט מען עם באצייכענט מיט דעם איין וואָרט: „שמר"...

אז איך בין געקומען קיין אמעריקע — די אייגענע געשיכטע. אין דעם קרייז, וואוהין איך בין אריינגעקומען, אז מען האָט געוואָלט דאָרט כאראקטעריזירען קורץ אוז שארף שלעכטע בעלעטריסטיק, האָט מען גענאָנט: „שמר'ס א מעשה" — און דאָס איז געווען גענוג.

פון קיין אנדער שטאנדפונקט ווי פון א ריין־ליטעראריש, האָט מען איהם ניט גענומען אוז מען האָט איהם ניט געקאָנט נעמען — בפרט אין אונזער קרייז, וועלכער האָט געשטרעבט צו שאפען א אידישע ליטעראטור לויט דעם מוסטער פון די רוסישע אוז איראָפּעאישע שרייבער, איבערהויפט פון די רוסישע.

אוז איך בין זיך מודה ומתודה, אז ווען איך בין איינמאל אריינגעקומען צו מיין פריינד אלעקסאנדער הארקאווי (ער האָט געוואוינט אין מעדיסאָן סטריט, נומער 80, דאכט זיך) אוז ער האָט מיר געזאָגט, אז שמר דארף באלד זיין ביי איהם אוז צי איך ווייל זיך ניט באקענען מיט איהם, בין איך גאָר ניט געווען קיין בעלן אויף דעם.

נישט קאָנענדיג איהם, האָט ער זיך מיר פאָרגעשטעלט אלס עפעס משונה'דיגעם, א מין פאָנטאָז פון שונד אויף צוויי פיס, וועלכער פארגיפטעט די וועלט מיט מורא'דיגע שונד־שטראָמען.

אוז עפעס האָט ער זיך מיר געמאלען, אז דער גאנצער מהות זיינער, זיין גאנצער אויסזעהן, זיין באנעמונג אוז זיינע מאניערען מוזען אויסדריקען דעם דאָזיגען שונד...

ווי נשתומם בין איך דערפאָר געוואָרען, ווען אין א ווייל

ארום האָט מען אָנגעקלאפט אין די טיר, און אין צימער איז אריינ־
געקומען א מאן אין א גלאנציגען ציליִנדער־הוט, מיט א רוהיגער
און העפליכער מינע, וועלכער האָט אויסגעזעהן גיכער ווי א העפ־
ליכער באנקיר, ווָאם האָט פארבלאנדזשעט צו הארקאוויי'ן אויף
מעדיסאָן סטריט פון זיין שפאציר איבער דער פינפטער עוועניו,
איידער ווי א אידישער שרייבער.

מען האָט מיר אויהם פאָרגעשטעלט:

— מיסטער שייקעוויטש־שמר.

2.

ווי שמר האָט געשריבען זייַנע ראָמאַנען. ווָאם ער האָט געענטפערט זייַנע קריטיקער.

דער אלטער שמר האָט געמאכט אויף מיר דעם בעסטען אייַנ־
דרוק. ער האָט געהאט אין זיך עפעס פון דעם פיינעם היימישען
אידישען בעל־הבית, צי גאָר פון דעם געבאָרענעם היימישען שהה־
נעם גביר — אזא שטילע און נאטירליכע שטאלץ און אזא פיינע
געלאסענקייט אין זיין האלטונג און אין זיין יעדער מינע.

זיין פרישער פנים, מיט די רויטע באקען און מיט די גרויע
ארומגעשאָרענע וואָנצעם, האָט זיך אזוי געפאסט צו דעם זויבערען,
כמעט פראנטישען אנצוג, וואָם איז געלעגען ווי אויסגענאסען
אויף זיין ברייטער פיגור, אז אין א וואָכעדיגערען אנצוג, האָט זיך
געדאכט, האָט מען זיך דעם דאָזיגען מענשען גאָרניט געקאָנט פאָר־
שטעלען.

קיין סימן פון געמאכטער, אומנאטירליכער און שרייענדיגער
פארפוצטקייט האָט זיך ניט געפיהלט ניט אין איהם און ניט
אין זיין קליידונג.

איך דערמאָן זיך אָן אנדער באריהמטען אידישען שריפט־
שטעלער, וועלכען איך האָב שפעטער געטראָפען — אָן א ב ר ה ם
נ א ל ד פ א ד ע ן. יענער איז אויך געווען א פראנט, האָט אויך
געטראָגען א ציליִנדער־הוט און א פעלערינע און וויַיסע האנדשוה
נאָך דערצו.

אבער ביי גאָלדפאדענ'ען, טראָץ זיין הויכער און אימפּא־

זאנטער פיגור און זיין שעהנעם, ווייסען קאָפּ האָר, האָט די דאָ־זיגע אויסגעפוצטקייט שטענדיג געמאכט אויף מיר אן איינדרוק פון „טעאטער", פון שמינקע, גרים אויף אן אקטיאָר. פונקט ווי זיין גלאָצען מיט די אויגען, בשעת ער האָט געערדט, צי זיין קלא־סישער צודריקען די הענט מיט די ווייסע האַנדשוה צו זיין ברוסט.

איך האָב שטענדיג געזעהן פאר זיך אן אקטיאָר, וואָס איך האָב זיך איהם לייכט געקאָנט פֿאָרשטעלען אין זיין גאַרדעראָב־צימער, בעת ער האָט זיין גרים ארונטערגענומען און האָט דאן גאַנץ אנדערש אויסגעזעהן, מיט זיין נאטירליכען פּנים, צי גאָר מיט אן אנדער גרים און גאַנץ אנדערש געקליידט...

א גאַנץ אנדערען איינדרוק האָט געמאכט אויף מיר דער אל־טער שמר. מען האָט איהם אנדערש, דאכט זיך מיר, גאָר ניט גע־קאָנט פאָרשטעלען ווי דוקא אזא אויסגעפוצטען. די דאָזיגע אויס־געפוצטקייט איז, דאכט זיך, געווען אן ארגאַנישער טייל פון איהם: ער איז לכתחילה געקומען אויף דער וועלט מיט א גלאַנציגען ציליִנדערהוט...

דעמאָלט ביי הארקאַוויִן אין הויז, אז מיר האָבען זיך צו־רעדט — דערמאָן איך זיך — האָט דער אלטער שמר זיך געזומען קלאָגען פאר מיר אויף זיינע קריטיקער, און ווידער אין א רוהיגען, געלאסענעם טאָן, מיט א צוריקגעהאלטענער, פיינער טרויעריגקייט.

ער איז מיר אלץ מעהר און מעהר געפעלען געוואָרען.

נאָך מעהר איז ער מיר געפעלען געוואָרען, ווען איך האָב שפּע־טער אָנגעהויבען צו באַזוכען זיין הויז ערגעץ אויף מארקעט, צי אויף פּייק סטריט. א ווארימע פאטריארכאלישע אטמאָספערע האָט זיך דארט געפיהלט, ווי איך האָב אזא נאָר אמאל געפיהלט אין די פאַמיליעס פון די שעהנע אידישע באלעבאטים אין רוסלאנד.

אזא כבוד, ווי זיין פאמיליע האָט איהם אפגענעבען, האָבען זעלטען עלטערען געזעהן פון זייערע קינדער אין אונזער אידישער אמעריקע.

ביי איהם אין דער היים האָט ער אויך אפט מיט מיר געערדט וועגען זיינע קריטיקער, וועלכע האָבען איהם אן אומרעכט געטאָן.

עס איז קאָנטיג געווען, אז דאָס איז ביי איהם געווען אַן אָנגעווענ־ טאָגטער פּונקט... דעמאָלט האָב איך זיך אויך דערוואוסט, אז ער האָט אָנגעשריבען ביז יענער צייט אַרום הונדערט און פּופּ־ ציג דיקע ראָמאַנען אויף „זשארגאָן" — ווי ער האָט זיך אויס־ געדריקט; ביז דרייסיג ראָמאַנען אויף העברעאיש, און אַרום דרייסיג שטיק פּיעסען, חוץ לידער און סתם אַרטיק־ לען אויף אידיש און העברעאיש.

איך דערמאָן זיך, ווי נשתומם איך בין געוואָרען, ווען איך האָב דערהערט וועגען אזא קאָלאָסאַלער ארבייט. מיר, וואָס איך האָב דעמאָלט געהאט א ליטעראַרישען אייגענעם פּון קוים א צעהנדליג סקיצען און ערצעהלונגען, האָט זיך דאָס אויסגעווייזען פּשוט אומגלויבליך.

און אזוי ווי ער און זיין פאַמיליע זיינען מיר ליב געווען, האָב איך צייטענווייז געוואָלט זיך איינרעדען, אז צווישען אזוי פיל אָנגעשריבענע ראָמאַנען מוזען געווים זיין ביי איהם א פּאָר, וועלכע פאַרדינען דערמאָנט צו ווערען צום גוטען.

איך האָב זיך שוין געקליבען צו בעטען ביי איהם א פּאָר פון זיינע ראָמאַנען, וואָס ער האָט זיי אַליין געהאַלטען פאַר זיינע בעסטע. ערשט איינמאָל דערלאַנגט ער מיר א בראָשור „יהי אור", וואָס ער האָט זי אַרויסגעלאָזט געגען זיינע קריטיקער, און זאָגט מיר:

— לייענט עס איבער אויפמערקזאם, און זעהט, צי איך בין אומגערעכט.

איך האָב די בראָשור איבערגעלעזען. ער טענה'ט דאָרט, אז עס זיינען פאַראַן קריטיקער, וועלכע האָבען איהם קריטיקירט צום שלעכטען, ניט לעזענדיג קיין איינעם פון זיינע ווערק.

א גערעכטע טענה. איך אַליין האָב געקאָנט מענשען, וועלכע האָבען איהם קיינמאָל ניט געלעזען, און דאָך האָבען זיי איהם קריטיקירט צום שלעכטען.

בין איך אָבער געקומען וווייטער אין זיין בראָשור צו זיינע אנדערע טענות, וועלכע האָבען ביי מיר אינגאַנצען אוועקגענומען

דעם פריהערדיגען חשק צו באקאָנען זיך מיט זיינע ראָמאַנען.

איבערהויפט אזא טענה:

„אלע לעזער פון מיינע ראָמאַנען ווייסען זעהר גוט" — שרייבט ער דאָרט — „אז פאסט אלע מיינע ווערקע ענדיגען זיך גוט. ניט מי הענגט זיך, ניט מי טרינקט זיך, ניט מי שיסט זיך. אין געגענטייל, די ארענטליכע לייטע האָבען א גוטע ענדע און די שלעכטס ווערט באלאָהנט מיט שלעכטס".

און דאָס שרייבט ער דאָרט נאָכדעם ווי ער באהויפטעט, אז זיינע העלדען זיינען „ארויסגעכאפט געוואָרען פון דעם ווירקליכען לעבען".

דאָס האָט אינגאַנצען אוועקגע'הרג'עט מיין פריהערדיגען חשק צו לעזען איהם. איך האָב זיך דערמאָנט אָן דער סצענע מיט לאה'קען אין יענעם פרייטאָג ביינאכט, און דער איינדרוק פון דעמאלט, אז שמר שרייבט וועגען שלעכטע מענשען, וואָס ווילען פאראומגליקען גוטע מענשען דורך אונטערוואַרפען פאלשע געלט, איז איצט, ווען איך האָב איבערגעלייענט זיין בראָשור, אָפּגעפרישט געוואָרען אין מיין זכרון...

מיינע פריינדליכע באציהונגען האָב איך נאָך אָנגעהאלטען מיט איהם און זיין פאמיליע. איך האָב איהם ניט געזאָגט מיין מיינונג וועגען זיין בראָשור, און מיר דאכט זיך, אז ער האָט ביי מיר אויך ניט געפרעגט.

איך בין אויך אריינגעקומען צו איהם אין דרוקערעי אויף קאנאל סטריט.

די דרוקערעי האָט זיך געפונען אין א קעלער. פון דרויסען האָבען אהין ארונטערגעפיהרט א 3—4 שטיינערנע טרעפלאך.

ער איז געזעסען ביי א שרייב־טיש געגען דער טיר און האָט געשריבען. אהינטער זיינען געשטאנען צוויי שריפטעצער און האָבען געזעצט זיין מאנוסקריפט.

איך דערמאָן זיך, ווי איך האָב זיך פארוואונדערט, בעת איך האָב זיך איין מאל ביי איהם פארזעסען אין דרוקערעי.

איך בין געזעסען מיט איהם און מיר האבען געשמועסט — ער ביי זיין שרייב־טיש און איך דערביי.

רופט זיך אן מיט אמאל אייגער פון די זעצערס:

— מיסטער שיקעוויטש, קאפיע!

קוקט איהם אן שמר געלאסען און פרעגט:

— וואו האלטסטו?

קוקט ארײן דער זעצער אין דעם שריפט און לעזט איבער די לעצטע עטליכע ווערטער פון דער לעצטער שורה, אומגעפעהר אזוי:

„דאם מעדבען איז רויט געוואָרען"...

זאגט איהם נאך שמר געלאסען:

— דאם מעדבען איז רויט געוואָרען?... איך גיב דיר גליך קאפיע...

אין ער זעצט זיך צוועק שרייבען, שרייבט געלאסען און רעדט דערביי מיט מיר, און עס נעמט ניט קיין עטליכע מינוט, און דער זעצער האט ווידער „קאפיע".

אזוי ווי פון זיין קעשענע וואלט שמר דאם ארויסגעשאטען...

אין א ווייל ארום די אייגענע געשיכטע: דער צווייטער זעצער בעט קאפיע; ווידער שמר'ס פראגע, וואו האלט ער, און ווידער לייענט דער זעצער די לעצטע פאר ווערטער פון זיין זאץ, ווי למשל: „עדעלהארץ האט א געשריי געטאן", און שמר דארף מעהר ניט — ער שרייבט ווייטער.

פרעג איך איהם דעמאלט, ווי אזוי קאן ער אט אזוי שרייבען, און נאך צווי באזונדערע זאבען מיט איין מאל. איך דערצעהל איהם ווי שווער מיר קומט־אן צו שרייבען אפילו איין קלייניג סקיצע. שמייכעלט ער גוטמוטיג און זאגט מיר, אז דאם איז איהם גאר ניט שווער. ער וואלט געקאנט דריי זאבען, און וועז נויטיג, אפילו פיר אויף איין מאל שרייבען.

— וועז מען איז א שרייבער, איז דאם גאר ניט שווער, — מאכט ער.

דערצעהל איך איהם, ווי שווער היינריך היינע האט גע־

זאָגט ער מיר, אז אפילו לידער קאָן ער אויך לייכט שרייבען, און בעט ביי מיר, אז איך זאָל איהם געבען וועלכע טעמע איך וויל, און ער וועט גלייך אויף איהר פארפאסען א ליד אי אויף זשארגאָן, אי אויף העברעאיש.

גיב איך איהם א טעמע — און אין א צעהן מינוטען שפעטער: צוויי לידער. שמר'ס מוזע האָט געזונגען אויף ביידע שפראכען!...

אגב, אין דעם ענין פון פארפאסען לידער איז מיין פרייַנד אלכסנדר הארקאווי אויך א גרויסער בריה.

וועקט איהם אויף אין מיטען דער נאכט און גיט איהם א טעמע אויף א ליד, און כאָטש דער גייסט פון אונזער פרייַנד איז, דאכט זיך, אינגאנצען פארפילאָגעווען מיט דעם שטויב פון די אלטע און נייע טרוקענע שפראכען, וועט ער דאָך, איינס־צוויי־דרייַ, האָבען א ליד.

פארוואָס די מוזע האָט זיך געלאָזט אזוי לאַנג בעטען ביי היינע'ן און לאָזט זיך נאָר ניט בעטען ביי אזעלכע, וואָס זיינען נאָר קיין פאָעטען ניט — דאָס איז באמת איינע פון די טיפע סודות פון דער נאטור.

און אפשר ווייזט די מוזע דערמיט ארויס איהר מיידעלשע נאטור, וועלכע אין געוויסע מאָמענטען וועט ווייזען א קאלטע מינע דוקא דעם, וועלכער קאָן זיין איהר באשערטער, און א פרייַנדליכע מינע דעם וועלכער קאָן קיינמאָל ניט זיין איהר באשערטער...

אך, וויפיל אלטע וואָלטען געקאָנט וועגען דעם דערצעהלען נאנצע טראגעדיעס!...

אבער צוריק צו שמר'ן.

קורץ, אזוי איז שמר געווען אלס מענש און אלס שרייבער, ווי איך האָב איהם געזעהן.

אלס מענש איז ער מיר באמת סימפאטיש געווען. דער־

פאר האָב איך ניט געוואָלט אָננעמען די לעקציע וועגען איהם. דאָס האָרין האָט מיר געזאָגט, אז זי וועט מאכען א סוף צו אונ־ זער פריינדשאפט.

און אזוי האָט זיך דאָס טאקע אויסגעלאָזען...

3.

די דעבאטע איבער שמר'ן. די אומאנגענעהמע לאגע, אין וועלכער איך האָב זיך דאָן געפונען.

איינמאָל, קומענדיג אהיים, געפין איך דאָרט שמר'ס א ראָמאן מיט א צעטעלע פון אברהם שמר. דער ראָמאן הייסט „ביהנען ארום האָניג" און אינ'ם צעטעלע שרייבט צו מיר אברהם שמר, וועלכער האָט זיך אָננעמען צו פארטיידיגען זיין פאָטער'ס ווערק אויף מיין לעקציע, אז ער האָפט, וועו איך וועל האָבען איבערגעלייענט דעם דאָזיגען בוך, וועל איך אויך מוזען מודה זיין, אז מען איז אומגערעכט געגען זיין פאָטער.

אָנשטאָט דריי ראָמאָנען, הייסט עס, ווי מיר האָבען אָפגע־ רעדט, האָט ער מיר נאָר איינעם געגעבען, און מסתמא דעם בעסטען, און דאָס האָט מיך דוקא ניט געאָרט; ווייל, איך זאָג דאָס גאָנץ אָפען, הגם מיין לעקציע האָט געזאָלט אויך טראָגען דעם כאראקטער פון א דעבאטע צווישען מיר און אברהם שמר'ן, האָב איך מיט מיין גאנצען הארצען געוואָלט, אז איך זאָל קאָנעי זאָגען א גוט וואָרט וועגען זיין פאָטער אין מיין לעקציע.

דערפאר וויל דער אלטער שמר, ווי איך האָב שוין פריהער באמערקט, איז מיר געווען זעהר סימפאטיש אלס מענש, און פאר־ שאפען איהם פארדרוס האָט זיך מיר זעהר ניט געגלוסט.

הויב איך אָן צו לייענען דעם ראָמאן „ביהנען ארום האָניג", און וואָס מעהר איך לייען איהם, וועו איך אלץ מעהר צורייצט און אויפגערעגט...

און האָט דען געקאָנט אנדערש זיין, וועו מיין מוסטער פון ליטעראטור זיינען געווען די ווערק פון טאָלסטאָי און טורגענייוו, פון פלאָבער, זאָלא און מאָפאסאן!

געענדיגט דעם ראָמאן, קום איך צוגעהן אויף א מיטינג פון

ער „פרייער אידישער פאָלקס־ביהנע“ און איך זאָג גאָרדינ'ען, אז איך וועל זיך צוריקציהען פון דער לעקציע. איך ערקלער איהם, פארוואָס.

לאבט ער:

— נו, זאָל זיין זוהן איהם פארטיידיגען. ער האָט דאָך דאָס אליין געוואָלט. מסתמא וויסט ער, אז ער וועט קאָנען זיין טאטען פארטיידיגען.

און גאָרדין לעגט צו:

— נארישקייטען. גרייט צו די לעקציע. שוין פארפאָלען. זי איז אנאָנסירט און דער האָל פון דער עדיוקיישאָנאָל אליינס איז שוין אויך געגומען..

פארפאָלען, ניט געקאָנט זיך ארויסדרעהען פון איהר!

איך האָב די לעקציע אָנגעשריבען. צו־שארף איז זי ארויס־געקומען ביי מיר.

איך האָב נאָר געהאָפט, אז קיינער פון שמר'ס פאמיליע, חוץ זיין זוהן, נאטירליך, וועלבער האָט געזאָלט פארטיידיגען די וועדק פון זיין פאָטער, וועט אינ'ם האָל ניט זיין.

איך האָב געפיהלט, אז עס וועט מיר זיין זעהר שווער צו זאָגען וועגען שמר'ן דאָס, וואָס איך האָב געדארפט, וועז עמיצער פון זיין פאמיליע וועט זיין דערביי, און נאָך שווערער וועט יענעם זיין דאָס צו הערען.

אין יענעם טאָג, וועז די לעקציע האָט געזאָלט פאָרקומען, איז מייקעל מינין'ס צייטונג „דער אידישער העראָלד“ ארויסגע־קומען מיט א גרויסער אנאָנס אויף דער ערשטער זייט, אז א גרויסע דעבאטע וועט פאָרקומען יענעם אָוונט אין דעם האָל פון עדיוקיישאָנאָל אליינס צ ו ו י ש ע ן ג א ָ ר ד י נ ע ן א ו ן ש מ ר ' ן וועגען שמר'ס ראָמאנען...

מסתמא, כדי די סענסאציע זאָל אויסזעהן גרעסער, האָט דער „אידישער העראָלד“ דערפון געמאכט א גאָרדין־ און שמר־דעבאטע.

סיי־ווי, וועז א אידישע צייטונג וואָלט היינט אנאָנסירט, אז

טשארלי טשאפלין אליין וועט דעבאטירען ערגעץ אין א האָל מיט איינעם פון די באריהמטעסטע קאָמיקער פון אונזער ביהנע וועגען זיין קונסט, וואָלט קיין גרעסערער גלאָף ניט געווען אין דעם האָל, ווי אין יענעם אויף־דער־נאכט אין דעם האָל פון עדיסאָנ־קיישאָנאל אליינעם.

איך דערמאָן זיך, ווען איך בין דעמאָלט צוגעגאנגען צו דער געבויידע פון עדיסאָניישאָנאל אליינעם, איז דושעפערסאָן און איסט בראָדווי שוואַרץ געווען פון די מענשען, וועלכע האָבען שוין קיין פלאַץ ניט געפונען אינווענדיג אינ׳ם האָל.

אידען, סיי אלטע, סיי יונגע, מיט בערד און אָהן בערד, און עלטערע וויבער און יונגע מיידלאָך — זיי אלע זיינען גע־קומען צולויפען צו דער דעבאטע.

אזוי פאָפולער איז געווען שמר!

עס האָט מיר געגנומען א היבשע צייט ביז איך, מיט מיין לעקציע אונטער׳ן בוזים, האָב זיך צוגעשטופט צו דער טיר פונ׳ם האָל, וואו איינער פונ׳ם קאָמיטעט האָט מיך אריינגענומען אינ־ווענדיג.

דער האָל איז געווען איבערגעפאקט. א קאָפ אויף א קאָפ זיינען מענשען געשטאנען.

און, געהענדיג צו דער פלאַטפאָרם, באמערק איך באקאנטע פנימ׳ער צווישען דעם עולם, וואָס שטעהט.

איך באמערק דעם רונדען, ריין־ראזירטען פנים פון דעם פארשטאָרבענעם יאָהאן פאַלי, דעם רעדאקטאָר פון דעם „אידי־שען טאגעבלאַט"; איך כאַפ א שמייכעל פון פראָפעסאָר געצעל זעליקאָוויטש׳עם בלאָנדע וואָנצעם; איך געה פארביי די הויכע געשטאַלט פון דעם פארשטאָרבענעם הערמאַלין; און איך זעה אנדערע באקאנטע פנימ׳ער...

איך געה ארויף אויף דער פלאַטפאָרם, גאָרדין זיצט דאָרט און מיין אָפּאָנענט אברהם שמר.

גאָרדין אלס פאָרזיצענדער הויבט זיך אויף און ערקלערט דעם צוועק פון דער „פרייער אידישער פאַלקס־ביהנע".

דערווייל באטראכט איך דעם עולם פאר זיך...

מיט אמאל — גאט מיינער! — אין דער ערשטער רייה דערזעה איך דעם אלטען שמר'ן מיט זיין גאנצער פאמיליע, מיט זיין ווייב און זיינע טעכטער. מיר ווערט פינסטער אין די אויגען.

און דערביי נאך באמערק איך, ווי דורך א נעבעל, אז זיי גריסען מיר פון ווייטען אויף זייער פריינדליכען אופן.

ווען עס עפענט זיך פאר מיר די ערד, וואלט איך אהין אריינגעשפרונגען.

ווער איז מיר, ווי אזוי ווערט איך איצט קאנען מיין לעקציע לייענען?!...

און, ווי אויף צו־להכעים, דערהער איך דא מיט אמאל גארדין'ס קול:

— און איצט ווערט איך אייך פארשטעלען דעם יונגען ליטעראט לעאן קאברינ'סן.

און אז איך הויב זיך ניט אויף באלד, טוט מיך אברהם שמר פון הינטען א שטופ:

— קאברין, געהט, הויבט אן!...

נו־נו, בין איך ארויסגעטראטען און האב אנגעהויבען צו לייענען מיין אנגעשריבענע לעקציע פון דעם העפט...

איך לייען אפריהער ניט גאנץ דרייסט, צוטומעלט, מייד אויס צו קוקען אהין, וואו דער אלטער שמר מיט זיין פאמיליע זיצען. געווויסע באמערקונגען מיינע רופען ארויס א געלעכטער צווישען עולם.

פון די הינטערשטע רייהען פרואווט מען מיך אונטערברעכען. איך טו א קוק אהין — יאהאן פאליי שרייט עפעס פון דארט. איך דערהער די ווערטער: „בלאף, לייגען, גענאסע!"

גארדין טרעט ארויס, מאכט, ווי זיין שטייגער איז געווען, א שארפע באמערקונג וועגען „די טאגעבלאט־לייטע" און רופט צו ארדנונג.

איך לייען ווייטער. שוין דרייסטער, שוין אליין אין כעס אויף „די טאגעבלאט־לייטע". לעז מיט א קאמישער באטאנונג

געווּיסע שטעלען פון דעם ראָמאן „ביהנען ארום האָניג". דער עוקם לאָבט העבער, און יענער טייל, וואָס איז געגען מיר, טומעלט נאָך מעהר.

וואָלט איך ניט געהאַט מיין לעקציע אָנגעשריבען, וואָלט איך, ניט קיין רעדנער, זיכער געווען אויף צרות. דער טומעל וואָלט מיך זיכער פון וועג ארַאָפגעשלאָגען. אָבער אזוי ווי איך האָב געהאַט פאַר זיך אַן אָנגעשריבענע לעקציע, האָב איך, צו־לֿהכעים די טומלֿער, באמיהט זיך צו לֿזען וואָס בעסער, וואָס קלאָרער, און מיט דער נויטיגער באַטאָנונג.

אַלֿם פּאַראַלֿעל צו שמר'ן האָב איך ארויסגעשטעלֿט ניט קיין אנדערען ווי דוקא טאָלֿסטאָי'ן, אָנגעוויזען ווי טאָלֿסטאָי שרייבט און ווי שמר שרייבט; ווי זיי ביידע פילאָזאָפירען אין זייערע ווערק; ווי טאָלֿסטאָי'ס העלֿדען באגרָאָבען זיין פילאָזאָפיע און ווי שמר'ס פילאָזאָפיע באגרָאָבט זיינע העלֿדען, און פּאַרוואָס דאָס איז אזוי...

די געגנער זוכען צו פּאַרוואַנדלֿען די דאָזיגע פּאַרזאַמלֿונג אין א מין דעמאָנסטראציע געגען ראַדיקאַלֿען. עס גלֿינגט זיי אָבער ניט.

איך ענדיג. אברהם שמר טרעט ארויס צו פּאַרטיידיגען זיין פּאָטער. ער איז אָבער צו־אויפגערעגט, צופיל אויפגעבראכט געגען מיר, פאַלֿט ער אויף מיר אָן, אָנשטאָט זיין פּאָטער צו פּאַרטיידיגען.

איהם ענטפערט צולֿעצט נאָרדין...

היינט מסתמא וואָלט איך ניט געווען אזוי נאָאיוו צו מעס־טען שמר'ן מיט דער מאָס פון טאָלֿסטאָי'ן; זיינע ראָמאַנען וואָלט איך היינט פאַרגלֿיכען צו די, וואָס דרוקען זיך אין אונ־זערע טעגלֿיכע צייטונגען, און דאן וואָלט איך מסתמא געקאָנט זאָגען א גוט וואָרט וועגען זיי.

בפרט וואָלט איך אין באטראכט געגומען דעם פּאָסט, וואָס ער האָט באַשאַפען לֿעזער.

מיין ערשטע פיעסע „מינא".

מיין ערשטע פיעסע „מינא".

ווי אזוי זי איז ארויסגעשלעפט געוואָרען אויף דער ווייסער וועלט.

איינמאל האָט די „פרייע אידישע פאלקס־ביהנע" באשלאָסען אויף איינעם פון איהרע מיטינגען אויפצופיהרען א פיעסע אין איינעם פון די אידישע טעאטערס.

מען האָט געזאָלט אויפיהרען איבסען'ס „פאלקס־פיינד", אין יעקב גאָרדינ'ס איבערזעצונג.

דאָ אָבער האָט אימיצער פון די מיטגלידער געגומען דאָס וואָרט (ענטין, דאכט זיך) און געמאכט א פארשלאָג, אז מען זאל זיך פרואוון וועגדען צו די אידישע שרייבער, זיי זאָלען צוּ־שיקען אריגינעלע פיעסען. טאָמער וועט זיך געפינען ביי איינעם פון זיי אן אָריגינעלע ליטעראָרישע פיעסע, איז גלייכער אזא אויפצופיהרען, איידער אן איבערזעצונג, מעג זי אפילו זיין אן איבערזעצונג פון איבסענ'ען.

גאָרדין האָט דעם דאָזיגען פארשלאָג אונטערשטיצט.

דאָן האָט מען אויסגעוועהלט א קאָמיטעט וואָס זאל לעזען די פיעסען, וועו די אידישע שרייבער וועלען זיי צושיקען.

אין יענעם קאָמיטעט זיינען אריין: גאָרדין, ל. בודין, י. ענטין, דר. אב. קאספע, גראָסמאן, דער ביבליאָטעקאָר פון ערויקיי־שאָנאל אלייענס, אלכסנדר הארקאַווי, איך, און דאכט זיך, נאָך אימיצער.

די פיעסען האָט מען געדארפט צושיקען צו אלכסנדר האר־קאַווי אָהן די נעמען פון די פארפאסער.

דער קאמיטעט האָט ארויסגעלאָזען אן אויפרוף צו די אידישע שרייבער דורך די אידישע צייטונגען.

גראָב איך דאן אויס אויך מיין פּיעסע „מינא", מיט וועלכער איך בין פריהער ארומגעגאנגען איבער די אידישע טעאטערס, און לייגן זי איבער פאר ענטין'ן.

איז זי איהם שטאַרק געפעלען.

— אוי, גוט, גוט, קאָברין, גוט! — לייארמט ער. און ער כאפט ביי מיר די פּיעסע און לויפט מיט איהר אוועק צו דר. אב. קאספע'ן.

איז זי קאספע'ן אויך געפעלען.

זיי שטעהען צו צו מיר, איך זאָל זי אויך ארויינשיקען צו האַרקאווי'ן.

טענה איך צו זיי:

— אָבער איך בין דאָך אויינער פון דעם קאָמיטעט. איך וועל דאָך דארפען זאָגען מבינות אויף די פּיעסען.

שרייט ענטין:

— וועט איהר ניט זאָגען קיין מבינות, כאפט אייך דער שוואַרץ יאָהר. וועט איהר שווייגען. שיקט אריין, שיקט אריין, א גוטע פּיעסע. מיר האָבען א גוטע פּיעסע! — טאַנצט ער במעט מיט התלהבות.

האָב איך זי אריינגעשיקט. נאטירליך, אויסער ענטין'ען און קאספע'ן האָט מעהר קיינער ניט געוואוסט, אז איך בין דער פארפאסער פון דער דאָזיגער פּיעסע.

פּיעסען, ווי וועיט איך געדענק, זיינען אָנגעקומען גענוג צו האַרקאווי'ן. דער קאָמיטעט האָט זיי געלעזען די ערשטע צייט מיט דער פלייסיגקייט פון גאָלד־זוכער. קיין גאָלד אָבער האָט מען דאָרט אין קיינער פון זיי ניט געפונען. גאָרדין האָט א פּאָר מאָל אנטיילט געמומען אין די דאָזיגע פּארלעזונגען, דערנאָך האָט ער ערקלערט „א שאָד די צייט", און איז מעהר ניט געקומען.

די אנדערע פונ'ם קאָמיטעט האָבען אָבער נאָך אלץ געזוכט, טאָמער...

האַרקאַווי און ענטין האָבען ערקלערט, אז מען מוז דורכ־לייענען אלע פּיעסען.

קאַספּע האָט פּאַרגעלעגט, מען זאל ניט לעזען די פּיעסען אין גאַנצען. איבערגעלעזען א האלבען אקט, קען מען באלד זעהן, צי עס לוינט זיך ווייטער צו לעזען.

און ביי מיר האָט ער אלץ געפרעגט: וואו איז דאָ אייערע?

איך האָב געקוקט אויף מיין העפט מיט דעם צוריסענעם רוקען, וועלכער האָט אריסגעקוקט צו מיר, ווי א פרוינדליכער גוט־באַקאַנטער, פון צוויישען דעם בינטעל נייע העפטען, און האָב געשוויגען. די גאַנצע צייט בין איך אויף די דאָזיגע פּאַרלע־זונגען געזעסען ווי א זייטיגער מענש.

און איינמאל — דערמאָן איך זיך — וועו בודין, מיט זיין באזונדערען סארקאסטישען שמייכעל, האָט ערקלערט, אז איהם האָט שוין דערעסען צו זוכען א צווייטען שעקספּיר'ן צווישען די דאָזיגע שרייבער, וועלכע האָבען אריינגעשיקט זייערע פּיעסען, און אז ער לעגט פּאָר, דער קאָמיטעט זאל אריינטראָגען א באריכט צו דער „פּריוי אידישער פּאלקס־ביהנע", אז קיין צוויי־טען שעחספּיר האָט מען ניט געפונען און א סוף דערמיט; דאָן האָט ענטין ארויסגעשלעפּט פון צווישען די אנדערע העפטען מיין פּיעסע און געזאָגט:

— לאָמיר פּרואווען לייענען נאָך איינע...

איז בודין געגען דעם און א פּאָר פון די אנדערע אויף. אָבער קאַספּע מישט זיך אריין.

— לאָמיר הערען די ערשטע עטליכע בלעטלאך, — זאָגט ער.

ענטין הויבט אָן צו לייענען. בודין האָט שוין געהאט אָנ־געטאָן זיין מאנטל און האלט שוין דעם הוט אין די הענט, גרייט אוועקצוגעהן.

איך בין א ביסעלע אויפגערעגט, נערוועז.

אין א וויילע ארום הער איך, ווי בודין זאָגט צו קאַספּע'ן:

— הערט נאָר, וואָס איז דאָס?... דאָס איז דאָך עפעס גאָר... קאַספּע קוקט אויף מיר און שמייכעלט צופרידען.

בודין האָט צוריק אויסגעטאָן דעם מאַנטל און דעם הוט אוועקגעלעגט, האָט זיך צוגערוקט נעהנטער צום טיש און הערט זיך צו מיט אַן ערנסטען אויסדרוק. די אַנדערע אויך.

ארום צוויי נאָך האַלבער נאַכט האָט מען די פּיעסע געענדיגט לייענען — געדענק איך.

ענטין איז באגייסטערט. קאַספּע שמייכעלט אזוי האַרציג און ווארעם צו מיר. בודין לויבט די פּיעסע, די אַנדערע אויך. זיי אַלע וואונדערען זיך נאָר, ווער דאָס האָט געקאָנט שרייבען.

קאַספּע און ענטין קוקען אויף מיר מיט פּאַר׳סוד׳עטע מינעס. איך שווייג.

אויף דעם קומענדען מיטינג פון דער „פּרייע אידישע פּאַלקס־ביהנע" ערקלערט ענטין אין דעם נאָמען פון׳ם אויסגעוועהלטען קאָמיטעט, אז עס האָט זיך געפונען א פּיעסע, וועלכע, לויט דער מיינונג פון אַלע מיטגלידער פון׳ם קאָמיטעט, פּאַרדינט געשטעלט צו ווערען אויף דער ביהנע.

ער לויבט אזוי די פּיעסע, אז גאָרדין ווערט שטארק פּאַר־אינטערעסירט.

אין יענער צייט איז גאָרדין מיט מיר געווען אין די פּרייַנד־ליכסטע באציהונגען. ער האָט געשריבען א פּאָרעדע צו מיין ביכעל „יאַנקל בוילע", וואָס איז שוין דאָן געווען אין דרוק, און ער האָט מיך בכלל פּראָטעזשירט.

וועגדעט ער זיך צו מיר:

— קאָנט איהר די פּיעסע?

זאָג איך, אז יאָ.

פּרעגט ער מיין מיינונג וועגען איהר. ענטפער איך איהם, אז איך וועל מיין מיינונג בעסער ניט זאָגען. זאָל ער פּרעגען דר. קאַספּע׳ן.

פון דר. קאַספּע׳ן האַלט ער זעהר.

און אז ער פּרעגט דערנאָך דר. קאַספּע׳ן, לויבט יענער די פּיעסע נאָך שטאַרקער אייַדער ענטין.

קורץ, גאָרדין מאַכט א פּאַרשלאָג, אז מען זאָל די פּיעסע

נאָך אמאל פֿאַרלעזען אויף דעם קומענדיגען מיטינג פון דער „פֿרייע אידישע פֿאָלקס־ביהנע" פֿאַר אַלע מיטגלידער.

איך אונטערשטיץ זיין פֿאָרשלאָג.

די פֿיעסע ווערט פֿאָרגעלעזען פֿאַר אַלע מיטגלידער. און ווידער נעמט זי אוים זעהר שטאַרק.

גאָרדין ערקלערט, אז די פֿיעסע איז איהם געפֿעלען. פֿאַר דער ביהנע אָבער האָט זי חסרונות. ערשטענס, איז זי ניט געגנג כצענגש, און, צווייטענס, איז זי געשריבען אין א ליטווישען אידיש.

ענטפֿערען איהם בודין, דר. קאספֿע און ענטין, וועלכע פֿאַר־טיידיגען סיי די סצענישקייט און סיי די שפֿראַך פון דער פֿיעסע. בודינ'ס ענטפֿער באַליידיגט גאָרדינ'ען, און ער ענטפֿערט צוריק בודינ'ען אויף זיין שאַרפען שטייגער.

איך זיץ, ווי אויף הייסע קויליען. מיר ווערט קלאָר, אז אויב די פֿארטיידיגער פון מיין פֿיעסע וועלען האָבען גאָרדינ'ען געגען זיך, וועט זי קיינמאָל ניט דערלעבען צו זעהן די ביהנע.

אויף גאָרדינ'ס ענטפֿער ענטפֿערט בודין נאָך שארפֿער.

דער סוף איז: גאָרדין איז אויפֿגעבראכט און זייגע פֿרייגד ניט וועניגער אייזער ער.

דר. אינגערמאן ערקלערט:

— כאָטש פֿיעסע ניעסאָמניענאָ כאָראָשאָיא, נאָ ניט סצע־ניטשנא! (הגם די פֿיעסע איז אָהן שום ספק א גוטע, אָבער זי איז ניט סצענישׁ).

און דער גוי סטאָלעשניקאָוו שטיצט איהם אויך אונטער. ער ערקלערט קורץ, געדענק איך:

— גאָספּאָדא, טשטאָ קאסאָיעטסיא פֿיעסי, מי דאָלזשני־וקאָוואָדיטספֿטיא מניעניעם טאָוואָרישטשא גאָרדינא. (מיינע הערען, וואָס עם איז שייך דער פֿיעסע, מוזען מיר זיך רעכענען מיט דער מיינונג פון חבר גאָרדין).

אין פֿאַרלויף פון דער ווייטערדיגער דעבאַטע איז ארויסגע־שוואומען א נייע פֿראַגע: צי וועט די פֿיעסע בכלל אויסנעמען

ביים טעאַטער־עולם. ווייל „די פרייע אידישע פאָלקס־ביהנע" קען זיך ניט ערלויבן, אז איהר ערשטע פיעסע זאָל דורכפאַלן. און אימיצער האָט געמאכט א פאַרשלאָג, אז מען זאָל די פיעסע פאַרלעזען אויף אן עפענטלעכער פאַרזאַמלונג און די צוהערער זאָלען דאן שטימען, צי מען זאָל די פיעסע אויפפיהרען אָדער ניט.

דעם דאָזיגען פאַרשלאָג שטיצען אַלע גאָרדינ׳ס פרייגד.

און ווידער פראָטעסטירען געגען דעם בודין, ענטין און דר. אב. קאַספע.

זיי טענה׳ן: אויב מיר ווילען זיך רעבענען מיט׳ן געשמאק פון פובליקום, זאָלען מיר אויפשטעלען א פיעסע פון לאַטיינער אָדער פון הורוויץ...

דאן נעם איך דאָס ווארט און שטיין דעם פאַרשלאָג, אז מען זאָל די פיעסע פאַרלעזען עפענטליך. ווייל מיט אמאָל באַפאַלט מיך עפעס א זיכערקייט, אז די פיעסע וועט געפעלען ווערען אפילו דעם גרויסען עולם אויך.

דער פאַרשלאָג איז דורכגענגען און מען האָט אויסגע־וועהלט א קאָמיטע, וואָס זאָל אויפזוכען דעם האָל פאַר דער עפענטליכער פאַרלעזונג.

נאַטירליך, איז ענטין געווען איינער פון יענעם קאָמיטעט.

איך דערמאָן זיך, נאָך יענעם מיטינג פון דער „פרייער אידי־שער פאָלקס־ביהנע", וועז גאָרדין מיט זיינע פרייגד און איך אויך זיינען אריין אין א קאַפע־הויז אויף קאַנעל סטריט, האָט ער זיך מיט אמאָל א קער געטאָן צו מיר:

— א גוטע פיעסע. אן אינטערעסאַנטע פרוי. אינטערע־סאַנט געשיכלדערט און נייי. אין גאַנצען א נייער סוזשעט. וועל, דענקט איהר, האָט עס געקאַנט שרייבען?

איך האָב געשוויגען.

ער האָט געדעדט ווייטער:

— קאַנטיג געשריבען אונטער דעם איינפלוס פון איבסענען... האָב איך מיט איהם ניט מסכים געווען. האָט ער מיר

געפֿרואווט צו איבערצייגען, אז „מינא" האָט עפּעס אין זיך פון „נאָרא".

איך, וויסענדיג וועג און ווי אזוי איך בין געקומען צו דעם געדאנק וועגען „מינא'ן", אז איך האָב נאָך איבסענ'ען דאן ניט געלעזען, וועג דער געדאנק וועגען איהר איז מיר איינגעפאַלען, האָב ג'טענה'ט מיינס, אז „מינא" האָט גאָר נישט צו טאָן ניט מיט איבסענ'ען אוו ניט מיט נאָרא'ן.

איידער איך פֿאַרלאָז דאָס קאָפּע־הויז, טו איך איהם א פֿרעג, ווי דענקט ער, וועט אזא פּיעסע האָבען ערפֿאָלג אויף דער ביהנע?

— ניט אזוי ווי זי איז איצט, — ענטפֿערט ער. — ניט מיט דער לִיטווישער שפּראַך. און זי איז ניט סצענישׂ אויך. וועג מען זאָל זי איבערארבייטען, דאן קאָן זי האָבען ערפֿאָלג.

איך פֿאַרלאָז דאָס קאָפּע־הויז מיט א שוועכן האַרצען.

2

ווי אַזוי צוליב די ווייטערדיגע צאַנקעריין איבער מיין פּיעסע „מינא" האָט גאָרדין און זיינע פֿרייַנד פֿאַרלאָזען דעם פֿאַראיין.

די דעמאָלסטדיגע אידישע סאָציאָליסטישע אָרגאַניזאַציע „וואָיס אָוו לִייבאָר" האָט געהאט א האָל ערגעץ אויף גרענד סטריט. דעם דאָזיגען האָל האָט דער קאָמיטעט געגומען פֿאר פֿאָרצולייענען די פּיעסע.

איך דערמאָן זיך, דאָס איז געווען די ערשטע נאכט ראש השנה.

דער האָל איז געווען געפֿאָקט. די פֿאַרנעהמע געשטאַלט פון גאָרדינ'ען האָט זיך באוויזען; דער עולם האָט זיך אומגעקוקט אויף אַיהם מיט דרך ארץ.

ער אַליין האָט זיך אויף קיינעם ניט אומגעקוקט, קיינעם פון דעם עולם ניט באגריסט. שטאָלץ און אָנגעשפּארט אויף זיין שטע־קען, איז ער געגאנגען אין דער ריכטונג צו דער פּלאַטפֿאָרם, מיט דער שעהנער פּעך־שוואַרצער באָרד אויסגעלייגט אויף זיין ברייַ־

טער ברוסט, ווי א צושפרייטער פעכער, און מיט זיינע גרויסע, ביסטרע אויגען קוקענדיג פאר זיך כמעט בייז.

מען האָט איהם אָנגעווייזען אויף א פלאץ אין דער ערשטער רייה. ער האָט זיך געזעצט.

אויף דער פראטפאָרם זיינען געזעסען ענטין און איך. מיר האָבען זיך באגריסט מיט גאָרדינ'ען.

ענטין האָט זיך אויפגעהויבען און ערקלערט דעם עולם, פאר־וואָס ער לייענט פאָר די פיעסע.

— איהר וועט דארפען שטימען — האָט ער אומגעפעהר גע־זאָגט — צי די פיעסע איז ווערט, מען זאל זי אויפפיהרען אויף דער אידישער ביהנע, אָדער ניט.

ער האָט אָנגעהויבען לייענען. דער עולם האָט זיך צוגעהערט פאראינטערעסירט.

נאָך דעם ערשטען אקט האָט זיך גאָרדין אויפגעהויבען און פארלאָזען רעם האל, אזוי ווי דעמאָנסטראטיוו... דאָס האָט ענ־טינ'ען און מיך אויפגעבראכט געגען איהם. עם האָט זיך אונז אויסגעדוכט, אז מיט זיין פארלאָזען דעם האל האָט ער געוואָלט באאיינפלוסען די מיינונג פון די צוהערער וועגען דער פיעסע.

ענטין האָט ווייטער נעלייענט, און וועז ער האָט זי געענדיגט, האָט דער גאנצער עולם שטארק אפלאָדירט און ווי איין מאן גע־שטימט, אז די פיעסע פארדינט, מען זאל זי אויפפיהרען אויף דער אידישער ביהנע.

דעמאָלט האָב איך ערקלויבט ענטינ'ען צו פארעפענטליכען דעם נאָמען פון דעם פארפאסער פון „מינא'ן".

אין א פאָר טעג ארום איז ערשינען אינ'ם „אוועג בלאָט" און אינ'ם „פארווערטס" א באריכט וועגען דער דאָזיגער פאר־לעזונג, אין וועלכען עס איז אויך דערמאָנט געווארען, אז איך בין דער פארפאסער פון דער דאָזיגער פיעסע.

אויף דעם קומענדיגען מיטינג פון דער „פרייער אידישער פאלקס־ביהנע", וועז איך האָב זיך געטראָפען מיט גאָרדינ'ען, איז צווישען איהם און מיר פאָרגעקומען אומגעפעהר אזא געשפרעך:

ע ר : — אזוי נאָר, דאָס איז אייער פּיעסע? אַן אינטערע־סאַנטע זאַך...

א י ך : — זי געפֿעלט אייך?

ע ר : — יאָ, יאָ, זעהר אינטערעסאַנט. א גוטע פּיעסע.

א י ך : — היינט פּאַרוואָס האָט איהר פּאַרלאָזען דעם האָל נאָך דעם ערשטען אַקט?

ע ר : — ענטין האָט געלייענט אזוי שלעכט, אז איך האָב ניט געקענט הערען.

א י ך : — וואָס דענקט איהר וועגען אויפּפיהרען די פּיעסע?...

ע ר : — איהר ווייסט דאָך מיין מיינונג וועגען דעם. אזוי ווי זי איז היינט קען מען זי ניט אויפּפיהרען; זי מוז אינגאַנצען אי־בערגעאַרבייט ווערען.

שפּעטער, וען די פּראָגע וועגען דער דאָזיגער פּיעסע ווערט ווידער אויפּגענומען פון די מיטגלידער פון דער „פּרייע אידישע פּאָלקס־ביהנע", טרעטען ווידער ארויס געגען גאָרדינ'ס מיינונג בודין, ענטין און דר. קאַספּע. די דיסקוסיע נעהמט אָן א פּערזע־ליכען כאַראַקטער.

איך געדענק, דר. אינגערמאַן איז דער פּאָרזיצענדער אויף יענעם מיטינג, קלאַפּט ער נאָכאַנאַנד מיט'ן האַמער אָן טיש און רופט צו אָרדנונג יענע, וואָס אטאקירען גאָרדינ'ען. דר. מאַקס גיר־זשדאַנסקי ווילֿ מאַכען שלום צווישען די צדדים, שלאָגט ער פּאָר, אז גאָרדין צוזאַמען מיט מיר זאָלען איבעראַרבייטען די פּיעסע. מיין צד איז געגען דעם. גאָרדין אַליין, אויפּגעבראַכט געגען בו־דינ'ען און ענטינ'ען, איז אויך געגען דר. גירזשדאַנסקי'ן.

א טומל, יעדער קאָכט זיך — סיי די וואָס זיינען פּאַר גאָר־דינ'ען און סיי יענע, וואָס זיינען געגען איהם. אפילו דער גוי סטאָלעשניקאָוו קאָכט זיך אויך.

און מיט אמאָל הויבט זיך אויף א מיטגליד, דוקא אַן אינטע־לֿיגענטע פרוי, און זי שרייט אויס צו גאָרדינ'ען, אז ער האַנדעלט ניט עהרליך.

גאָרדין קוקט זי אָן אויפּגערעגט, דאַן ענטפערט ער איהר:

— מאַראָם, וועז איהר וואָלט ניט געווען קיין אידענע, וואָלט איך אייך פּאַר אָט די ווערטער געוויזען ווי איך האָנדעל. אָבער יעקב גאָרדין האָנדעלט ניט מיט אידענעס...

און ער טוט זיך אַ קעהר צום פּאָרזיצענדען:

— איך טרעט ארויס פון דעם פּאַראַיין!

און דער פּאָרזיצענדער, דר. אינגערמאַן, ערקלערט באַלד נאָך איהם:

— איך אויך.

און סטאָלעשניקאָוו, און דער מוזיקער פּאנאראָוו און נאָך אַנדערע ערקלערען דאָס אייגענע.

און גלייך פּארלאָזען זיי אַלע מיט גאָרדינ'ען דעם מיטינג־לאָקאַל.

מיר באַמיהען זיך אויפצוהאַלטען ווייטער די „פּרייע אידישע פּאָלקס־ביהנע" אָהן גאָרדינ'ן. די לעקציעס ווערען ווייטער געלייענט. ענטין, קאַספּע, הארקאַווי און איך זיינען די לעקטאָרס איבער ליטעראַטור און טעאַטער.

דערווייל פּערלאָט ארום ענטין אין די טעאַטערס מיט מיין „מינא'ן"; מען ווייזט איהם זיַ אָבער צוריק. די הויפּט ראָל האָט דאָרט אַ פּרוי און די מענער, די „סטאַרס", וואָס זיי זיינען געווען די מבינות־זאָגער אויף פּיעסען, האָבען געוואָלט הויפּט־ראָלען פּאַר זיך.

ווי איך פּארשטעה היינט אַ פּיעסע, מוז איך צוגעבען, נאָכדעם ווי איך האָב איבערגעלייענט איצט מיין „מינא'ן", ווי זי איז געדרוקט געווארען מיט עטלעכע און צוואַנציג יאָהר צוריק אין דעם זשורנאַל „די נייע צייט" — אז זי האָט געהאַט חסרונות פּאר דער ביהנע. ניט מחמת דעם וואָס זי איז געשריבען געווארען אין אַ לימוויישען אידיש, נאָר מחמת די מאַנאָלאָגען, וואָס די פּערזאָנען האָלטען דאָרט אָפט צו די וועגט.

אָנשטאָט איך זאָל שילדערען די כאַראַקטערס פון די פּערזאָנען דורך דיאָלאָג און דורך האַנדלונג, ווי איך האָב זיך דאָס באַמיהט צו טאָן אין מיינע שפּעטערדיגע פּיעסען, רעדען ביי מיר די פּער־

זאָגען אין „מינא'ן" אָפט לאָנגע מאָנאָלאָגען, וועו איך דארף זיי כאראקטעריזירען און אנטוויקלען די וויכטערדיגע האנדלונג...

דאָס אָבער געהערט צו דער טעכנישער זייט פון דער פיעסע, די דראמאטישע זייט, די דראמאטישע אידעע און אויפפאסונג פון „מינא'ן" — זאָל מיר דאָס ערלויבט זיין צו זאָגען — דאכט זיך מיר, וועו איך האָב איצט די פיעסע איבערגעלייענט נאָך עטלעכע מאל צוואנציג יאָהר, איז כמעט אזוי פריש און ניט פארעלטערט, ווי דעמאָלט .בעת איך האָב זי אָנגעשריבען.

דעמאָלט איז דער כאראקטער און די גאנצע אויפפאסונג פון „מינא'ס" דראמע געווען באזונדערס ניי אין אונזער דראמאטישער ליטעראטור. און ניט אומזיסט, וועו זי איז שפעטער אויפגעשטעלט געוואָרען אויף דער אידישער ביהנע אין א באָרבייטער פאָרם, האָט זי גאָרדין א נאָמען געגעבען „מינע, די נאָרא פון דעם אידישען קוואָרטאָל".

די „פרייע אידישע פאָלקס־ביהנע" האָט זיך געהאלטען נאָך אָרום א האלב יאָהר צייט און זי איז דערנאָך אונטערגענאנגען.

אָהן גאָרדינ'ען איז איהר שווער געווען צו לעבען.

אָבער מיין „מינא" האָט דאָך דערלעבט אויפגעפיהרט צו וועלטען אויף דער אידישער ביהנע.

3

וויי אַזוי מען האָט געמאכט שלום צווישען גאָרדינ'ען און מיר, און דאָס ערשטע גלעל, וואָס איך האָב פאָרדינט אין אידישען טעאטער.

דאָס איז געווען אויף דעם טראדיציאָנאלען נייאָהרס באָל פון די רוסישע סאָציאל־דעמאָקראטען אין גרענד סענטראל פאלאס.

אויף דעם דאָזיגען באָל האָט זיך תמיד געטראָפען די גאנצע אידיש־רוסישע אינטעליגענץ.

רוסיש האָט מען דאָרט געהערט. רוסישע לידער האָט מען דאָרט געזונגען. פאָר רוסלאנד'ס באפרייאונג האָט מען דאָרט לחיים געטרונקען. אין רוסלאנד איז מען דאָרט אין יענער נאכט געווען... שטעה איך מיט קראנצ'ן און באראנאוו'ן און מיר רעדען. באַ־

ראנאוו, וואם געווען איך ביי איהם געווען א וואכט א רענדעל, אפשר דערפאר, ווייל ער האט געהאלטען, אז די דומע מענשען פארדינען ניט, אז ער זאל פאר זיי ארויסווארפען אן איבריג קלוג וואכט, איז אין יענער נאכט אויך געווען רעדעווריגער.

לכבוד דעם רוסישען נייי־יאהר האט ער געלאזט זיין צונג זיך צוהולען און זיין פנים פון דעם שטענדיגען קיבעץ־שמייכעל האט ער באפרייט, אזוי ווי ער וואלט זיך געזאגט:

„ער, מא, זיי אלע זיינען טאקע דומע אייזלען, אבער איינמאל אין יאהר וועל איך אויך זיין איינער פון זיי!..."

איז ער געשטאנען מיט א סיגאר אין מויל און האט גערעדט און געשמייכעלט פריי און אומגעצאוואונגען מיט קראניז'ן און מיט מיר, אהן דעם קיבעץ־שמייכעל פון טיפער וווייהייט אויף זיין פנים, וואם אהן איהם האט מען זיך באראנאוו'ן גארניט געקאנט פארשטעלען...

דער שטענדיג־גוטמוטיגער קראנץ איז די גוטסקייט און די געזונטקייט אליין. פון יעדער נארישקייט לאכט ער, ווי א גליקליך קינד, כמעט ביז צו טרערען.

עס איז א פארגעניגען צו זעהן, ווי אט דער הויך־געוויקסיגער, בריט־פלייציגער מאן, מיט דעם געזונטען, פרישען פנים פון א צופרידענעם בורזשוא, לאכט און פרעהט זיך, ווי א קינד, פון יערער נארישקייט.

ארום אונז הילכט די רוסישע שפראך און א פארשיידענער געלעכטער פון מענער און פרויען.

פרעהליך הילכט דער דאזיגער געלעכטער. פרעהליך זעהען אויס די באקאנטע, וואם געהען אונז פארבי. פרעהליך קוקען אויס די באקאנטע, וואם קומען ערשט אן פון די וויסע טרעפ ביים אריינגאנג.

שטראמען ליכט פון הונדערטער עלעקטרישע לאמפען און שטראמען מוזיק, און דער פרעהליכער געלעכטער, און דער פרעהליכער טומעל גיסען זיך צונויף אין איין ים פון ליכט און פרייד.

איז דאס געווען מיין יוגענד, וואם האט זיך דארט אזוי דע־

מאָלט געפרעהט? צי איז דאָס געווען דאָס שטיקעל רוסלאַנד, וואָס יעדער פון אונז האָט מיט זיך און אין זיך אהער מיטגעבראכט, וועל־כע האָט זיך דעמאָלט געפרעהט צווישען אייגענע רוסישע, אין א רוסישער אטמאָספערע? — איך וויים ניט. איינס נאָר געדענק איך קלאָר, אז א גרויסע פרייד האָב איך אויך דעמאָלט געפיהלט און מיר האָט זיך אויסגעוויזען, אז איך, אינאיינעם מיט אלעמען און אלסדינג ארום מיר, שווימען אין א ים פון פרייד...

פלוצים, אזוי ווי איך שטעה דאָרט מיט קראנץ׳ן און בארא־נאָוו׳ן, דערפיהל איך פון הינטען א פאטש איבער׳ן אקסל.

איך קוק זיך אום. ערשט גאָרדין, פרעהליך און גוטמוטיג, האָלט צו מיר די האַנט אויסגעשטרעקט:

— ס׳נאָווים גאָדאָם, פאָדליעץ! — מאכט ער צו מיר און לאכט מיט א באזונדער שטילען און דינעם געלעכטער.

איך ווער אביסעל צוטומעלט, ווייל איך בין זיכער געווען, אז ער איז בייז אויף מיר. און א צוטומעלטער נעהם איך זיין האַנט און ענטפער איהם.

שטעהען נעבען איהם דאָקטאָר אינגערמאן און נאָך א פרייגד זיינער, א געוויסער אידואליענקא, — וואָס זיין נאָמען וואָלט איך ניט געוואָלט דערמאָנען נעבען גאָרדינ׳ס — און דער דאָזיגער אי־דואליענקא נעהמט מיך אָן ביים אָרעם און זאָגט:

— גאָספאָדא, פאָמירעטעס! (ווערט שלום).

און אין א וויילע ארום שטעהען מיר אלע ביים שענק־טיש און מיר טרינקען לחיים.

עטליכע טעג שפעטער באקום איך א רוסישע פאָסטעל־קאָרד פון גאָרדינ׳ען. ער שרייבט מיר, אז ער וויל מיך זעהן און פרעגט מיך, צי קען איך ניט זיין ביי איהם אין דער היים אין אזא און אזא צייט.

קום איך צו איהם אהיים.

ער וואוינט אין דער הונדערט־און־צוואנציגסטער סטריט, אין האַרלעם.

גרויסע צימערען, א גרויס געזינד פון שוואריץ־אויגיגע קינ־דערלאך און אן אָרימקייט נאָך א גרעסערע.

אין יענער צייט איז גאָרדין געווען א גרויסער אביון.

פיהרט ער מיך אריין צו זיך אין ארבייטס־צימער און מאכט צו די טיר, כדי דער טומעל פון די שוואריץ־אויגיגע שטיפערס זאָל אונז ניט שטערען. דערנאָך רופט ער זיך אָן צו מיר:

— איהר האָט א גוטע פיעסע, וואָס וועט זי אויסלינגען ביי אייך?

און ער לייגט מיר פאָר, אז מיר זאָלען זי באארבייטען פאר דער ביהנע.

און אין א ווייל ארום שלישען מיר א מין קאָנטראקט. די פיעסע זאָל איך באארבייטען לויט זיינע אנווייזונגען. אלס אויטאָרען פון דער פיעסע זאָלען מיר ביידע גלייך גערעכענט ווערען און אזוי אויך צוטיילען מיר אויף צוויי גלייכע חלקים דעם האָנאָראר...

און מיר נעהמען זיך צו דער ארבייט.

ווי אזוי ארבייטען מיר? גאָרדין ארבייט אוים אפריהער די סצעניאראָ פון אן אקט. דערנאָך שילדער איך די מענשען און זייער האנדלונג לויט די אנווייזונגען פון דעם דאזיגען סצענאריאָ.

איך דערמאָן זיך, ווי פארוואונדערט איך בין געווארען, ווען גאָרדין האָט מיר דערלאנגט דעם סצענאריאָ פון דעם ערשטען אקט, וואָס ער האָט אנגעשריבען אין רוסיש. יעדע סצענע פון דער ערשטער ביז דער לעצטער, פון דעם גאנצען אקט איז אזוי ווי מאטעמאטיש דאָרט אויסגערעכענט און אנגעצייכענט געווען, אפילו די „שטארקע וועלאָך", וואָס די הויפט־העלדין האָט דארט גערפט זאָגען...

אמת טאקע, דער גוף און נשמה זיינען געבליבען די אייגענע ווי אין דעם אריגינאל, מיט דער אויסנאהם פון מינא׳ס מוטער, וועלכע איז אינ׳ם אריגינאל געווען א פארשלאפענע אלטינקע און לויט גאָרדינ׳ס סצענאריאָ האָט געזאָלט ווערען א זשיוואוועט אידענע, דאָך איז מיר שווער געווען צו פארשטעהן, ווי אזוי גאָרדין האָט

געקאָנט אויסאַרבייטען אַזוי קלאָר יעדע סצענע און סצענקעלע אין זיין סצענאַריאָ פריהער, איידער מען האָט זיך געזעצט שרייבען דעם אקט.

און אפילו נאָך היינט, ווען איך האָב אויף מיין געוויסען אַרום דרייסיג פּיעסען, קען איך דאָס ניט פאַרשטעהן. ווייל איך מוז זיך מודה זיין, ווען איך שרייב נאָך היינט א פּיעסע וויים איך נאָר דעם הויפּט־פונקט, וואוהין איך גיה, אָבער וואָס איז שייך אויסצולייגן סצענעס, טאָפּ איך שטענדיג אין דער פינסטער...

איך ארבייט די פּיעסע אקטענווייז. יעדען אקט אויף א באַזונדערען העפּט, וועלכער ווערט אויך גערעכנט פון מיינע פריינט אב. קאספּע, ענטין, און, דאכט זיך, בודין אויך.

פאַרטיג געווארען מיט דעם דריטען אקט, דערלאַנגט מיר גאָרדין דעם סצענאריאָ פון דעם פערטען, דאָס הייסט, פון דעם לעצטען אקט, איז ער מיר ניט געפעלען. איבערהויפּט די סצענע וואו „מינא" גיהט צווישן טאנצען א „טאראנטעלא", איידער זי שטארבט.

איך דערמאָן זיך, איך טענה צו איהם: „וואָס הייסט אזא פרוי ווי מינא, וועט זיך א לאָז טאָן טאנצען א „טאראנטעלא" אין אזא מאָמענט? און וואָס ווייסט אזא פרוי פון א „טאראנטעלא?"

ערקלערט ער מיר, אז ער אליין וועט אַנשרייבען דעם אקט פאר מיר.

און אזוי איז דאָס געווען.

די פּיעסע לעזט דערנאָך גאָרדין פאר אדלער'ן. זי איז געפעלען, און גאָרדין קריגט פאר איהר נאָר א סך געלד. אין יענער צייט האָט גאָרדין באקומען פאר א פּיעסע 75 דאָלאָר, הונדערט דאלאר איז געווען א סך. און פאר „מינא'ן" האָט ער באקומען 150 דאלאר, 75 דאלאר גלייך ביים אונטערשרייבען דעם קאָנט־

ראקט און די אַנדערע 75 דאָלאר האָט ער געזאָלט באקומען דעם ערשטען אוועג, וועו מען וועט די פּיעסע אויפּפיהרען.

רופט מען מיך איןווינדזאָר טעאַטער, אונטערצוישרייבען דעם קאָנטראקט.

עדעלשטיין איז דעמאָלט געווען אדלער'ס פּארטנער צו ווינדזאָר טעאַטער. נעהמט ער ארויס 75 איינציגע דאָלארס, וואָס האָט אויסגעזעהן ַ גאַנצער פּאַק, און דערלאַנגט גאַרדינ'ען, וועו מיר האָבען אונטערגעשריבען דעם קאָנטראקט.

נעהמט גאַרדין רעם גאַצען פּאַק געלד און דערלאַנגט מיר:

— נאַט אייך, קאָבריז...

פּרעג איך איהם, פּאַרוואָס נעהמט ער ניט ארונטער פון דעם געלד זיין העלפּט, צולאַכט ער זיך גוטמוטיג און זאָגט:

— איהר דאַרפט עס נויטיגער. אייערע שיך וועלען אייך דאָס אויך זאָגען... נעהמט, נעהמט, איכ'ל נעהמען, וועו מען וועט אויפּפיהרען די פּיעסע. אז איהר קריגט אין אידישען טעאַטער א פּאָר דאָלאר, נעמט אוו אנטלויפּט. זיי קאָנען נאָך חרטה האָבען.

אוו דאָ נעמט ער מיך אָן ביי דער האַנט אוו מיט די ווערטער: „קומט, פּאָדליען, מיר וועלען באַנעצען אייער ערשטע געלד פּונ'ם אידישען טעאַטער מיט א גלעזעל ווייו", שלעפּט ער מיך שוועק אין א באַקאַנטען קאפע־הויז אויף קאַנאל סטריט.

דאָרט טרעפען מיר דעם פּארשטאָרבענעם דר. קאַפּלאַן אוו נאָך איינעם גאַרדין'ס ַ פּרוינד, ַ זינגער. זיי גראַטולירען מיך. מיר טרינקען ווייו אוו ביי מיר שווימט דער קאָפּ ווי אין א טשאד. איך פיהל דעם פּאַק געלד אין קעשענע, אזא אוצר מיט גאָלד. טראַכט, ווי מיין פּרוי וועט זיך דערפרעהען מיט אזא פּארמעגען אוו ברען פּאר אומגעדולד צו לויפּען אהיים צו איהר.

אָבער אהיים קום איך ערשט דרייַ פּאַרטאָג, ַ גליקליכער, ַ פּאר'שכור'טער, אוו מיט אזא וואַרימען געפיהל צו גאַרדינ'ען...

4.

ווי יעקב גאַרדין און איך זיינען צוקרוגטערהויט אַרויס פאַר פובליקום.

מיט אומגעדולד ווארט איך צו זען „מינא'ן" אויף דער ביהנע.

און איינמאָל אַנאָנסירט ווידזאָר טעאטער, אז „אין פאָר־באַרייטונג איז א נייע דראַמע מינא, אַדער נאָרא פון אידישען קוואַרטאָל, פּאַרפאַסט פון יעקב גאַרדין, איניציאַטיווע פון לעאָן קאָברין..."

לייען איך איבער די דאָזיגע אַנאָנס און גלויב ניט מיינע אויגען. וואָס איז דאָס? אפשר האָבען דאָס די טעאטער־מענשען א טעות געמאכט?

שרייב איך אָן א בריף צו גאַרדינ'ען: סטייטש, היתכן?!

ענטפערט ער מיר:

„ראַז ווי כאַדיטע פּא גאַראַדו אי טרוביטע, שטא יא איספּאַרטיל וואשע אַבראַזצאָוואיע פּראַאיזוועדעניע, — אַטוויעטסט־ווענאַסט זא איספּאַרטשענאיע פּראַאיזוועדעניע בערו וסיע־צעלא נא סעביא" — וואָס דער טייטש פון דעם איז אזוי: „אויב איהר גענהט שוין ארום איבער דער שטאָדט און געוואָלדעוועט, אז איך האָב איבערגעפיהרט אייער מוסטערהאפט ווערק, איז פאר דאָס ווערק, וואָס איך האָב איבערגעפיהרט, נעהם איך די פראַנטוואָרטליכקייט אין גאַנצען אויף זיך".

און די ווערטער „אין גאַנצען" זיינען אין דעם בריף אונטערגעשטראָכען.

היינט, וועו איך טראַכט וועגען דעם, איז מיר קלאָר, אז שולדיג אין דעם זיינען געווען די רכילות־טרייבער און פלאָטקע־מאכער, וועלכע האָבען דעמאָלט אויך ניט געפעהלט אין אונזערע קרייזען.

גאַרדין האָט מסתמא געוואוסט, אז ניט איך און ניט מיינע פריינד זיינען אין גאַנצען צופרידען געווען מיט דעם אופן, ווי אזוי „מינא" איז איבערגעארבייט געוואָרען פאר דער ביהנע; דאָן האָט מען איהם מסתמא נאָך דערצעהלט, אז מיר געוואַלדע־

וועז, אז ער האָט איבערגעפיהרט „מינא'ן", איז ער אין כעס געוואָרען אוז האָט ערקלערט: אויב מיר זאָגען, אז ער האָט איבערגעפיהרט די פיעסע, וועט ער אונז ווייזען, אז פּאַר דער איבערגעפיהרטער פיעסע נעהמט ער די פּאַראַנטוואָרטלעכקייט אין גאַנצען אויף זיך.

איך בין אויך זיכער, אז ער האָט דעמאָלט גערעכענט, אז די גאַנצע געשיכטע וועט זיך ענדיגען אויף א פּרידליכען אופן: איך וועל קומען צו איהם אוז מיר וועלען זיך דורכשמועסען, דעמאָלט וועט מען מיין נאָמען אויך אנאָנסירען אויף דער טעאַטער־אַפישע.

בין איך דאָך אָבער אויך א היציגער איד, אוז אין יענער צייט נאָך, וועז איך בין יונג געווען, הונדערט גראד היציג, געה איך ניט צו איהם, נאָר שרייב איהם אוועק א בריף, וועלכער האָט איהם נאָך מעהר אויפגעבראכט געגען מיר.

דעמאָלט האָט שוין גאָרדינ'ען ניט געפּאַסט צוריקצוטרעטען, אוז אין די טעאַטער־אַנאָנסען וועגען „מינא'ן" איז אָנגענעבען געווען בלויז זיין נאָמען אלס דער פּארפּאַסער אוז מיינער איז נאָר דערמאָנט געוואָרען, אזוי ווי פּריהער — „איניציאַטיוו פּון לעאָן קאָברין."

איך הויב אָן צו דרוקען מיין „מינא" אין איהר אָריגינעלער פּאָרם אין דעם זשורנאל „די נייע צייט" מיט א פּאָרוואָרט וועגען דעם אינצידענט.

„דאָס אבענד בלאַט" גענהט אויך ארוים מיט א באשולדיגונג געגען גאָרדינ'ען.

דאָן קומט די פּרעמיער פּון „מינא'ן" אין ווינדזאָר טעאַטער.

איך קום אין טעאַטער מיט עטלעכע פרייַנד. זיי זיצען מיט מיר אין דער לאָזשע אויף דער רעכטער האַנט פּון דער ביהנע. אנטקעגען, אויף דער אנדער זייט, אויף דער לינקער האַנט פּון דער ביהנע, זיצט אין א לאָזשע גאָרדין מיט זיינע פרייַנד.

אינ'ם טעאַטער איז א גרויסער עולם, וואָס ריכט זיך אויף א סקאַנדאל.

איך בין אויפגערעגט, נערוועז. גאָרדין אין זיין לאָזשע, באמערק איך, איז אויך ניט גאָר רוהיג. ער גלעט זיך נאָכאנאנד זיין שוואַרצע באָרד און פון זייַנע בליקען, וואָס ער וואַרפט פון דער ווייטען אויף מיר און מיינע פריינד, טראָגען זיך שטורם־וואָלקענס...

דער פאָרהאַנג הויבט זיך אויף. איך דערהער פון דער ביהנע באקאַנטע רייד און דערזעה גאַנץ אומבאקאַנטע מענשען.

די מענשען קומען מיר אויס אזוי טשיקאַווע, גאָר ניט ווי אזוי איך האָב זיי פריהער געזעהן אין מיין פאַנטאַזיע.

זיי פאַראינטערעסירען מיך אָבער אזוי, אז באלד פארגעס איך אין גאַנצען אָן גאָרדינ'ען און אָן דער גאַנצער געשיכטע, פארגעס אפילו, אז איך האָב א שטיקעל שייכות מיט די דאָזיגע מענשען...

יעקב אַדלער שפּילט דאָרט די טראַגי־קאָמישע פיגור פון „מינא'ס" מאַן, שפּילט ער אזוי קינסטלעריש, אז ער רייסט מיט דעם גאַנצען עולם מיט זיין שפּילען; און אזוי קינסטלעריש שפּילט מרם. אַדלער די ראָל פון „מינא'ן", וועלכע איז, אגב איהר בעסטע ראָל; און אזוי שפּילען אלע: בעסי טאַמאַשעווסקי, בלאַנק, מאַדאַם פּוילינא עדעלשטיין, ב. בערנשטיין אין די איבעריגע.

דער ערשטער אקט פארכאפט שוין דעם עולם. און הען דער פאָרהאַנג נאָכ'ן ערשטען אקט לאָזט זיך ארונטער, אפּלאָדירט דער עולם באַגייסטערט, און איך — גלייך מיט אלעמען.

איך האָב דאן אין גאַנצען פארגעסען, אז דאָס איז מיין פּיעסע.

דער פאָרהאַנג הויבט זיך אויף און די אקטיאָרען ערשיינען און נויגען זיך. און ווידער און ווידער הויבט זיך דער פאָרהאַנג און די אקטיאָרען נויגען זיך.

מיט אמאָל ערשיינט גאָרדין פאר דעם פאָרהאַנג, און דאָ... פון אלע זייטען א געשרייַ: „קאָברין!"...

איך בין צוטומעלט געוואָרען. פארקריך אין לאָזשע אין א

ווינקעלע און, ווי דורך א נעבעל, דערטראגט זיך צו מיר א טומעל: „קאברין! קאברין!...“

אלצדינג ארום מיר איז אין א געריכטען נעבעל איינגעהילט, די נאהענטסטע מענשען פאר מיר זעה איך ניט. איך הער נאר דעם געשריי „קאברין“, וועלכער טראגט זיך, ווייזט זיך מיר אויס, פון אלע זייטען — פון אויבען, פון אונטען, פון די וועגט הינטער מיר.

מיט אמאל דערפיהל איך, אז עמיצער שלעפט מיך פאר א האנט. איך טו זיך א כאפ, ערשט מינא'ס טראגי־קאמישער מאן, יעקב אדלער, שלעפט מיך און רעדט צו מיר, דוקא אין רוסיש:

— וויכאדיטע, וויכאדיטע, גאלובטשיק, פובליקא וואס וויזי־וואיעט! (געהט ארויס, דאס פובליקום רופט אייך!).

וואר איך נאך מעהר צוטומעלט און איך ערקלער — פאר־וואס וויים איך ניט — אז איך נעה ניט.

פארלאזט מיך אדלער. אבער דאס פובליקום גוואלדעווועט נאך העכער און רופט מיין נאמען. דאן ערשיינט ווידער אדלער, שוין צוואמען מיט בערנשטיינ'ען, און דעם מאל רייזען זיי שוין אידיש:

— אין טעאטער איז א סקאנדאל, קומט ארויס!

מיינע פרייגד שטופען מיך אויך ארויס פון דער לאזשע, און אין א ווייל ארום שלעפט מיך ארויס אדלער פאר דעם פארהאנג.

דער נאנצער עולם אינ'ם טעאטער האט זיך צונויפגענאסען פאר מיינע אויגען אין איין גרויסע שוואדרצע מאסע, וואס האט געשריען און געליארעמט און אפלאדירט. איך הער: „בראוא, נאדרין! בראוא, קאברין!“

ווידער און ווידער האב איך זיך געמוזט באווייזען פאר דעם עולם.

מיט אמאל, אזוי ווי איך טרעט ארויס צום דריטען, אדער צום פערטען מאל, פאר דעם פארהאנג אויף דער רעכטער זייט,

פאלט מיין בליק אויף דער אנדער זייט פאהאנג, אויף דער לינקער זייט, און איך דערזעה גאַרדינ'ען, ווי ער נויגט זיך אויך פאר דעם פובליקום.

איך דערווייס זיך דערנאָך, אז בעת איך בין ארויסגעטראטען פאר דעם פאהאנג פון דער זייט, איז ער ארויסגעטראטען פון דער אנדערער.

נאָך די אנדערע אקטען זיינען מיר אויך ביידע ארויסגעטראטען, איך פון איין זייט, ער פון דער אנדערער.

איידער איך ענדיג וועגען דעם דאָזיגען אינצידענט, וויל איך נאָך אמאל באמערקען, אז איך בין זיכער, אז גאַרדין איז לכתחילה ניט אויסען געווען ארויסצוגעבען „מינא'ן" אלס זיין פיעסע; ווייל, וואלט ער דאָס אויסען געווען, וויסען מיר, אז אזא מענש, ווי ער איז געווען, וואלט זיך ביי יענער ערשטער פאַרשטעלונג גאָר ניט דערשראָקען און וואלט דעם עולם ערקלערט, אז דאָס איז זיין פיעסע.

אויך וואלט ער דאן ניט פארשוויגען דעם „אוועגד־בלאט".

גאַרדין איז ניט געווען אזא מענש, וואָס וואלט אזא זאך פארשוויגען...

אין א מינוט פון כעס האט ער דאָס געטאָן, און, איך בין זיכער, אז ער האט עס דערנאָך אליין באדויערט.

ספריה עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טארונטא
PUBLIC LIBRARY, TORONTO

יעקב גאַרדין.

יעקב גאַרדין.

יעקב גאָרדין.

1.

די פּערזענלעכקייט מיט'ן שטאַרקען ווילען. דער געבאַרענער פּיהרער און לעהרער. ווי אַזוי ער האָט זיך אויפגעפּיהרט און וואָס פאַר אַן איינפלוס ער האָט געהאַט.

און איצט א קורצע כאראקטעריסטיק פון איהם און זיין ארבייט, אזוי ווי איך האָב איהם געזעהן.

ער איז געווען א געבוירענער פיהרער און א געבוירענער לעהרער. מיט זיין פּערזענלעכקייט האָט ער מענשען היפּנאָטיזירט און מיט זיין ווארט איז ער תמיד אויסען געווען זיי צו לערנען און ערציהען.

און עס איז ניט קיין צופאל, וואָס אין זיין יוגענד נאָך, בעת ער איז אלט געווען זעקס און צוואַנציג יאָהר, האָט ער געגרינדעט אין יעליסאַוועטגראד א נייע סעקטע מיט'ן נאָמען „ביבלייצעם", פון וועלכער ער איז געווען דער פיהרער און לעהרער.

ווי עס איז אויך ניט קיין צופאל, וואָס אויף דעם קרייז פון דער רוסיש־אידישער אינטעליגענץ איז זיין איינפלוס אזוי גרויס געווען.

מיט דעם שטאַרקען ווילען פון דעם געבוירענעם פיהרער האָט ער פון צווישען די מענשען ארום איהם געשאפען זיך אנגענגער, און מיט דעם עטישען ווארט פון דעם געבוירענעם לעהרער האָט ער אויף זיי געווירקט.

און דער עיקר מיט דעם, מיין איך, קאָן מען ערקלערען דעם גרויסען איינפלוס, וואָס ער האָט געהאַט אויף דער היגער אידישרוסישער אינטעליגענץ.

די היגע אידישע אינטעליגענץ, יעדענפאַלס דער גרעסטער טייל פון איהר, אַנדערע צווישען זיי אפֿשר געביל־דעטער איידער גאָרדין, איז אין גאַנצען באהערשט געווען פון איהם.

לייענט ער פּאָר א לעקציע, קומט איהם הערען די גאַנצע סמעטענע פון דער אידישער אינטעליגענץ. ער איז ווייט ניט קיין גרויסער רעדנער — אויף דער אידישער גאַס האָט מען א סך בעסערע רעדנער געהערט — און דאָס, וואָס ער זאָגט, האָבען אַנ־דערע פון די צוהערער, קאָן זיין, שוין אויך אמאָל געהערט אָדער געלעזען, צי גאָר אַליין אין א לעקציע ארויסגעזאָגט — און דאָך הערען זיי איהם שטענדיג אוים מיט דעם העכסטען אינטערעס.

ווייל גאָרדין רעדט עס. ווייל די מיינונגען, פון איהם ארויסגעזאָגט, מעגען זיי אפֿילו אין זיך ניט האָבען קיין שום נייעם, באקומען א נייע וויכטיגע באדייטונג.

די רוסיש־אידישע אינטעליגענץ איז ווייט פון דער אידישער ביהנע. וואָס איז איהר דער אידישער טעאַטער, אידישע פּיעסען, די גאַנצע אידישע ליטעראַטור און קונסט!

אָבער גרינדעט זיך די „פּרייע אידישע פאָלקס־ביהנע" און גאָרדין טרעט צהין אריין, געהט די רוסיש־אידישע אינטעליגענץ נאָך איהם אַהין, אפֿילו דער גוי סטאָלעשניקאָוו אויך, און אידיש טעאַטער ווערט מיט אמאָל ביי זיי אַן אידעאַל. און טרעט דער־נאָך גאָרדין ארוים פון דער „פּרייער אידישער פאָלקס־ביהנע", געהט מיט איהם צוועק כמעט די גאַנצע אינטעליגענץ פון דאָרט.

די היגע אידישע אינטעליגענטען האָבען זיך פּשוט געבויגען פאָר איהם.

יעדער, וואָס האָט איהם נאָר אמאָל געזעהן, ווען ער איז געזעסען אין א קרייז פון באקאַנטע אינטעליגענטען, וועט דאָס צוגעבען.

אָט, דאָכט זיך, זעה איך איהם נאָך אין א געוויסען קאָפּע־הויז אויף קאַנעל

ער זיצט דאָרט ביי א טישעל מיט זיינע פרייַנד, וואָס זיי אַלע כמעט זיינען גוט־באקאַנטע רוסיש־אידישע אינטעליגענ־

טען — שרייבער, רעדנער, מוזיקער און דאקטוירים, באוואוסטע ראדיקאלען און כלל־טוער.

ער פארשטעלט זיי, דאכט זיך, אלעמען מיט זיין מעכטיגער, אימפאזאנטער געשטאלט, מיט זיין אויסערגעווענליך אימפא־נירענדיגען אויסזעהן.

אזוי ווי ער זיצט דארט צווישען זיי, מיט זיין לאנגער פעך־שווארצער בארד און זיינע ביסטרע, באפעהלענדיגע שווארצע אויגען און מיט זיין זיכערער און שטאלצער האלטונג, דערמאנט ער א סך אן אן אפאסטאל פון די ביבלישע צייטען אין דעם קריז פון זיינע תלמידים און חסידים.

מיט וואס פאר אן אפשיי זיי קוקען אלע איהם אין די אויגען אריין; ווי זיי קוועלען אן פון זיין יעדען וואָרט!

נעמט ער ארויס א סיגאר צום פאררויכערען, טוען זיך א ציה צו איהם א האלב טוצענד הענט מיט אנגעצונדענע שווע־בעלאך.

אפילו דער בעל־הבית פונ׳ם קאפע־הויז, וועלכער זיצט גע־וואהנליך דערביי אויף א שטוהל און קוקט מיט קאווירענדיגע אויגען און א מינע פון טיפען דרך־ארץ אויף גאָרדינ׳ען, ניט מחמת, חלילה, ער איז אויך באאיינפלוסט פון גאָרדינ׳ס גייס־טיגען כח, אזוי ווי די אנדערע, נאָר פשוט דערפאר, ווייל גאָרדין איז א גוטער „קאסטימער", מחמת וואו ער נעהט, נעהען נאך אנדערע — ער, דער בעל־הבית, הויבט זיך אויך אויף מיט אן אימפעט און רייבט אן א שוועבעלע און טראָגט צו צו גאָרדינ׳ען, אפילו וועז זיין סיגאר איז שוין פאררויכערט...

און זאָגט גאָרדין א ווייך, לאכען אלע, און דער בעל־הבית פונ׳ם קאפע־הויז העכער פון אלעמען.

און נאכאנאנד אדרעסירט גאָרדינ׳ען דא איינער און דא אן אנדערער:

— יאקאוו מיכאילאוויטש... יאקאוו מיכאילאוויטש...

מיט אזא דרך־ארץ.

אזא כבוד ווי גאָרדינ׳ען האט די רוסיש־אידישע אינטעלי־

גענץ דאן אפגענעבען סיידען א יחסנ'ישען גוי, וואם האט אין יענער צייט אמאל פארבלאנדושעט אין זייער קרייז.

איך דערמאן זיך: איינמאל זיצען מיר עטליבע מענשען מיט גאַרדינ'ען אין יענעם קאפע־הויז. גאַרדין רעדט וועגען דער גרויסער פערזענליכקייט פון טאלסטאי'ען דעם מאראליסט. ער רעדט ערנסט, מיט א סך וואַרימקייט.

זיינע געוועהנליך ביסטרע אויגען קוקען עפעס קינדערש־זויך און פארבענקט און מיט בענקעניש קלינגט אויך זיין קול. און ער זיצט דאן אויך עפעס אנדערש, נישט מיט זיין געוועהנ־ליכער זיכערקייט און שטאלץ.

ער האט זיך אנגעלעהנט מיט ביידע עלענבויגענס אן טיש, ארונטערגעלאזען דעם קאפ, געקוקט פאר זיך פארבענקט און גע־רעדט מיט בענקעניש. און קאנטיג איז געווען, אז די דאזיגע בענקעניש דריקט זיין גייסט, מאכט איהם שוואך.

אויף א ווייל איז פאר אונז געווען אן אנדער גאַרדין, ניט די פערזענליכקייט, וואם האט מיט איהר בליק און טאן דיקטירט רעספעקט צו זיך.

און דאן האט איינער פון די אינטעליגענטען, וועלכער איז געזעסען מיט אונז ביים טיש, א באקאנטער רעדנער, אזוי ווי איהם וואלט איינגעפאלען זיך צו באנוצען מיט גאַרדינ'ס מאמע־טאנער שוואכקייט, און באווייזען איהם און אונז אלעמען זיין חריפות, זיך אריינגעלאזען מיט איהם אין א הייסען ויכוח וועגען טאלסטאי'ס מאראלישער לעהרע און דערביי זיך א וויצעל געטאן איבער גאַרדינ'ען אליין.

און גלייך האט זיך גאַרדין אויסגעגליכט, א פיהר געטאן מיט דער האנט איבער דער באַרד און ווידער האבען זיינע אויגען געקוקט ביסטרע און שטרענג. און ווען ער האט יענעם דערנאך געענטפערט, האט זיין טאן און האלטונג אויסגערריקט, האט זיך געדאכט:

„דו הער, שקץ, וואם איך, יעקב גאַרדין, זאג, און לערען!"...

און יוען יענער, א צוהיצטער, איז דוקא באשטאנען אויף

זיין מיינונג און נאָך אמאל זיך א וויצעל געטאָן איבער גאָר־דינ׳ען, האָט גאָרדין פאר יענעם געהאט וועלטער, ווי פייערדיגע ריטער, מיט וועלכע ער האָט צום סוף יענעם אזוי מכבד געווען, אז יענער האָט זיך דע׳נאָך געפיהלט, ווי אן אָפּגעשמיסענער אינגעל...

און ניט קיין קאָפּריז פון א דעספּאָטישער נאטור איז די דאָזיגע האנדלונג פון גאָרדינ׳ען געווען, וועלכע דולדעט ניט קיין אנדער מיינונג אויסער איהרער, נאָר גיכער די אומגעדולד פון א לעהרער מיט זיינעם א פאר׳עקשנ׳טען תלמיד, וועלכער לאָזט זיך ניט לערנען.

א שטרענגער לעהרער איז גאָרדין געווען, דאָך א געבוי־רענער און אויפריכטיגער לעהרער.

און אפשר ווייל ער איז אזוי אויפריכטיג געווען, איז ער אזוי שטרענג געווען.

זיינע מיינונגען האָבען שטענדיג געטראָגען אן עטישען כא־ראקטער. אין זיי האָט ער אויפריכטיג געגלויבט. און צו בא־קאָנען אנדערע מיט זיי האָט ער שטענדיג א באדערפניש געהאט.

און נאָר מיט דער דאָזיגער באדערפניש, צ ו ל ע ר נ ע ן מ י ט א נ ד ע ר ע ר, קאָן מען אויך ערקלערען דעם דידאק־טישען כאראקטער פון אלע זיינע פיעסען, גלויב איך, דאָס וואָס אלע העלדען אין זיינע פיעסען פילאָזאָפירען און מאראליזירען אזוי.

גאָרדין אליין פילאָזאָפירט דורך זיי און דריקט אוים דורך זיי די איינגעבוירענע באדערפנישען, וואָס איז אין איהם, צו לערנען מיט אנדערע, ווי איך וועל דאָס פרואווען באווייזען שפּעטער.

ווייל ער איז געווען א געבוירענער לעהרער, האָט ער געמוזט האָבען זיינע תלמידים. און ווייל ער איז געווען א פערזענליכ־קייט מיט א שטארקען ווילען, האָט ער זיי געהאט.

און נאָר אזא פערזענליכקייט ווי ער האָט אויך געקענט נעפינען א תקומה אויף דער אידישער ביהנע אין יענער צייט.

.2

די טעאַטער סביבה, געגען וועלכער גאַרדין האָט געהאט צו קעמפען. ווי אַזוי מען האָט אין יענער צייט גרימירט פאַרפאַסערס „יאַלדען" און ווי מען האָט זיי דאַרט באַהאַנדעלט.

וועז יעקב גאַרדין וואָלט ניט געווען אָט די פערזענלעכקייט, וואָלט ער אין יענער צייט, בעת ער איז צוגעקומען צו דער אידישער ביהנע, קיין שום תקומה ניט געפונען.

וויי — ווי איך האָב שוין געווייזען אין מיינע פריהערדיגע קאַפּיטלען — זיינען די טירען פון אונזערע קונסט־טעמפּלען אין יענער צייט געווען פאַרשלאָסען פאר נייע פיעסען־שרייבער. דער גייסט פון הורווויץ און לאַטיינער האָט געוואַכט איבער די דאָזיגע קונסט־טעמפּלען. פאַר זיי האָבען זיך געבוקט און געניגט די אידישע אקטיאָרען און זייער כבוד האָבען זיי אָפּגעהיט.

אקטיאָרען האָבען בכלל ווייכע נאקענס, בפרט נאָך אין יענער צייט, וועז זיי זיינען אינגאַנצען אָפּהענגיג געווען מיט זייער ברויט און מיט זייערע ראָלען פון יענע געשוואוירענע פאַרפאַסערס!

און, חוץ דעם, האָבען זיי טאקע געגלויבט, אז די בעסטע און די איינציגע פאַרפאַסערס זיינען באמת יענע, וואָס אין זייערע פיעסען האָבען זיי זיך אויפגעצויגען, ברויט און אָפּלאָדיסמענטען באקומען.

און האָט א נייער שרייבער אין יענער צייט אָנגעקלאָפּט אין די טירען פון אונזערע קונסט־טעמפּלען, האָט מען איהם אין בעסטען פאל משלח געווען פון דאַרט, אזוי ווי מיך מיט מיין פיעסע „מינא", אפילו שוין שפּעטער, וועז גאַרדין האָט שוין געהאט דורכגעבראכען דעם וועג אהין. אניט — און דאָס האָט נאָך געטראָפען אָפּטע — האָט מען דאַרט מיט דעם שרייבער דעם „יאַלד" א ביסעל שפּאס געמאכט...

וועגען דעם דאָזיגען „שפּאס", וואָס די אקטיאָרען האָבען זיך ערלויבט צו מאכען אין יענער צייט מיט א „יאַלד" א שרייבער — אמאל, מחמת זיי האָבען געקוקט אויף איהם ווי אויף א „יאַלד", א לץ, און אמאל, מחמת זיי האָבען געוואָלט מיט דעם אויסדריקען

זייער איבערגעבענהייט צו זייער געשוואוירענעם פאַרפאַסער, — האָב איך זיך געגוג אָנגעהערט פון אַקטיאָרען, וועלכע האָבען אַליין אנטיי׳ל גענומען אין דעם.

א פּאָר אַווינע „שפּאַסען" זיינען ווערט פּאַרצייכענט צו ווערען. זיי וועלען ווייזען, אין וואָס פּאַר א סביבה און אין וואָס פּאַר אַן אַטמאָספערע גאָרדין איז אריינגעפּאַלען, בעת ער איז צוגעקומען צום אידישען טעאַטער...

דערצאָהלט מיר איינער פון די אַקטיאָרען אַזא „שפּאַס":

קומט אַמאָל אין ווינדזאָר טעאַטער א יונגערמאַן מיט א פּיעסע אונטער'ן בוזעם. שטעהען מיר דאָן אַלע אין דער „לאַבי" פונ'ם טעאַטער מיט פּראָפּעסאָר הורוויץ.

דוקא איז דעמאָלט זיינם א מייסטערווערק געהאַט דורכגע־פּאַלען און אונז אַלעמען איז נישט פּויגעלדיג אויפ'ן הארצען און אין די קעשענעס...

דערזאָהען מיר דאָ דעם „יאָלד". ער שטעהט א בלייכער און א נערוועזער, האַלט די האַנט ביים בוזעם, וואו זיין פּיעסע ליגט, און קוקט אויף אונז ווי א צושראָקענער גולם...

— וואָס דאַרפט איהר, מיסטער?

— איך האָב א פּיעסע, — שטאַמעלט ער ארויס צושראָקען, מעשה קוני לעמיל...

קוקט איהם אָן פּראָפּעסאָר הורוויץ און רופט זיך אָן צו איהם אונטער דער נאָז, ווי זיין טבע איז געווען:

— וואָס האָט איהר דאָרט — א טראַנעדיע, א קאָמעדיע, א דראַמא, א פּאַרס?...

זאָגט יענער:

— א דראַמע.

— ווי שיל׳ער׳ס אָדער ווי שעקספּיר׳ס?

ווערט יענער נאָך מעהר צוטומעלט.

און דאָ מאַכט איהם איינער פון אונז א פּאַרשלאָג, אז ער זאָל לעזען פּאַר אונז זיין דראַמע.

און אַן אַנדער ליז כאָפּט אונטער:

— לעזען איז וועניג. ער דארף אונז ווייזען, ווי מיר זאלען שפּילען זיין דראמע.

און א דריטער:

— נו אודאי, געווים. אין גרים...

מיר צוטומלען איהם אזוי, אז אויידער ער קומט צו זיך, איז ער שוין אויף דער ביהנע, און איינער פון אונז — לצים — זאלבט איהם דעם פּנים מיט ליאק, און כליאפּ א שטיק באָרד אויף איין באק! און א פּאָר פויסטען פון אנדערע קוועטשען מיט אלע כחות אויף די האָר, אז עם זאל זיך בעסער איינקלעפּען אין דעם ליאק, און באלד דאָס אייגענע אויף דער אנדערער באק און אויף דער מאָרדע — כליאפּ! כליאפּ! און מיט די פויסטען געדריקט אויף דעם, אז דער יונגערמאן כארכעלט שוין און גלאָצט מיט די אויגען, אזוי ווי אן אקס, וועלבען מען וואלט געשטיקט...

און דערנאך: „לעזט, מיסטער!...“

נאָר נעה, זיי א בריה און לעז, וועו די ליפּען זיינען ווי צונויפּגענעהט פון דעם קלעפּענדיגען ליאק. גרימירענדיג, האָט מען איהם שוין פּאר איין גאנג די ליפּען אויך פּארגרימירט...

דער יונגערמאן איז אויסער זיך. די באקען ברענען ביי איהם, די ליפּען שמארצען. און ער שטויסט זיך אויך אן, אז מיר האָבען איהם געגומען אויפ'ן צימבעל, צואווייניט ער זיך שיעור. ער פּראווט ארונטערריסען די באָרד פון די באקען, איז כאָטש ריים ארונטער צוזאמען מיט דעם פלייש!...

צום סוף, מיר זיינען דאך פּארט אידען בני רחמנים, נעמען מיר ארונטער פון איהם די באָרד; שטיקלאך האָר דא און דארט לאָזען מיר פונדעסטוועגען איבער אויף זיין פּנים, אלס אָנדענק, כדי ער זאל געדענקען וואס א „יאלד“ באקומט, וועו ער קומט דרעהען א קאפּ מיט א פּיעסע...

און דער דאָזיגער יונגערמאן (ער איז מיט יאָהרען צוריק געשטאָרבען) האָט דוקא שפּעטער אויפּגעפּיהרט אויף דער אידישער ביהנע עטליכע פּיעסען, וועלבע האָבען ערפאלג געהאט...

דאָס איז איין „שפּאָס". אָן אַנדערען דערצעהלט מיר נאָך אַן אַקטיאָר:

קומט צו אונז אַמאָל אייגער — א גראָסערימאן, צי א בוטשער, און אפשר טאקע א שרייבער; ביי אונז איז ניט געווען קיין אונטערשייד: א „יאָלד" איז א „יאָלד", ווער עס זאָל ניט זיין! — קומט ער צו אונז: ער האָט א פּיעסע. ווילּ מען פון איהם פּטור ווערען, איז דאָס דוקא א איד אָן אַנשיקעניש, א קלעק.

מען זאָגט איהם: מען דארף ניט; העלפּט עס ניט. ער קומט ווידער, היינט, מאָרגען — מען קען גאָר פון איהם ניט לויז ווערען.

קורץ, ער האָט ביי אונז גע׳פּועל׳ט, מיר זאָלען אויסהערען זיין פּיעסע.

קומען מיר זיך צונויף עטלּיכע אקטיאָרען צו דער פּאָרלּעזונג און זעצען אריין דעם „יאָלד" אין דעם סופלּיאָר׳ס קאסטען און הייסען איהם לעזען זיין פּיעסע.

אלּיין בלייבען מיר אלע שטעהן אויף דער ביהנע און הערען זיך כלומרשט צו צו זיין לעזען.

און מיט אמאָל, וועז דער „יאָלד" האָט זיך דאָרט צוהיצט מיט זיינעם א מאנאלאג — באיז! מיר אלע האָבען אויסגעשאָסען מיט איין קלאפ אין דעם סופלּיאָר׳ס קאסטען אריין — באיז־באיז, פון אלע זייטען מיט פּיסטאָלעטען...

דער „יאָלד" איז שיעור געשטאָרבען פּאר שרעק.

און אז מיר האָבען איהם דערנאָך ארויסגעשלעפּט פון קאסטען, איז ער געווען מעהר טויט איידער לעבעדיג.

מעהר האָט ער זיך שוין אינ׳ם טעאָטער ניט געוויזען...

אזוי האָט מען זיך אין יענער צייט אמוזירט אינ׳ם אידישען טעאָטער מיט „יאָלדען", וואָס זיינען געקומען אהין מיט פּיעסען, און אזוי האָט מען דאָרט אָפּגעהיט דעם כבוד און די מאכט פון די געשוואירענע פּארפּאסערס.

און וועז מען ווייסט נאָך, אז די דאָזיגע שפּאסען האָט מען זיך ערלויבט מיט נייע פּיעסען־שרייבער אפילּו שוין נאָכדעם,

וועז גאָרדין האָט זיך שוין געהאט אויסגעקעמפט א פּלאַץ אויף דער אידישער ביהנע, קען מען שוין פּערשטעהן, וואָס גאָרדין האָט דאָרט געטראָפען, וועז גאָרדין איז נאָך דאָרט ניט געווען...

ברענגט דאָך ב. גאָרין אין זיין „געשיכטע פון אידישן טעאַטער“ א פּאַקט, וואָס גאָרדין אַליין האָט דערצעהלט, ווי אזוי די אַקטיאָרען האָבען איהם אויפגענומען, וועז ער האָט פּאַר זיי געלייענט דעם „אידישען קעניג ליר“.

„ער האָט שוין דעמאָלט געהאט אויפגעפיהרט א פּאָר שטיקער“, — דערצעהלט ב. גאָרין אין גאָרדינ׳ס נאָמען, — „און דעם נאָמען גאָרדין האָט מען שוין דערמאָנט מיט דרך־ארץ אין די טעאַטער־קרייזען. נאָר פילע אַקטיאָרען האָבען זיך נאָך אלץ ניט געקענט אָפּגעוואוינען פון דעם געדאַנק, אז א נייער פּאָר פּאַסער איז א „יאָלד“, און בשעת גאָרדין האָט פּאַרגעלעזען זיין נייע פּיעסע, האָט איינער פון די אַקטיאָרען, און דוקא פון די וויכטיגסטע, דערביי געמאַכט אזעלכע פּויליע שטיק, אז די אַנדערע האָבען זיך געהאַלטען ביי די זייטען פון לאָבען. כל זמן דער גענעראַל איז געווען אין די קאָמישע שטעלען, האָט גאָרדין איהם צוגעשריבען אויפ׳ן חשבון פון דער פּיעסע; נאָר וועז א שאל פון גענעראַל האָט באגעגנט א דראַמאַטישע סצענע, האָט ער, גאָרדין, אויסגעשפּיצט זיינע אויערען און באַלד אויסגעפונען די אורזאַך דערפון. דער שפּאַס פון דעם אַקטיאָר איז געווען אזא גראָבער, אז מען קען איהם נישט איבערגעבען אויף פּאָפּיר“ (מיין קורסיוו).

און דאָס איז געווען אין א צייט, וועז דעם נאָמען גאָרדין האָט מען שוין דערמאָנט מיט דרך־ארץ אין די טעאַטער־קרייזען!

אן אַנדערער אויף זיין פּלאַץ וואָלט זיכער אין אזא סביבה קיין תקומה ניט געקאָנט האָבען. ער איז אָבער געווען גאָרדין. און איך שטעל זיך פאָר, אז דוקא אָט די גראָבקייט און אָט די הפקרות האָבען אָנגערעגט דעם געבוירענעם לעהרער אין איהם, צו באקעמפען דאָס אין זיי און זיי ערציהען.

די שטאַרקע פערזענליכקייט האָט אפשר זיך געזאָגט:

— איך מוז מיט די פּאַרלעצעם דרך־ארץ לערנען!
און דער אינסטינקט פון דעם געבוירענעם לעהרער:
— א ווילד פּאָלק, מען מוז עס ערציהען!...

3.

מאָגולעסקע פּאַרוועהרט גאָרדינ'ען אריינצוקומען אין טעאטער, ווען מען פּיהרט אויף זיין ערשטע פּיעסע „סיביריע". — גאָרדינ'ס נצחון.

דער ערשטער אידישער אקטיאָר, וואָס האָט זיך אָנגעכאפּט אָן גאָרדינ'ען, איז געווען יעקב אדלער.

ערשטענס, האָט אדלער בכלל געהאט א שוואכקייט צו אינטעליגענטען, מיט וועלכע ער האָט געקאָנט רעדען רוסיש. מיט די געשוואירענע פּארפּאסערס, ס'רוב רומענישע אידען, האָט ער דאָס ניט געקאָנט.

און, ווידער — און דערפּאר נאָך מעהר — איז אין זיינע אייגענע אינטערעסען געווען צו שטיצען אזא שרייבער ווי גאָרדין.

„ער איז געווען מיין משיח, מיין ערלייזער", — האָט אדלער זיך אמאָל אויסגעדריקט פּאר מיר וועגען גאָרדינ'ען.

וואָרים בעת די אלע אנדערע הויפּט־אקטיאָרען האָבען געהאט שטימען און האָבען כמעט אין יעדער פּיעסע געזונגען, האָט ער קיין שטימע ניט געהאט און איז אינגאנצען געווען אָנגעוויזען אויף רעציטאטיוו, אין וועלכע מען האָט ניט געדארפט זינגען.

און וועג גאָרדין איז געקומען צו איהם מיט זיין ערשטער פּיעסע „סיביריע", האָט ער איהם, שטעל איך זיך פּאָר, גלייך נעווואונען מיט זיין גוטען רוסיש און שלעכטען אידיש רעדען, און מסתמא אויך מיט זיין אימפּאָזאנטער פּערזענלעכקייט, און דערנאָך, אז ער האָט איבערגעלייענט די פּיעסע — מיט דער רעל וואָס ער האָט דארט פּאר זיך דערזעהן. און אָט ביי דער דאָזיגער פּיעסע „סיביריע" האָט גאָרדין געהאט זיין ערשטען צוזאמענשטויס מיט די אקטיאָרען.

דערצעהלט מיר ל ע א ן ב ל א נ ק, וועלכער האָט אין יענער פּיעסע געשפּילט די רעל פון דעם דאָקטאָר:

– אין קאמפאניע מיט אדלער'ן זיינען געווען מאגולעסקא, קעסלער, פיינמאן, ער, בלאנק, און נאך אנדערע.

אויסער אדלער'ן, איז קיינער פון דער קאמפאניע ניט באגיסטערט געווען פון דער פיעסע. זי איז אזוי ניט עהנלעך געווען צו די אנדערע שטיקער, וואס כעז האט ביז איהר אויף אונזער ביהנע געשפילט.

די העלדען האבען גערעדט אידיש, ניט דייטשמעריש מיט פתח'ן. עס האט דאָרט אפילו געפעהלט דער היסטאָרישער אויסגעשריי: „דער אלמעשטיגער גאט איס מיין צייגע", וואס אהן דעם דאזיגען „אלמעשטיגען צייגע" איז זיך אין יענער צייט קיין פיעסע ניט באגאנגען.

דערצו נאך איז דאָרט איינער פון די העלדען, דער סלעדאָוואטע סאבוראָוו, געווען אן עהרליכער גוי און דער פרומער איד בערל טאראטוטע, — אן אויסוואורף, א מסור, אן אכזר.

אן עהרליכער גוי אין יענער צייט אין א אידישער פיעסע — גיכער האט דאָרט געקאָנט פאָרקומען א ווייסע וואָראָנע! בפרט נאָך, וען זייט ביי זיט מיט דעם דאזיגען עהרליכען גוי איז דאָרט פאָרגעשטעלט געווען א פרומער איד, וועלכער איז געווען אזא מיאוס'ער נפש...

האבען כמעט אלע אקטיארען, אויסער אדלער'ן, געמאכט חוזק פון דער פיעסע, און מאגולעסקא האט גאר ערקלערט: — אט דער איד, דער פאניע, מיט דער שוואַרצער באָרד, איז, דאכט זיך מיר, גאר אן אנטיסעמיט!...

מאגולעסקא האט נאך אן אנדער אורזאך געהאט צו זיין ניט צופרידען מיט דער פיעסע, מחמת דער קאמישער העלד דאָרט, דער משרת שפענדיק, איז אויך גאר ניט עהנלעך געווען צו די קאמישע ראלען, וואס ער איז געוואוינט געווען צו שפילען אין די פריהערדיגע פיעסען.

עפעס האט דער שפענדיק געריעדט ניט דורכאוים נאריש־קייטען און צייטענווייז איז ער אפילו געווען טראגיש. א קאמיקער, וועלכער דארף שפרינגען און טאנצען, און שטאמלען בעת

ער רעדט, און אפשלאגען זיך די נאז אן דער טיר, און זיין אזוי אידיאטיש, אז אפילו דער אייזעל, דאס „ווערטע פובליקום" (פון יענער צייט און פון היינטיגער צייט אויך), זאל דערפיהלען, ווי קלוג דאס איז אין פארגלייך מיט דעם דאזיגען שלים־מזל אויף דער ביהנע, — קורץ, אז אט דער קאמיקער, וועלכער מוז מאכען לאכען דעם פובליקום, זאל מיט אמאל ווערען א טראגישער העלד.

אזא מין „קאמיזם" האט טאקע נאר געקאנט איינפאלען א שרייבער א „יאלד".

די פיעסע אבער האט מען דאך באשלאסען אויפצופיהרען, ווייל יעקב אדלער האט איינגעריסען פאר איהר די וועלט.

האט מען זי אננעהויבען צו שטודירען.

א גאנצע וואך האט זיך גארדין ניט באוויזען אויף די פראבען. מסתמא האט ער געמיינט, אז דא אויף דער אידישער ביהנע ווערען אויפגעפיהרט פיעסען ווי אויף דער רוסישער. דאס הייסט, דער רעזישיסאר שטודירט איין מיט די אקטיארען די פיעסע און דער אויטאר קומט ערשט צו דער גענעראל־פראבע.

פרייטאג, צו דער גענעראל־פראבע, איז ער געקומען.

ער טוט א קוק: אינ'ם ערשטען אקט זינגט קעלער מיט'ן כאר א גאנצע אפערא.

פרעגט ער: וואס איז דאס?

ערקלערט מען איהם: היות ווי קעלער (ער האט געשפילט דעם סליעדאוואטע סאבוראוו) דארף זיך גרייטען צו א קאנצערט פאר דעם „רויטען קרייץ", פאסט זיך פאר א סליעדאוואטע צו זינגען עפעס לייטישע מוזיק, האט דערפאר מאגולעסקא איינגע־שטודירט מיט איהם פון דער אפערא „רענאני"...

טוט זיך גארדין א גלעט די בארד און זאגט:

— לארנא!...

מאכט מען דערנאך פראבע פון דעם דריטען אקט... מיט אמאל שפרינגט ארויס מאגולעסקא, וועלכער שפילט דעם משרת שפענדיק, מיט א טענצעל און א קופלעטל, וואס ער אליין האט פארפאסט.

גאָרדין שטעלט אָן אויף איהם זייגע ביסטרע אויגען:
— וואָס איז דאָס? — שרייט ער. — טשטאָ עטאָ זא סווינסטווא? (וואָס איז דאָס פאר א שווייגערי?).
ענטפערט מען איהם:
— א קאָמיקער. ער מוז דאָך עפעס זינגען און טאַנצען...
— ניע פאָזווא‌ליו, מערזאווצי! — שרייט גאָרדין. — ער וועט ניט ערלויבען.
איז מאָגול‌עסקאָ אויך ארויס פון די כלים און ענטפערט, ווייזענדיג איהם א פייג:
— וואָט טעביע, האנטשי, קניש! (קרינסט ביי מיר א קניש, האנטשי!).
באקומט ער צוריק פון גאָרדינ'ען נאָך א הארבערען וואָרט, און מאָגול‌עסקאָ ווידער צוריק, און קעסל‌ער און פיינמאַן מיטען זיך אויך אריין, האלטען מיט מאָגול‌עסקאָ'ן. בלויז איין אדל‌ער האלט מיט גאָרדינ'ען.
צום סוף דערגרייכט דער סקאַנדא‌ל צווישען גאָרדינ'ען און מאָגול‌עסקאָ'ן ביז צו דער העכסטער מדרגה. מאָגול‌עסקאָ שרייט צו איהם:
— ארויס, דו שווארצע באָרד, דו אנטיסעמיט, דיין דוך זא‌ל אין טעאטער ניט זיין!
און מען האָט גאָרדינ'ען פון טעאטער ארויסגעטריבען...
נאָך מעהר: צו דער ערשטער פאָרשטעלונג פון זיין „סיביריא" האָט גאָרדין זיך ניט געטאָרט באווייזען אינ'ם טעאטער, מחמת מאָגול‌עסקאָ האָט ערקלערט, אויב גאָרדין קומט, וועט ער ניט שפיל‌ען.
און גאָרדין איז אין טעאטער ניט געקומען צו דער ערשטער פאָרשטעלונג פון זיין ערשטער פיעסע...
די ערשטע צווויי אקטען פון דער פיעסע זיינען שרעקליך דורכגעפא‌ל‌ען.
דער עולם האָט געהוקעט און געשיקעט, און געל‌אכט פון דער

פיעסע און פון די אקטיאָרען. אדלער האָט זיך געפיהלט אמת אומגליקליך.

נאָכ'ן צווייטען אקט איז ער ערשינען פאר דעם עולם און מיט אמת'ע טרערען אינ'ם קול האָט ער געהאלטען, ווי בלאנק גיט מיר איבער, אומגעפעהר אזא רעדע:

— פארשעמט און ערנידעריגט שטעה איך, דעם קאָפּ איינגעבויגען פאר בושה, וואָס איהר, גאָספּאָדא, קאָנט ניט פארשטעהן אזא מייסטערוועְרק פון'ם באריהמטען רוסישען פיסאטעל יאקאָוו מיכאילאָוויטש גאָרדין. גאָספּאָדא, גאָספּאָדא, וועָן איהר וואָלט פארשטאנען, וואָס פאר א גרויס וועְרק מיר שפילען היינט פאר אייך, וואָלט איהר ניט געלאכט און ניט געהוקעט!...

און דאָ האָט זיך אדלער צוואוויינט אויפ'ן קול. אויף דעם פובליקום האָט עס געמאכט א שטארקען אינדרוק, און עס האָט איהם שטארק אפּלאָדירט.

דערנאָך האָט מען געזומען שפילען דעם דריטען אקט. דאָס פובליקום האָט זיך געענדערט, און אין דער סצענע, וועָן אדלער־ראָזענצווייג איז געקומען צו בערל טאראטויע זיך בעטען, ער זאל רחמנות האָבען אויף איהם און זאָל איהם ניט מסר'ן, איז יום כפור געווארען אינ'ם טעאטער...

און נאָך דעם דריטען אקט, וועָן דער פארהאנג איז געפאלען, האָט דער עולם ווידער שטארק אפּלאָדירט.

און נאָך מעהר האָט אויסגענומען ביים עולם די סצענע אין דעם עפּילאָג פון „סיביריא", וואָס מען האָט דעמאָלט געשפּילט, בעת מען פארשיקט ראָזענצווייג'ן צוריק אויף קאטאָרגע און זיין משרת שפּענדיק געזעגענט זיך מיט איהם.

וועָן מאָגולעסקא־שפּענדיק האָט דאָן ארויסגערעדט: „כאָ־זיאַין, מיר צושיידען זיך", האָט ער אליין זיך אזוי צואוויינט, אז ער האָט ווייטער ניט געקאָנט רעדען.

דער גרויסער קינסטלער האָט אזוי געשפּילט די דאָזיגע גאָר־ניט קאָמישע סצענע, אז פון צווישען דעם עולם אינ'ם טעאטער האָט זיך דערהערט א יאָמערען אויפ'ן קול...

דער דאזיגער ערפאלג האט באוואויגען מאגולעסקאן'ס איבער־צובעטען גארדינ'ען.

און גלייך נאך דער פארשטעלונג, יענעם פרייטאג ביינאכט, איז ער מיט דער גאנצער קאמפאניע אוועק אין 318 ברום סטריט, וואו דער אמאליגער אקטיאר בוים האט אין א קעלער געהאלטען א רעסטאראן, מען האט גערעכענט צו טרעפען דארט גארדינ'ען.

גארדין איז דארט ניט געווען. מען האט איהם אבער אויפ־געזוכט און געבראכט אהין אין קעלער.

דאן האט איהם מאגולעסקא איבערגעבעטען:

— יאקאוו מיכאילאוויטש, זייט מיר מוחל מיין גראבקייט...

שבת איז גארדין געקומען אין טעאטער און האט געזעהן צום ערשטען מאל זיין פיעסע.

און דער עולם צוזאמען מיט די אקטיארען האבען איהם גע־מאכט אן אוואציע.

יעקב אדלער האט זיך געפיהלט גלייקליך און יעקב גארדין האט געפיהלט זיין ערשטען נצחון איבער די אידישע אקטיארען, וואס איהם איז באשערט געווען צו זיין זייער לעהרער און ערציהער.

4.

וויי אזוי די אקטיארען האבען זיך געדארפט בויגען פאר זיין ווילען. — זיין קאמף געגען די „סטארס" פון דעם אידישען טעאטער.

גארדינ'ס קאמף געגען די אקטיארען און דער גאנצער דאר־מאסלטדיגער טעאטער־סביבה האט זיך נאך ווייט ניט געענדיגט מיט זיין נצחון איבער מאגולעסקא און זיינע קאלעגען, וואס האבען איהם איבערגעבעטען נאך דער ערשטער פארשטעלונג פון „סיבירי־א".

ביי זיין פיעסע „דער אידישער קעניג ליר" האט ער ווידער א „סטיטשקע", און דוקא מיט יעקב אדלער'ן אליין, דאס הייסט, מיט דעם אייניגען אקטיאר, וועלכער האט איהם פריהער אזוי געשטיצט.

די אורזאך פון דער דאזיגער „סטיטשקע" איז געווען, הלמאי

אדלער האָט אריינגעשטעלט זיין אייגענע „פראָזא" אין דער פיעסע — אגב, א שוואכקייט, פון וועלכער אדלער האָט שטענדיג געליטען...

די דאָזיגע „סטיטשקע" האָט זיך ווידער געענדיגט מיט דעם, וואָס אדלער האָט איבערגעבעטען גאָרויזן.

און אנדערש האָט גאָר ניט געקאָנט זיין. מחמת אדלער אין דער ראָל פון דעם „אידישען קעניג ליר" האָט נאָך מעהר אויס־געמומען ווי אין „סיביריא".

חוץ דעם, האָבען גאָרדינ׳ס פיעסען צוגעצויגען א קלאָס בא־זוכער, וואָס מען האָט פריהער אינ׳ם אידישען טעאטער ניט געזעהן.

די אינטעליגענץ, וועלכע האָט פריהער אין דעם אידישען טעאטער ניט אריינגעשמעקט, מחמת זי האָט אין איהם געזעהן ניט מעהר ווי א באלאגאן, האָט איצט אפלאָדירט גאָרדינ׳ס פיעסען און די אקטיאָרען, וועלכע האָבען אין זיי געשפילט.

ווייל מען פארשטעהן די גרויסע באדייטונג פון גאָרדינ׳ס פיעסען פאר דער דאמאלסטדיגער אידישער ביהנע, מוז מען זיך דערמאָנען, וואָס פאר א פנים זי האָט פריהער געהאט.

מיט אלע זייערע ליטעראריש און דראמאטישע חסרונות, האָבען זיי, קאָן מען זאָגען, רעוואלוציאָניזירט די אידישע ביהנע, איהר א נייעם מענשליכען פנים געגעבען און א נייעם מענשליכען אינהאלט.

א מין וואונדער האָט די אידישע אינטעליגענץ פאר איהרע אויגען דערזעהן: דער נעכטיגער באלאגאן האָט אָנגענומען די געשטאלט פון אן אמת'ן טעאטער און אין די נעכטיגע לצים־פורים־שפילער האָט זי מיט אמאל דערזעהן פונקען פון קינסט־לערישען טאלאנט.

אין פארגלייך מיט די הילצערנע מענשעלאך פון די פריהער־דיגע שטיקער, האָט זי אין גאָרדינ׳ס פיעסען דערזעהן מענשען, וועלכע האָבען גערעדט א מענשליכע שפראך, געדענקט מענשליך, געליטען און געקעמפט מענשליך און וועלכע האָבען אויסגעדריקט א מענשליכע אידעע...

דערפאר האָט זי אזוי אפּלאָדירט גאָרדינ'ען און זיינע פּיעסען און די אקטיאָרען, וועלכע האָבען זיך אין זיי אויסגעצייכענט.

און זיין ערפאָלג ביי דער אינטעליגענץ האָט נאָך פּאַרשטאַרקט און פּאַרטיפט זיין אייגפלום אינ'ם טעאטער און כּען האָט דאָרט פּאַר איהם אלץ מעהר דרך־ארץ געקראָגען.

וואָלט ער אָבער ניט געווען אזא פּערזענליכקייט און וואָלט ער די אקטיאָרען ניט אימפּאָנירט אזוי מיט זיין האַלטונג, וואָלט ער דאָך זיין אייגפלום אויף זיי לאַנג ניט אָנגעהאַלטען.

וויל די פּיעסען פון דעם אנדערען סאָרט האָבען שטענדיג געהאַט ניט־אין־אן־ערך א גרעסער־ען מאַטעריעלען ער־פאָלג איידער זיינע, וועלכע האָבען ס'רוב קיין קאָסטן־ערפאָלג אינגאַנצען ניט געהאַט.

זיין האַלטונג און נאָך דאָם, וואָם זיינע פּיעסען האָבען אָנגעגעבען אין די אקטיאָרען דאָם קינסטלער־פּייער, די קינסטלער־אמביציע, און דערצו נאָך, וואָם די פּרעסע האָט שטענדיג וועגען זיינע פּיעסען געשריבען, בעת וועגען די שטיקער פון דעם אנדערען סאָרט האָט זי קיינמאָל קיין וואָרט ניט פּאַרלאָרען, און דער שטענדיגער קרייז פון זיינע פּאַרעהרער אינטעליגענטען אָרום איהם, — דאָם אלצדינג אינאיינעם האָט געזיכערט זיין אייגפלום אויף א געהעריגען אופן, אזוי וויַ ער האָט געפיהלט און פּאַרשטאַנען.

פּאַר די אקטיאָרען האָט ער שטענדיג געהאַלטען דעם רבינ'ס טייטל און אמאָל — דעם רבינ'ס קאַנטשיק...

ער האָט געלערענט מיט זיי און זיי ערצויגען.

זיי האָבען איהם געמוזט פאָלגען. זיי האָבען זיך געמוזט בויגען פּאַר איהם.

ער איז געווען א בלוטיגער אביון און א לאַנגע צייט איז ער פּשוט מיט'ן שטיקל טרוקענעם ברויט אָפּהענניג געווען פון דעם גוטען וויל'ען פון די אקטיאָרען, אָבער ער איז אין אלע צייטען געבליבען דער אייגענער גאָרדין.

ב. גאָרין, אין זיין „געשיכטע פון׳ם אידישען טעאַטער", ברענגט אַזוינע כאַראַקטעריסטישע פאַקטען וועגען גאָרדין׳ן:

מען דארף אויפהרען זיין פיעסע „פאָגראָם". ביי די פראָבען ווילן דער אקטיאָר פינקעל, וועלכער רעזשיסירט די פיעסע, אריינשטעלען א האָפקע און א קופליעטל. גאָרדין איז געגען דעם. און אז פינקעל ערקלערט, אז ער וועט טאָן ווי ער פאר־שטעהט, נעמט גאָרדין אַוועק די פיעסע און פארלאָזט דעם טעאַטער. ער קערט זיך אום צוריק ערשט דעמאָלט, וועז מען זאָגט איהם צו, אז מען וועט טאָן ווי ער וועט הייסען.

די נויט צווינגט איהם צו שפילען די ראָל פון דעם פריסטאַוו אין דער דאָזיגער פיעסע. קומט פאָר א סצענע, ווי שרה־העני האלפערין טראָגט צו דעם פריסטאַוו א שטיקעל פיש מיט שנאפּס, און חנפה׳נענדיג איהם, ווינשט זי איהם, אז ער זאָל עסען געזונטערהייט. שפילט די דאָזיגע ראָל מאדאם ב י נ ע א ב ר א מ א ו י ט ש. האָט זי צוגעבען אפארט: „דערוואָרגען זאָל ער ווערען!"

„גאָרדין" — דערצעהלט ב. גאָרין — „האָט פארגעסען, אז ער אליין שפילט איצט אויך פאר׳ן עולם, האָט מיט׳ן קולאַק א זעץ געטאָן אין טיש און א געשריי געטאָן: „הערט אויף! דאָס איז אין מאנוסקריפט ניטאָ!"

און אן אנדער מאָל איז גאָרדין געזעסען אין א לאָזשע, וועז מען האָט געשפילט זיינע א פיעסע. מאָגולעסקא האָט דאָרט געשפילט א קאָמישע ראָל און ער האָט זיך ערלויבט אריינצו־שטעלען אן אייגענעם וויץ. גאָרדין האָט פון דער לאָזשע איהם אויסגעזידעלט אויפ׳ן קול.*)

לעאָן בלאנק דערצעהלט מיר אזא כאַראַקטעריס־טישען פאקט וועגען גאָרדין׳ן:

וועז דער לעצטער האָט אויפגעפיהרט א פאָר יאָהר פאר

*) זעה: ב. גאָרין׳ס „געשיכטע פון׳ם אידישען טעאַטער"—ל. ק.

זיין טויט „אלישע בן אבויה" מיט אדלער'ן, אין גרענד טעאטער, און די דאָזיגע פּיעסע איז דורכגעפאלן, האָט עס איהם זעהר ווהע געטאָן, ווייל ער האָט פיל געהאלטען פון איהר. נאָבדעם האָט ער אויפגעפיהרט אין יענעם טעטאטער זיין פּיעסע „דער פּרעמדער", וועלכע האָט דוקא שטארק איינגענומען.

האָט דער ערפאָלג פון דער צווייטער פּיעסע, פון וועלכער ער האָט ניט געהאלטען, איהם נאָך מעהר ווהע געטאָן.

האָט ער איינמאל, וועהן דאָס פּובליקום האָט איהם אזוים־גערופען, געהאלטען אזא רעדע:

— „איך האָב אייך געגעבען א פּיעסע „אלישע בן אבויה", איז זי אייך ניט געפאלען געווען אין מיר איז זי זעהר געפאלען געווען. האָב איך אייך איצט געגעבען אן אנדער פּיעסע, „דער פּרעמדער", איז זי אייך געפאלען און מיר — זעהר ניט. וואָס לויפט איהר צו אזא נארישער מעלאָדראמע? וואָס געפאלט אייך דאָרט?"

און וועהן אדלער האָט געמאכט א געוואלד:

„מיסטער גאָרדין, וואָס האָט איהר געטאָן? איהר דער־הרג'עט דעם סוקסעס", האָט גאָרדין איהם געענטפערט:

„איך האָב דעם עולם־נולם דעם אמת געזאגט! ..."

דאָס האָט דער לעהרער גאָרדין אין יענעם מאָמענט פּראָטעסטירט געגען דעם גאָרדינ'ען, וועלכער האָט אין א שוואכער מינוט, צי גאָר אין א מינוט פון פּארצווייפלונג, הלמאי זיין פּיעסע „אלישע בן אבויה", וועלכע איז איהם טייער געווען, איז דורכ־געפאלען, האָט אָנגעשריבען א פּיעסע, האָבענדיג אינ'ם זינען בלויז דעם קאסטן־ערפאָלג...

אזעלכע מינוטען האָט ער נעהאָט א סך, וועהן ער האָט געשריבען פּיעסען, האָבענדיג אין זינען דער עיקר דעם קאסטן־ערפאָלג, איבערהויפט אין די ערשטע יאָהרען פון זיין ביהנען־טעטינקייט. זיי זיינען אָבער בשום אופן ניט כאראקטעריסטיש פאר גאָרדינ'ען. די פּיעסע וואס זיינען כאראקטעריסטיש פאר

איהם זיינען נאָר יענע, אין וועלכע דער לעהרער גאָרדין האָט זיך אויסגעדריקט.

5.

די ערציהערישע ריכטונג פון זיינע פיעסען; דער לעהרער, וואָס פּרעדיגט זיין לעהרע דורך זיי.

שוין אין זיין ערשטער פיעסע „סיבירי״ טרעט ארויס גאָרדין דער לעהרער. ער לערענט דאָרט:

— איהר, אידען, גלויבט, אז יעדער גוי איז א המן הרשע, ניט אמת. אָט איז דער „סלעדאָוואטעל״ סאבוראָוו א גוי, און זעהט, וואס פאר א סימפּאטישער מענש ער איז!

און, פּארקערט, מען קען זיין א פרומער איד און לויפען דריי מאל אין טאָג אין בית־המדרש דאוונען, און לערנען משניות נאָכ'ן דאוונען, און זיצען אין דער היים איבער א בלאָט גמרא, און דאָך ניט האָבען קיין פונק רחמנות און מענשליכקייט אינ'ם הארצען. אָט איז אייך אזא פרומאק ווי בערל טאראטוטיע... ער דאוונט מיט כונה, לערענט תורה, איז, דאכט זיך, א גאנצער ר' שמיעלקע מיט'ן רבונו של עולם, און זעהט וואָס פאר אן אכזר ער איז. זיין אכזריות טרייבט זיין אייגענע טאָכטער צו זעלבסטמאָרד, און, כדי פּטור צו ווערען פון א קאָנקורענט, מסר'ט ער דעם אומגליקליכען ראָזענקראנצ'ען. עס העלפט ניט, וואָס זיין קרבן, ראָזענקראנץ, בעט זיך ביי איהם, ווייגט פאר איהם, אז ער זאָל איהם ניט אומגליקליך מאכען — זיין הארץ בלייבט הארט ווי א שטיין. ווייל מענשליכקייט פעהלט דאָרט, די ליבע צום מענשען, וואָס אָהן דעם איז פרומקייט און תורה־לערנען ניט מעהר ווי א פוסטע פּאָרם.

דער עיקר איז מענשליכקייט, ליבע צו דעם אנדערען, דאן איז קיין חילוק ניט, — איד צי גוי. דאן איז דער גוי סאבוראָוו אויך סימפּאטיש. אפילו ער, דער רוסישער סלעדאָוואטעל, איז מענשליך, וועו אין זיין הארץ לעבט די ליבע...

אין דער דאָזיגער פיעסע פיהלט זיך דער אָנהענגער פון

טאָלסטאָי דעם מאָראַליסט און דער גרינדער פון דער סעקטע „ביבלייצעם"...

אָט אין דעם גייסט, ווייזט זיך מיר אויס, איז אויך געשריבען זיין פּיעסע „דער אידישער קעניג ליער".

הגם דער סוזשעט פּאר דער פּיעסע האָט ער געגומען טייל־ווייז פון שעקספּיר'ס „קעניג ליר", און טייל־ווייז פון א דייטשער פּיעסע „קעניג קרויזא", איז זי דאָך אינגאנצען זיינע. גוט אָדער שלעכט ווי די מענשען זיינען דאָרט ניט געשילדערט פון דעם ליטעראַרישען און דראַמאַטישען שטאַנדפונקט, זיי זיינען אָבער זיינע מענשען, אידישע געשטאַלטען, אידישע סצענעס, א אידישע סביבה, און, דער עיקר, דער לעהרער גאָרדין דריקט זיך אויס דורך דער דאָזיגער גאנצער פּיעסע.

אָהן ליבע אינ'ם הארצען זיינען פרומקייט און תורה־לערנען א פּוסטע פּאָרם.

אָט איז דוד־משה'לעם שעהן אידיש הויז, פול מיט תורה אוז פרומקייט. איין איידים איז א חריפּ, א טרוקענער מתנגד, דער אַנדערער — א פּלאַמענדיגער חסיד. זעהט איצט, ווי אין אזא פרומער אידישער סביבה באַגעהט מען זיך אפילו מיט אַן אייגענעם טאַטען, וועז די ליבע פעהלט!

און מיט נאָך וואָס פּאר א טאַטע'ן, כמעט א „קעניג ליר". פּאר זיין לעבען צוטיילט ער זיין ירושה צווישען זיינע קינדער, וועז ער באשליסט אוועקצופאהרען קיין ארץ ישראל. דערביי קריוודעט ער זיין איינגסטער טאָכטער טייבעלע'ן, וועלכע קריגט ניט איהר חלק ירושה, מחמת זי איז א היינט־וועלטיגע, איז ניט אזוי פרום ווי איהרע אנדערע שוועסטער, און איז נאָך דערצי פּאַרליבט אין דעם לעהרער, דעם אפיקורס יאָפּע'ן. דער סוף, וועז דער „אידישער קעניג ליר" קעהרט זיך אום צוריק פון ארץ ישראל אהיים צו זיינע קינדער, האָט ער ניט קיין היים.

די קינדער זיינע, וואָס ער האָט צווישען זיי פּארטיילט זיין גאנץ פּארמעגען, ווארפען זיך מיט איהם ארום, ווי מיט א בייזער

אָנשיקענישׂ. שיקען איהם אוֹן זייער מאמע'ן ארום אייניער צום אַנדערען. זיי ארט אפילו ניט, וואס ער איז בלינד.

אוֹן, צום סוף, וועד האָט אויף איהם רחמנות? דוקא די ניט־פרומע טייבעלע אוֹן דער אפיקורוס יאפע...

אזוי איז ער אין זיינע וויטערע פיעסען. דער לעהרער איז ער, וואָס פון דער ביהנע ארונטער זאָגט ער ז י י ן עטוישען וואָרט, ז י י ן באלעהרענדיג וואָרט.

א בעסערע, צי אוֹ ערגערע פיעסע, אוֹן אריגינעלע, צי א באארבייטע, — אין יעדער פון זיי איז ער אָבער אויסען צי זאָגען ז י י ן אמת...

אפילו אין זיינע ערגסטע פיעסען קאָן מען געפינען זיין וואָרט, אָדער זיינע „וועדטלאָך", דורך וועלכע ער, גארדין דער לעהרער, דריקט זיך אויס.

זיין אמת האָט ער שטענדיג דרייסט ארויסגעזאגט. ער האָט זיך קיינמאל ניט גערעכענט, צי דאָס לוינט זיך איהם, צי ניט.

זיינע שטארקסטע חסידים האָט ער געהאט צווישען די ראַדי־קאַלע ארביטער, צווישען די יוניאָן־לייט. האָט ער אָבער באַ־מערקט צווישען דֶי יוניאָן־פיהרער דעם טיפ פון דעם יוניאָן־פאַליטישען הודזאק, האָט ער איהם אין זיין פיעסע „דער רוסישער איד" ארויסגעפיהרט אוֹן איהם געגעבען דעם באריהמטען אויס־דרוק: „צו וואָס דארף איך שכל, אז איך האָב א קאָנסטיטוציע"...

דאָס האָט אויפגעבראכט געגען איהם די יוניאָן־פיהרער. ער האָט זיכער זיך געריכט אויף דעם. ער האָט אָבער אומדערשראָקען דאָס ארויסגעזאָגט, וויל דאָס איז ז י י ן אמת געווען...

דעם טעאטער האָט ער באטראכט אלס טריבונע, פון וועלכער ער קאָן פרעדיגען זיינע אידעען, כדי צו דערציהען אוֹן אויפצו־קלערען דאָס פאלק.

ער האָט עס — געדענק איך — אמאל אויסגעדריקט אין א רעדע, וואס ער האָט געהאלטען אין טהאליע טעאטער, בעת מען האָט געשפילט זיין „גאָט, מענש אוֹן טייפעל".

„גאָט, מענש אוֹן טייפעל" איז די ערשטע צייט געהאט דורכ־

געפאַלען, האָט גאָרדין זיך דאָן אין א רעדע צווישען די אַקטיאָרן אומגעפעהר אַזוי אויסגעדריקט:

— עס איז לייכטער צו שרייבען א פיעסע, וואָס זאָל געפעלען, איידער א פיעסע, וועלכע זאָל ניט געפעלען. די פיעסען פון הורוויץ געפעלען. כיינע פיעסען פון די פיעסען פון מיין קאָלעגע איבסען געפעלען ניט. זיינען זיי ערגער איידער הורוויצ'עס? דאָס, גלויב איך, וועלען אפילו אונזערע טעאַטער־קריטיקער זיך שעמען צו זאָגען. וואָס דען? אונזער טעאַטער־פובליקום איז נאָך ניט דערצויגען גענוג פאר אן אמת'ער, ערנסטער פיעסע, וועלכע באהאנדלט א וועלט־פראבלעם. דערפאר — און ער האָט דאָ א שמייכעל געטאָן — וועל איך זיי געבען נאָר אזעלכע ערנסטע פיעסען ווייטער, ביז זיי וועלען אנהויבען צו פיהלען א טעם אין דעם. דאָס טעאַטער איז ניט קיין טינגעל־טאַנגעל באלאגאן, ניט קיין פלאץ צו אמוזירען אויף א נארישען אופן א נאריש פובליקום, נאָר א שוהל, וואו דאָס אנגענעמע און דאָס נוצליכע זיינען די לעהרער און די ערציהער. אזוי ווייניגסטענס איז דאָס טעאַטער, וואו מיינע פיעסען ווערען געשפילט...

אזא קוק האָט גאָרדין אליין געהאַט אויף דער ביהנע און אויף זיין טעטיגקייט אלס פיעסענשרייבער.

6.

די ווירקונג, וואָס זיין „פראָזע" האָט געהאַט אויף די אַקטיאָרען און אויפ'ן פובליקום.

ווען די אַקטיאָרען, — גאָרדינ'ס חסידים, — האָבען געוואָלט אויסדריקען זייער באוואונדערונג פאר איהם אלס דראמאטורג, האָבען זיי געזאגט:

— גאָרדינ'ס פראָזא!...

און דאָס האָט געמיינט כמעט דאָס זעלבע, ווי חסידים פון א רבי'ן וואָלטען געזאגט:

— די הייליגע ווערטער פון א י ה ם!...

עס וועט גארניט זיין איבערטריבען, וועז איך וועל זאגען, אז זיין „פראָזא" האָט זיי פשוט פאר'כשופ'ט.

ניט דוקא דערפאר, ווייל זי זאָל האָבען געווירקט אויף זיי מחמת איהר גאנץ באזונדערער שעהנקייט, פרישקייט, זאפטיגקייט און פילפארביגקייט, צי מחמת איהרע גאנץ באזונדערע פּאָעטישע מעלות, — נייז, נאָר דערפאר, אוז דער עיקר דערפאר, מחמת זיין „פראָזא" איז געווען פול מיט קלוגע, באלעהרענדע ווערטלאך, מיט אפאָריזמען, וועלכע האָבען געמאכט אן אייגנדרוק סיי אויף זיי, די אקטיאָרען, אוז סיי אויפ'ן פובליקום.

זיין „פראָזא" האָט שטענדיג געפריידיגט; דער קול פוז דעם לעהרער, דעם פריידיגער, האָט זיך כסדר געהערט אין איהר.

דאָס איז געווען זיין שוואכקייט אוז דאָס איז אויך געווען זיין שטארקייט.

זיין שוואכקייט אין דעם ליטעראריש דראמאטישען זין. מחמת אָפט האָבען זיינע ביהנע־געשטאלטען אויסגעדריקט געדאנקען, וועלכע האָבען זיך גארניט גערומעלט ניט מיט דעם כאראקטער פוז די דאָזיגע פארשוינען אוז ניט מיט זייער גייסטיגען באגאוש.

אוז זיין שטארקייט איז דאָס געווען, — ווייל דוקא דערפאר, וואָס זיינע העלדען האָבען אזויפיל געפריידיגט אוז געזאָגט אזוינע קלוגע אפאָריזמען, האָט זיין עולם אין איהם נעזעהן דעם גרויסען דראמאטורג אוז באגייסטערט איהם אפלאָדירט.

כמעט יעדע פוז גאָרדינ'ס פיעסען דריקט אויס אן אידעע, באהאנדעלט א פראבלעם. אָבער די אידעע, צי דאָס פראבלעם, ווערט זעלטען ארגאניש ארויסגעלעבט פוז דער פיעסע גופא, נאָר ווערט ס'רוב ארויסגעזאָגט פוז גאָרדינ'ען דורך זיינע ביהנע־העלדען.

ווייל — דער עיקר — איז ער אויסען געווען צו זאָגען זיין ווארט, צו פריידיגען זיין אמת.

דערפאר ווייזט זיך אונז אויס, אז כמעט יעדער פוז זיינע העלדען איז א פילאָזאף. דערפאר זאָגט ארויס זיינער א ביהנע־

העלד אזעלבע טיפזיניגע חכמות, אז איהר וואונדערט זיך: פון וואנען קומען זיי צו איהם...

ביי אנדערע שרייבער פילאָזאָפירען אויך די העלדען, צום ביישפיל, ביי גאַרקי'ן. אָבער די פילאָזאָפיע פון גאַרקי'ס העלדען איז צונויפגעוואקסען מיט זייער נשמה, מיט זייער לייב און לעבען. נעהמט איהר אוועק ביי זיי די פילאָזאָפיע, האָט איהר שטיקער פון דער נשמה ביים גוף אוועקגענומען. גאַנץ אנדערש איז מיט דעם פילאָזאָפירען פון גאַרדינ'ס העלדען, זייער פילאָזאָפיע איז ניט זייערע. זיי לעזען זי ווי פון א בוך ארויס, אָדער ווי זיי וואָלטען אימיצען נאָכגעזאגט.

דער „אימיצער" איז גאַרדין.

נעהמט מען ביי זיי אוועק די פילאָזאָפיע, באפרייט מען זיי פון א שווערער, פ ר ע מ ד ע ר משא. און דעמאָלט וועלען זיי א סך געווינען אין זייער נאטירליכקייט, אין זייער ביהנע־לעבען, אין דעם ביהנע־בלוט, וואָס פולסירט שטענדיג שטארק אין גאַרדינ'ס פיעסען. און דער דראמאטישער סוושעט, די אידעע, וואָס איז דאָ אין יעדער פון זיינע פיעסע, וואָלט דאן אויך מעהר אָ ר ג אַ נ י ש ארויסגעוואקסען פון דער פיעסע.

דער דראמאטורג גאַרדין, באפרייט פון דעם לעהרער גאַרדין, וואָלט דאן א סך געוואונען.

איך וויל נאָר ברענגען עטליכע ביישפילען וועגען דעם, ווי אזוי גאַרדין לאָזט פילאָזאָפירען זיינע העלדען, כדי קלאָרער צו מאכען דאָס, וואָס איך מיין.

אָט, למשל, ליגט פאר מיר זיין פיעסע „דער אומבאקאנטער". כמעט יעדע פון די פערזאָנען פרעידיגט דאָרט, דרש'ענט און זאָגט קלוגע ווערטלאך.

אָט רעדט די הויפט־העלדין בערטא, אן אינטעליגענט מיידעל, מיט איהר שוועסטער אידא, צום ביישפיל. די לעצטע זאָגט איהר, אז זי האָט געעפענט איהר בריף. ענטפערט בערטא אויף דעם:

„איך האָב ניט קיין סעקרעטען. איך מיין: ווי אין זיינע פארזיגעלטע בריף אזוי אויך טיף אין זיין הארצען דארף ניט זיין ביים מענשען אזעלכעם, וואָם מען זאָל דארפען פארבאָרגען...“

אין דעם ענטפער האָט איהר ביידע גאָרדינס. דער דראָמאַטורג ענטפערט קורץ און צו דער זאך: „איך האָב ניט קיין סעקרעטען“, און דער לעהרער, דער פרייריגער, כאָפּט אונטער: „איך מיין“... און לאָזט זיך צוועק פרייריגען...

אין אַן אַנדער פּלאַץ דריקט זיך אויס בערטא וועגען שלימאַמע חוץ, די קאָמישע פיגור אין דער פיעסע:

„שלימאַמע חוץ קאָן אויך רעבענען... ער איז א פּאָטער און יעדער פּאָטער רעכענט מעהר ווי ער ליבט. א מוטער ליבט מעהר ווי זי רעכענט.“

ווידער האָט איהר דאָ ביידע גאָרדינס — דעם דראָמאַטורג, וועלכער ענטפערט קורץ און צו דער זאך, און דעם פרייריגער, וועלכער באַנוצט זיך מיט א געלעגענהייט ארויסצוזאָגען א טיפּזיניגען אפאָריזם.

און ווידער, אין אַן אַנדער פּלאַץ, רעדט בערטא אזוי צו איהר שוועסטער אידא׳ן:

„מיר אַלע וואָלטען געווען רויבער, מערדער, ווילדע טיערען, אויב מיר וואָלטען געלעבט נאָר פּאר זיך און נאָר ניט געדענקט, אז אַן אַנדערער האָט אויך געפיהלען, א האַרץ, א זעלע. אידא, מיר זיינען מענשען דערמיט, וואָס מיר ווילען און מעגען ניט טאָן אַלץ, וואָס אונז גלוסט זיך.“

ווידער ביידע גאָרדינס...

די זיבעצעהן־יאָהריגע נינא וואוינט דאָרט מיט איהר מאַמע סאָפיא, וועלכע איז דאָס צווייטע וויב פון אשכנזי, בערטא׳ס פאָטער.

„וואָס איז מיר מיין מוטער׳ס מאַן?" — פרענט זי איהר מאמען.

ענטפערט איהר סאָפיא, איהר מאמע:

„דיין מוטער׳ס מאַן איז דיין צווייטער פאָטער."

מאכט נינא אויף דעם:

„נו, יאָ, עס רעדט זיך נאָר אזוי... עס קען נישט זיין קיין צווייטע מוטער און עס קען נישט זיין קיין צווייטער פאָטער, עס קען נאָר זיין א צווי׳יטער מאַן..."

ביידע גאָרדינעס ווידער...

ווייטער:

זאָגט סאָפיא:

„פאַרגינסט ניט דער מאמען דאָס גליק? וועסט ווערען עלטער, וועסטו פארשטעהן."

רופט זיך אָן נינא:

„האָסט זיך אויסגעפוצט גרויסארטיג!"

ענטפערט סאָפיא:

„עס איז ניט פאר מיין פארגענינגען וועגען, מעגסט מיר גלויבען. מיר, פרויען, לעבען נאָר צולויב אן אנדערענס פארגענינגען וועגען. מיר מוזען טאָן וואָס דעם מאַן נעפעלט."

שרייט אויס נינא פארצווייפעלט:

„אי, איך האָב ניט קיין היים! איך האָב ניט קיין היים!"

זאָגט סאָפיא:

„איך פיהל זיך אפשר אויך ניט אינגאנצען ווי אין דער היים. נו, וואס קאָן מען טאָן? איך האָב דען אן אנדער ברירה? נינא, א פרוי איז קיינמאל נישט אין דער היים, זי איז אין איהר מאנ׳ס היים... אויב זיי קאָנען אונז פאר-

טראָגען, גיבען זיי אונז פּלאַץ אין זייער היים, אויב ניט, נעהמען זיי צו ביי אונז די היים (מיינע קורסיוון).

און אין אָט דעם טאָן פון פּריידיגען לאָזט זיך אוועק ווייטער סאָפיא, לעזט־פּאָר א גאנצע לעקציע איבער דער פּרויען־פּראָגע.

קורץ: כסדר פיהלט זיך ווי די ביידע גאָרדינעס וואָלטען זיך ארומגעראַנגעלט אין די איינגעווייניע פון דער פּיעסע, ווי יעקב און עשיו ביי דער מוטער רבקה'ן אין לייב...

אפילו דער קאָמישער שלימעל הויז, א צוזרעהטער שניידער, וועלכער, אז ער דארף זאָגען „מינכען" זאָגט ער „מנחה", און אָנשטאָט „צום בוישפיל" — „ווייניפיל", און אָנשטאָט „דיפֿלאָם" — „דילפּאָ", אפילו ער פילאָזאָפירט דאָרט אויך די גאנצע צייט מעשה פאטאליסט וועגען דער השגחה. הערט מען איהם, מוז מען זיך וואונדערען פון וואנען קומט דאָס צו איהם.

פילאָזאָפירט ער ניט, איז ער דוקא א לעבעדיגע און אינטערעסאנטע ביהנע־געשטאלט. הויבט ער אָן צו פילאָזאָפירען, דערפיהלט איהר גלייך ווי דער לעהרער גאָרדין שושקעט איהם אריין ווערטער אין דעם אויער, וועלכע ער זאָגט נאָך, און א סך מאל ניט וויסענדיג זייער באדייטונג.

ער, אזוי ווי די אנדערע פערזאָנען אין גאָרדינ׳ס פיעסען, איז שטענדיג אין דער מאכט פון ביידע גארדינס...

און דאָך — ווי איך האָב פריהער באמערקט — האָט דוקא דער לעהרער גאָרדין מעהר איינדרוק געמאכט אויף די אקטיאָרען און אויף דעם פובליקום מיט זיין „פּראָזא", וואָס ער האָט געפּריידיגט, איידער דער דראמאטורג גאָרדין.

7.

דער סך־הכל פון גאָרדינ׳ען און זיין טעטיגקייט.

א פערזענליכקייט מיט א גרויסער אינטעליגענץ און וויליענסקראפט, א געבאָרענער פיהרער און לעהרער, — דאָס איז ער געווען אלס מענש.

דערפאר האָט ער געהאט אזא איינפלוס אויף די ארומיגע און דערפאר האָבען זיי איהם אזוי רעספעקטירט.

אלס דראמאטורג איז ער געווען דער רעפּאָרמאטאָר פון דער אידישער ביהנע. דאָס איז זיין היסטאָרישער אויפטו, וואָס קיינער קען ניט אָפּלייקענען, ניט אפילו יענע, וועלכע שטעלען ניט זעהר הויך זיין דראמאטישען טאלאנט.

מיט א סך מאָל מעהר טאלאנט, איידער ער האָט געהאט, וואָלט אן אנדערער, ניט אזא שטארקע און אויסגעפרעגטע פערזענליכקייט, ווי ער איז געווען, ניט געקאָנט אויפטאָן דאָס אויף דער אידישער ביהנע, וואָס ער האָט אויפגעטאָן.

אין א וועלטל פון מאנעקענס אויף ספרוישינעס, אָהן שפראך און אָהן לייב און לעבען, האָט זיך א לעבען געגומען באוועגען, האָט זיך א מענשליכער קול דערהערט, א מענשליכע שפראך. דער עכּא פון א לעבעדיגען פיהלען און טראכטען.

דאָס איז זיין אויפטו געווען.

דער נעכטיגער באלאנאן איז, ווי דורך א כשוף, אין א טעאטער פארוואנדעלט געווארען, וואס איז א געוויסע צייט באוואנדערט געווען ניט נאָר פון דער אידישער אינטעליגענץ אליין, און א סך פון די נעכטיגע לצים פורים־שפילער זיינען פארוואנדעלט געווארען אין קינסטלער פון ערשטען ראנג.

און דאָס איז געווען זיין אויפטו.

ער האָט געשאפען א טעאטער, קינסטלער און א בעסערען טעאטער־פובליקום.

זיינע פיעסען ליידען פון צופיל וויזהייט און אפּאָריזמען, וואָס דער לעהרער נאָרדין האָט אין זיי אריינגעטאָן — דאָס איז זייער הויפט־חסרון אין דעם קינסטלערישען זין. ראָמט מען אָבער פון זיי אָפּ דעם דאָזיגען איבעריגען לאסט, טויכט פון זיי ארויס א דראמאטישע נשמה, פול באוועגונג און קאמף.

אין דער איגענער צייט איז דוקא דער חסרון געווען זיין העכסטע מעלה ביי די אקטיאָרען און ביי זיין פובליקום. זיין

„פּראָז״, וואָס האָט געפּריידיגט, און זיינע אפּאָריזמען, וועלכע האָבען אויפגעקלערט, האָבען געמאכט דעם טיפּסטען איינדרוק אויף זיי.

דערפּאַר, מיין איך, וועט ער וואָלט געהאט א פּך מאָל מעהר טאָלאנט אלס דראמאטורג, נאָר ער וואָלט ניט געווען אָט די פּערזענלעכקייט, אָט דער געבאָרענער פּיהרער און לעהרער, וואָלט ער ניט געקאָנט אויפּטאָן דאָס, וואָס ער האָט אויפּגעטאָן.

אויסער פּיעסען האָט ער נאָך געשריבען א סך סקיצען, פּעלייעטאָנען, קריטישע ארטיקלען איבער טאָג־פּראָגען, און אין יעדער שורה, וואָס איז פון זיין פּעדער ארויס, האָט זיך תמיד ווידער געפּיהלט דער לעהרער, דער פּריידיגער און ערציהער.

און מיט שרייבען אליין האָט ער זיך ניט באנוגענט. ער האָט גאלייענט לעקציעס, געגרינדעט די „עדיוקיישאָנאל ליג״ פּאר אינטעליגענטע ארבייטער, וואו ער איז געווען איינער פון די הויפּט־לעהרער, און וועלכען ער האָט געשטיצט מיט זיין צייט און מיט זיין גאלט.

דאָס בעסטע, וואָס ער האָט אין זיך געהאט, האָט ער די אידישע מאסען אוועקגעגעבען. צו געווינען זיי האָט ער ניט געזוכט זיי צו שמייכלען און האָט אָפט זיי דעם ביטערען אמת אין פּנים געוואָרפען. אויפהויבען זיי צו זיך, זיי אויפקלערען און ערציהען — דאָס איז געווען זיין ציל, צו דעם האָט ער זיך אָפּגעגעבען זיין גאנץ לעבען.

צי א קלענערער אָדער א גרעסערער טאלאנט, אָבער א געבענשטער, ו ו א ס ה א ט פ ר ו כ ט ג ע ט ר א ג ע ן...

וועג גאָרדין איז געשטאָרבען, האָבען הונדערטער טויזענטער אידען איהם באוויינט. אזא לויה האָט נאָך ניו יאָרק ניט געזעהן. דאן ערשט האָט מען געפּיהלט, ווער און וואָס גאָרדין איז געווען און ווי די אידישע מאסען האָבען איהם פּארעהרט.

JEWISH PUBLIC LIBRARY
TORONTO

קעני ליפציג.

קעני ליפצין.

קעני ליפּצין.

1.

איהר באַציהונג צו גאַרדינ'ען און וואָס פּאַר אַ סאָרט טאַלאַנט איז זי געווען.

טראַכט מען וועגען גאַרדינ'ען, קומט אויפ'ן זינען ארויף אויך זי, וועלכע צוויישען אלע זיינע פּארעהרער איז געווען די באַגייסטערטע פּארעהרערין זיינע, און וועלכע האָט געזהן אין איהם דעם אידעל־דראַמאַטורג, דעם דראַמאַטורגן פון אלע דראַמאַטורגען.

געגוג באַגייסטערטע מענשען האָב איך אויף מיין לעבען געזהן, וואָס האָבען פּארהיילִיגט זייערע געטער, סיי אין דער ארבייטער־באַוועגונג און סיי ארום טעאַטער, אָבער אזוי ווי קעני ליפּצין האָט איהר גאָט, גאַרדינ'ען, פּארהיילִיגט, האָבען סיידען נאָר די ערשטע קריסטען פּארהיילִיגט דעם נאָמען פון קריסטוס...

איך שטעל זיך מיר פּאָר, אז מיט אזוינע פרומע, עקזאַלטירטע ליפּען האָבען אויך זיי מסתמא ארויסגעבראַכט דעם נאָמען פון זייער „ערלייזער", ווי קעני ליפּצין דעם נאָמען פון גאַרדינ'ען.

יעדעם וואָרט פון זיין „פּראָזא" איז פּאַר איהר הייליג געווען. און האָט אַן אקטיאָר זיך ערלויבט אמאל איבערצוהיפּען א וואָרט אין גאַרדינ'ס א פיעסע, וואָס זי האָט געשפּילט, איז זי פּארצויטערט געוואָרען. איהר גאָט האָט מען געלעסטערט, זיין הייליגע תורה האָט מען פּארשוועכט.

איך דערמאָן זיך: אויף איהרער א פּארשטעלונג פון „מירעלע אפּרת" אין טהאַליא טעאַטער איז דאָס געווען. קעסלער האָט געשפּילט יאָסעלען.

קום איך נאָכ'ן צווייטען אקט הינטער די קוליסען, טרעף איך

דאָרט א סקאנדאל. קעסלער־יאָסעלע האָט דאָרט עפעס פאר־פעלט צו זאָגען פון זיין ראָל, בעת ער איז פריהער מיט איהר אויף דער ביהנע געווען.

איז מירעלע אפרת־ליפצין אומגליקלאָך, קלאָפט מיט איהר שטעקען אין דיל הינטער די קוליסען און שרייט היסטעריש צו קעסלער'ן:

— דו שפילסט דאָך ניט פראָפעסאָר הורוויצ'עס א פיעסע, קעסלער! דאָס איז דאָך גאָרדינ'ס פראָזא, קעסלער! יעדעס וואָרט איז הייליג, קיין אות טאָר מען ניט פארפעלען, קיין פינ־טעלע... און דו, און דו... וואָס האָסטו צו מיין לעבען?...

דערביי שטעהט איהר מאן מייקעל מינץ מיט פארשצעמעטע ציין, וואַרפט בייזע בליקען אויף קעסלער'ן און מורמעלט אונטער דער נאָז: „שארלאטאן, שארלאטאן!" און זוכט צו בארוהיגען זיין קעני.

קעסלער — איך האָב איהם אין יענער צייט נאָך וויניג גע־קאָנט — קוקט אויף זיי מיט זיינע אויסדרוקספולע אויגען און זיין גאנצער פנים — א שטיק שטארקע, ניט געקינצעלטע נאטור — איז איין געזונטער, גוטמוטיגער און שפאָטישער שמייכעל.

דערנאָך לאָזט ער ארויס א שיפען אויף א באסאָוועז טאָן: — זשי! אוהו! — צולאכט זיך און רעדט ארויס מיט שניידעריגען שפאָט אינ'ם קול, אוז אין זיינע אויגען הוליעט דאָס געלעכטער בשעת דעם:

— דהאט'ס רייט, מירע־נונ־נוניו! דהאט'ס רייט, אפרתו־ניו! רייט, רייט, רייט! — הויבט ער אָן מיט אמאל אויסצו־קלאָפען מיט די ליפען, ווי אויף א בארבאן, און, טאָמער איז וויניג, קלאָפט ער נאָך צו מיט די פיס צום טאקט. און דאָ לענט ער גאָר צו א האנט צום מויל און טרובעט ארויס אזוי הויך, ווי נאָר ער האָט געקאָנט, די פראָזא פון יאָסעלע'ן, און פארענדיגט זי מיט א קנאק מיט דער צונג:

— יו סי? מיין חזיר'שער קאָפ געדענקט די פראָזא פון יאָסעניו'ן!

— איך בעט דיך, קעפּלער, — רופט זיך שוין אָן לִיפּצין מיט געבעט אינ׳ם קול. — וואָס האָסטו צו מיין לעבען?

— וועד דאַרף דאָס דיין לעבען, אין דר׳ערד אריין? — טוט ער זיך א כאַפּ מיט לאַכענדיגע אויגען — נו, גוט, שא! דהאָט׳ס אַל רייט! מאָרגען וועל איך דיר דערפאר שוין צווויי מאָל ארויסהאווקען די פּראָוע פון יאָסעניו׳ן, וואָס איך האָב היינט פארפעהלט. יו סי? שא־א!

האָט גראַציעז א מאַך געטאָן צו איהר מיט דער האַנט און איז אוועק צו זיך אין גאַרדעראָב־צימער.

— שאַרלאָטאָן! — מורמעלט מיקעל מינץ און שצעמעט די ציין, באַגלייטענדיג איהם מיט בייזע אויגען.

— אוי, מיט איהם צו שפּילען! — קרעכצט לִיפּצין — וואָס איז איהם גאָרדין? ער פארשטעהט דען, וואָס גאָרדין איז?

— אָן איזוואָשציק דארף ער שפּילען, ניט יאָסעניו׳ן! — כאַפּט אונטער מיקעל מינץ.

אָט אזוי האָט לִיפּצין אָפּגעהיט גאָרדינ׳ס „פּראָוא".

איך דערמאָן זיך אויך, ווי אזוי זי האָט מיר אַמאָל, מיט יאָהרען שפּעטער, דערצעהלט, אז גאָרדין האָט פאר איהר פאר־ענדיגט א נייע פּיעסע.

וואָס פאר א טיפּע פארגעטערונג האָט פון איהרע פאר׳־חלומ׳טע אויגען ארויסגעשיינט אוו וואָס פאר א יראת הכבוד האָט זיך אין איהר קול געפּיהלט, בשעת זי האָט ארויסגערעדט:

— געזונט זאָלען זיין זיינע הענט און קאָפּ. אזא פּיעסע. אזא ראַלע האָט ער פאר מיר אָנגעשריבען! איך בין געווען ביי איהם, איך האָב איהם ניט דערקאַנט. זעקס וואָכען איז ער פונ׳ם הויז ניט ארויס. געזעסען אין זיין צימער און האָט געשריבען. באַוואָקסען, ניט ארומגעשאָרען, אזוי פארטאָן איז ער געווען מיט זיין נייעם גרויסען וועדק...

אזוי ווי זי וואָלט פון א הייליגען געדעדט, וואָס האָט זיך דערווייטערט פון דער זינדיגער וועלט און איז אין דער אייגזאמ־

סיט אַוועק, כדי צו קאָנען זיך באהעפטען אומגעשטערט מיט דער קדושה...

* * *

דעם ערשטען מאָל האָב איך זי געזעהן אין גרילפּארצער׳ס „מערעא" אין גאָרדינ׳ס איבערזעצונג. ביז היינט קען איך ניט פארגעסען דעם איינדרוק, וואָס זי האָט אויף מיר געמאכט.

אָט, דאכט זיך, זעה איך זי נאָך, די טונקעלע, ווילדע פרינצעסין, מיט די ווייסע אויגען און רויטע ליפּען, און איך הער נאָך איהר ווילדען, רויטען געשריי, פול בלוט און פייער.

זי איז אזוי ווי געבוירען געווען פאר אזוינע טראגעדיעס, ווי „מערעא". זי האָט פאר דעם געהאט דעם קלאסיש־מעלאָדעקלאמאטאָרישען טאָן, דעם טעמפּעראמענט, דעם טראגישען בליק און דעם גערישי, דאכט זיך, פון דער טראגעדיע אליין, פון וועלכען מען האָט אויפגעציטערט...

איך האָב שוין ערגעץ פריהער באמערקט, אז וועז זי וואלט געווען ביי די אומות העולם אויף דער ביהנע און מעהר געשולט, וואלט זי זיכער דאָרט פארנומען איינעם פון די ערשטע פלעצער־צווישען די באריהמטע ארטיסטקעס פון דער קלאסישער־טראגעדיע. ווער ווייסט, אפשר וואלט זי נאָר געווען א צווייטע ראשעל...

זי איז בשום אופן ניט געווען קיין, וואָס מען רופט, „רעאליסטישע אקטריסע". אזא, אין דעם בעסטען זין, האָבען מיר אמאל געהאט נאָר איינע אויף דער אידישער ביהנע — ס ע ר א ד ל ע ר. אפילו אין „מירעלע אפרת", איהר בעסטע ראל פון די לעצטע יאָהרען, איז זי אויך געווען מעהר קלאסישע טראגעדיסטין, אויידער רעאליסטישע שוישפילערין.

און ווייל די דאָזיגע ראל אליין, נאָך מיין מיינונג, האָט ניט ווייניג פון דעם טאָן פון דער קלאסישער טראגעדיע, האָט ליפּצין דערפאר זיך אזוי באזונדערס אויסגעצייכענט אין איהר.

אויף מיר אליין האָט זי דעם טיפסטען איינדרוק געמאכט,

וועו איך האָב זי דאו געזעהן אין „מערעא" אוו נאָכדעם אין „מעדעא'ס יוגענד".

אין דער לעצטער פּיעסע האָט באָריס טאָמאשעווסקי געשפּילט יאוזאָנ'ען. איך געדענק, א שעהנער יאָזאָן געווען.

אוו ווי ווילד האָט איהם די טוגקעלע פּרינצעסין מעדעא ליב געהאט, מיט וואָס פּאר א הונגער אין די אויגען, אינ'ם קול אוו אין יעדער באווענונג איהרער!

די ליידענשאפט אליין, די פּרימיטיווע, אין גאנצען נאקטע. ווי ערשט פוו נאטור'ס פייערדיגען קוואל ארויס, האָט זיך מעדעא־ליפּצין פּאר די אויגען געטראָגען.

אוו וועו זי פּארליבט איהם... עס הילכט נאָך פּאר מיר איהר געשריי, וועגען וועלכען איך האָב דעמאָלט אינ'ם „אבענד־בלאט" געשריבען — ניט א פּארצווייפעלטע פּרוי האָט דאָס געשריען, ניט א ליידענשאפטליך־פּארליבטע פּרוי האָט דאָס געיאָמערט, וועלכע האָט איהר געליבטען פּארלאָרען, נאָר דער סאמע אור־קוואל פוו פּארצווייפלונג אוו פוו ליידענשאפט האָט דאָס געשריען אוו געיאָמערט! ...

אוא אייגדרוק איז ביי מיר פּארבליבען פוו איהר דאמאָלסטדיגען שפּילען „מעדעא".

2.

ליפּצין אין דער היים אוו ווי זי האָט זיך געגרייט צו איהרען אן אויפּטריט.

אין יענער צייט, וועו איך האָב זי געזעהען אין „מעדעא" אוו אין 'מעדעא'ס יוגענד", איז זי מיט קיין טעאטער ניט געווען פּאר־בוגדען.

נאָר פוו צייט צו צייט האָט זי געדונגען אין א טעאטער א פּאָר אָוועגדען אין מיטען וואָך אוו איז אויפּגעטראָטען אין איהרער א פּיעסע, וואָס גאָרדין האָט ספּעציעל פּאר איהר אָנגעשריבען.

דער „אידישער הראָלד", וואָס איהר מאָן מייקל מינץ האָט ארויסגעגעבען, האָט די דאָזיגע פּאָרשטעלונגען פוו דער „קעניגין

פון דער אידישער ביהנע, מאדאם קעני ליפצין", רעקלאמירט ברייט און ווייט.

אזוי איז זי אויך אויפגעטראטן אין „מירעלע אפרת", „די שחיטה", „די שבועה", „דאניע די פאטשטארקע", און אין „די יתומה" — שטענדיג אין געדונגענע מיטענוואכענדיגע אוועגדען.

די דאזיגע פארשטעלונגען איהרע זיינען שטענדיג געווען א יום־טוב פאר דעם אינטעליגענטערען קלאס טעאטער־באזוכער און א הייליגער יום־טוב פאר איהר אליין.

אין יענער צייט האב איך א פאר מאל געהאט די געלעגענהייט צו זעהן, ווי זי גרייט זיך צו אן אויפטריט. אזא מין גרייטען זיך האב איך צוויישען אקטיארען און אקטריסעס נאך ביי קיינעם ניט געזעהן.

איך דערמאן זיך: זי האט דעמאלט געוואוינט אויף דער פערטער סטריט, צוויישען דריטער און צווייטער עוועניו. א געווייסע צייט בין איך געווען אן אפטער באזוכער פון איהר הויז.

א מערקווירדיגע בעל־הבית'טע איז זי געווען אין איהר הויז. יעדעס ווינקעל דארט האט געבלאנקט און מיט זויבערקייט געטעמט. יעדע זאך האט געמוזט ליגען און שטעהן אויף איהר פלאץ. די קלענסטע אומארדנונג דארט האט איהר אויג באלד באמערקט. עמיצער איז אויף א שטול געזעסען, און אז ער איז אוועק, איז דאס ווענטל פון דעם שטול געבליבען עטוואס אוים־געדרעהט מיט א זייט — ליפצין האט עס גלייך באמערקט, איז צוגעגאנגען און האט עס אויסגעגלייכט. א ברעג פון א טעפיך האט זיך ערגעץ אין א ווינקעל פארקאשערט, — ליפצין האט עס דערזעהן, און באלד איז זי שוין דארט נעבען טעפיך.

צוויי הינטעלאך האט זי געהאט, שווארצינקע, פון דעם טייערען מין, מיט לאנגע שפיצינע פרצופ'ס און מיט שטענדיג אויסגעגלאצטע אויגען. האט מען יעדען טאג זיי געמוזט וואשען און פוצען, ווייל די פעל אויף זיי, ווי שווארצער סאמעט, האט

געמוזט בלאנקען, אזוי ווי די מעשענע הענטלאך פון איהרע צימערען.

אזוי אויך האָט מען געמוזט יעדען טאָג וואשען און פוצען די גרויסע גלעזע קאץ מיט די ווייסע וואָנצעס, וועלכע איז שטענדיג נעזעסען אויף איהר פלאץ אין א ווינקעל, א פעטע, א זאטע, מיט א פארריסענעם קאָפּ, און האָט געדרעהט פייערדיגע קייקעלאך מיט די אויגען.

איך געדענק: איינמאל האָט איינער פון די הינטלאך פאר־בלאָנדזשעט אין איהר קיך און איז דערנאָך ארייגנגעקומען אין עס־צימער, וואו מיר זיינען געזעסען, מיט'ן פיסק אינגאנצען פאר־שמירט מיט סמעטענע.

ליפצין האָט זיך א כאפּ געטאָן צו איהר מאן:

— מיכאאיל, קוק אָן דעם באנדיט!

האָט גענומען דאָס הינטלע, אזוי ווי א מאמע איהר אייני־נעשמוצט עופה'לע, גוט ארומגעווישט זיין פיסק מיט א נאסען טיכל און דערביי צו איהם גע'טענה'ט:

— דו ווייסט, אז ביי מיר דארף מען זיין ריין און ניט קיין נאשער. פע, איך האָב עס פיינט.

און זי האָט איהם באשטראָפט דערפאר דערמיט, וואָס זי האָט גענומען דעם צווייטען הינטלע צו זיך אויפ'ן שוים און גלאסטשעט.

און די שטראָף האָט דוקא געווירקט. דאָס פארזינדיגט הינ־טלע האָט זיך אוועקגעלאָזט צו איהרע פים, ארויפגעקוקט צו איהר מיט זיינע גלע לע אויסגעגלאָצטע אויגען און רחמנות'דיג געוואָיעט, אזוי ווי עס וואָלט גע'טענה'ט: „מעהר ניט, מעהר ניט!"

ביז מייקל מינץ האָט זיך איבער איהם דערבארימט און איהם ארויפגענומען צו זיך אויפ'ן שוים.

— אזוי לערן איך זיי מאניערען, — האָט ליפצין מיט א שמייכל באמערקט. — זיי פארשטעהען יעדען וואָרט, וואָס איך זאָג צו זיי...

און מיקעל מיניז, וועלכער איז דאן געווען בייז אויף א גע־ווייסען שרייבער, האָט צוגעלאגט:

— מיר אלע זאלען אזוי געזונט זיין, ווי זיי פארשטעהען מעהר פון דעם איזוואָטשיק, דעם בעל־עגלה. (ער האָט אָנגערופען דעם נאָמען פון יענעם שרייבער).

אגב דערמאָן איך זיך, אז איינער פון די דאָזיגע הינטעלאך האָט געטראָגען א מאָדנע שנאה צו דעם פארשטאָרבענעם שארקאנסקי.

דער לעצטער איז אויך אמאל ארויסגעקומען צו ליפצין אין הויז. ווי נאָר ער האָט זיך באוויזען, אזוי גלייך האָט איינער פון די שוואַרצינקע ברואימלאך אָנגעשטעלט אויף איהם זיינע געלע אויגען און זיך פארנאָנגען מיט א בייזער און קוויטשענדיגער האווקעריי.

שארקאנסקי האָט פאר איהם מורא געהאט אימת מות. „דער שוואַרצער פּרא אדם" — האָט ער איהם נערופען.

איך געדענק: מיר זיצען איינמאל אין דעם פראָנט־צימער און פארברענגען. די הינטעלאך שפּילען זיך ארום אויף א טיגער־פעל, וואָס לינט אויסגעשפרייט אויפן דיל מיט אן אויסגע־צויגענעם קאָפּ און מיט גלעזערנע אויגען.

קומט אָן מיט אמאל שארקאנסקי. און, אהא, דער שונא זיינער האָט זיך א ציה געטאָן גענען איהם און געעפענט דעם פּיסק מיט א בייזען קוויטש.

שארקאנסקי האָט זיך א טרייסעל געטאָן, פאר שרעק איינ־געקאָרטשעט די קני, אזוי ווי ער וואָלט שוין געפיהלט דעם בים פון דעם הינטעל, און איז אזוי געבליבען שטעהן, ווי א פאר־גליוועטער, מיט צוטומעלטע אויגען אויסגענאָצט אויף זיין שונא.

ליפצין האָט א כאַפּ געטאָן דאָס הינטעלע צו זיך אויפן שוים. שארקאנסקי האָט אויסגעגלייכט די קני און איז געקומען צו זיך.

דאן קאלופענדיג מיט א פינגער די ציין, ווי זיין טבע איז געווען, האט ער זיך אנגערופען מיט א נאאיוועז טאן:

— זאגט מיר, וואס האט צו מיר דער שוואַרצער פּרא אדם?

ליפּצין האט זיך צולאכט און מינץ האט געענטפערט:

— דאס איז דערפאר, ווייל דו קענסט ניט שרייבען קיין גוטע פּיעסען.

שארקאנסקי, וועלכער האט צייטענווייז געהאט א גוטען הומאר, האט, נאך אלץ קאלופענדיג מיט'ן פינגער די ציין, זיך אנגערופען:

— וואס מיינט איהר? איהר זענט טאקע געוועכט. אבער א מאדנע זאך, וואס קלענער א קריטיקער איז, אלץ העכער און בייזער האווקעט ער.

ליפּצינ'ען איז דאס שטארק געפעלען געוואָרען.

— בראווא! — האט זי איהם אפּלאדירט און האט צוגעלעגט: — דאס איז דאך שיער־שיער ווי פון גאַרדינ'ס פּראוא! ...

קיין גרעסערען קאמפּלימענט האט זי קיינעם ניט געקאָנט געבען פּאר א קלוג וואָרט.

האט זי זיך ניט געגרייט צו אן אויפטריט, האבען די געסט מיט איהר געקאָנט רעידען וועגען אלצדינג אין דער וועלט. הגם אין גאנצען אומגעבילדעט, האט זי געהאט אן אומגעוועהנליכע אייגעבאָרענע אינטעליגענץ און מיט פּארשטענדניש געעדט אפילו וועגען זאכען, וואס האבען ניט געהאט קיין שייכות מיט איהר קונסט.

אבער ס'רוב האט זי ליב געהאט צו רעידען וועגען איהר ווירטשאפט.

— אין דער היים בין איך ניט קיין אקטריסע — האט זי אפט געעדט מיט שטאלץ, — ביי זיך אינ'ם הויז, ווייל איך זיין א לייטיש בעל־הבית'טע.

און האט מען געלויבט איהרע פּרייטאגדיגע פּיש, איז זי אמת גליקליך געווען.

האָט זי זיך אָבאָר געגומען גרייטען צו אן אויפטריט, דאן איז זי גאָר געוואָרען אן אנדערע. אוים בעל־חבית׳טע, אוים הויז, אוים קאץ, אוים הינטעלאַך, זי האָט גאָרנישט מעהר באמערקט אין איהר הויז. קיינער און קיין זאך האָט מעהר פאר איהר ניט עקזיסטירט, אויסער איהר ראָל און איהר פּיעסע.

איהרע אויגען האָבען מיט אמאָל אן אנדער אויסדרוק אָנגענומען, אזוי ווי זיי וואָלטען געקוקט אין אן אנדער וועלט אריין. און גערעדט האָט זי אויך נאָר וועגען יענער וועלט, וואָס זי האָט אין איהר פאנטאזיע געזעהן און אין וועלכער זי האָט זיך אלץ מעהר און מעהר אריינגעלעבט מיט איהר נשמה, מיט יערען געפיהל און געדאנק איהרען.

— גאָט, גיב מיר כחות — האָט זי דאן געערדט מיט פרומקייט אינ׳ם קול — אז איך זאָל קאָנען אַרויסברענגען די ראָל, אזוי ווי גאָרדין האָט זי פאר מיר אָנגעשריבען... א ראָל, זעהט! כמעט א גאנצער בוך, דריי פערטעל פון דער גאנצער־פּיעסע האָט ער פאר מיר אָנגעשריבען, געזונט זאָלען זיין זיינע הענט און זיין קאָפּ! — האָט זי פאר איהר פארגעטערטען מייסטער אויך גאָט געבעטען.

אזוי האָט זי געפיהלט אויך אויף די פּראָבען אינ׳ם טעאטער — אינגאנצען פארטאָן, פארשוואונדען אין איהר ראָל, ביז זי איז אויפגעטראָטען...

3.

נאָך אַ פּאָר שטריכען פון מאַד. ליפּצינ׳ס טאַלאַנט. איהר מאַן, מויקעל מינץ, אַ מערקווירדיגער כאַראַקטער. זיין טראַגעדיע.

זי איז ניט געווען שעהן אין פארגלייך מיט אונזערע אנדערע באריהמטע אקטריסעס, ווי די אמאָליגע סערע אדלער, מאדאם קאַליש, אָדער בעסי טאָמאַשעווסקי; אָבער אין איהר אויסזעהן האָט זי געהאט עפּעס, וואָס איז אמאָל מעהר פון שעהנקייט — כאַראַקטער, אייגענארטיגקייט. און וואו נאָר זי האָט זיך ניט געפונען, צווישען וועמען זי איז ניט

מויקעל מינץ.

געזעסען, האָט מען געמוזט באמערקען די קלייַנע טונקעלע פרוי מיט דעם כאראקטעריסטישען ציגיינער־פנים און מיט די גרויסע כאראקטעריסטיש־טראגישע אויגען.

איך שטעל זיך מיר פאָר, וועז ביי א קינסטלער זאָל געבאָרען ווערען א בילד פון דער טראגעדיע אין זיין פאַנטאזיע, וואָלט עס געדארפט אויסזעהן ווי ליפצין...

איהר האָט אינגאנצען געפעהלט דער פרייער, געזונטער געלעבטער פון אונזערע אנדערע באריהמטע אקטריסעס; איך, לכל הפחות, האָב קיינמאל ניט געהערט, אז זי זאָל אזוי לאכען, ווי מאדאם אדלער, צי ווי מאדאם קאליש, ניט ריידענדיג שוין פון בעסי טאמאשעווסקי, וועלכע איז אין גאַנצען געווען איין שטראָמענדיגער געזונטער געלעבטער.

ליפצינ'ס געלעבטער איז שטענדיג אויסגעמישט געווען מיט טראגישע טענער. דערפאר אבער האָט קיינע פון יענע דריי אקטריסעס ניט געקאָנט ה י ס ט ע ר י ש אזוי לאכען, ווי זי האָט דאָס געקאָנט. איך דערמאָן זיך, ווי זי האָט געשפּילט אין מיינע צוויי פיעסען.

דאָרט, וואו דער געלעבטער האָט געדארפט זיין א פרייער און א פרעהליכער, האָט זי איהם ארויסגעדעקלאָמירט אזוי ווי איבערגעוואלד; האָט זי אָבער געדארפט אויסשרייען איהר פארצווייפלונג און איהר וועהטאג דורך געלעבטער, — דאָ איז צו איהר קיין גליכען ניט געווען; אזא געלעבטער האָט פון איהר ארויסגעשלאָגען מיט אזא נאטירליכער קראפט, אזוי ווי א שטראָם פון א קוואל.

די געבאָרענע טראגעדיסטין האָט דאָן איהר נשמה געעפענט.

א סך פארעהרער האָט זי געהאט. אבער דער גרעסטער פארעהרער איהרער, דער וואָס האָט זי פשוט פארגעטערט, איז געווען איהר אייגענער מאן, מ י ר ק ע ל מ י נ ץ.

א מערקווירדיגער כאראקטער איז ער געווען, מיט א פאַנטאזיע, וואָס האָט נאָר קיין גרעניץ ניט געהאט...

אויב די כללים פון אָסקאר ווייל'ס קונסט־טעאָריע — אז

דער צוועק פון דעם קינסטלער איז צו שילדערן דעם היפוך פון דער אמת'ער ווירקליכקייט — זיינען ריכטיג, דאן איז אין מייקעל מינץ פארלאָרן געגאנגען כמעט א געניאלער קינסטלער. זיין פאנטאזיע האָט שטענדיג געארבייט ווי דער סמבטיון, און נאָך מעהר ווי דער דאָזיגער לעגענדארישער טייך, וויל שבת האָט זי אויך ניט גערוהט...

און די שעהנסטע קינסטלערישע אינפאלען, וועלכע האָבען זיך דארט געוועבט (לויט די כללים פון ווייל'ס קונסט-טעאָריע), האָבען כמעט שטענדיג א שייכות געהאַט מיט זיין ווייב קעני ליפצין.

אזוי, צום ביישפיל, געדענק איך, האָט ער מיר אמאל דערצעהלט א שעהנע געשיכטע וועגען דער פעל פון דעם טיגער, וואָס איז געלעגען ביי איהם אין הויז אויפ'ן דיל. א היסטאָרישע פעל איז דאָס געווען פון א טיגער, וואָס איז מיט הונדערטער יאָהרען צוריק דערשאָסען געווארען פון א קעניג, צי פון א פרינץ — דאָס געדענק איך ניט קלאָר, אָבער פון א פשוט'ען בשר ודם זיכער ניט. איז די דאָזיגע פעל ארויסגעפאלען צו א רייכען געשעפטסמאן דא, אין ניו יאָרק. א פארמעגען האָט ער באצאָהלט פאר איהר. מאכט זיך, אז דער געשעפטמאן קומט אמאל צו ליפצינ'ס א פאָרשטעלונג, און אזוי ווי ער איז געווען זעהר א פיינער און אינטעליגענטער מאן, איז ער שיער משוגע געווארען, ווען ער האָט זי דערזעהן שפילען.

נאָך דער פאָרשטעלונג איז ער ארויפגעלאָפען צו דער ליפצין אויף דער ביהנע מיט א געשריי: — „גוואלד, מאדאם ליפצין, גוואלד, איהר האָט מיך משוגע געמאכט! בעט, זאָגט, וואָס וויל איהר, איך וועל אייך אלצדינג געבען — מיין לעבען, מיין הארץ, מיין נשמה, מיין פארמעגען!"

און דאָ דערצעהלט ער איהר:

— איך האָב עפעס, וואָס קיינער אין ניו יאָרק האָט ניט, וואָס קיינער אויף דער גאנצער וועלט האָט ניט, נאָר איך אליין.

און דאָס דארפט איהר האָבען, די גרעסטע קינסטלערין אויף דער וועלט!

פרעגט מען איהם:

— וואָס איז דאָס אזוינס?

דערצעהלט ער די גאנצע מעשה וועגען טיגער, וועד עס האָט איהם דערשאָסען און ווי אזוי.

און אויף מאָרגען — עס איז דאָ! צוגעשיקט!

אזוי, אומגעפעהר, האָט מיר מייקעל מינץ אמאָל דערצעהלט וועגען דער פעל פון דעם טיגער, וואָס איז געלעגען ביי איהם אויפ'ן דיל.

אויך וועגען דעם יחוס פון די צוויי שווארצינקע הינטעלאך האָט ער מיר אמאָל דערצעהלט אויף א העכסט קינסטלערישען אופן:

זעקס שטיק האָט זייער מאמע געהאט: זיינען צוויי זייערע אריינגעפאלען צו דוזע; צוויי צו סאראַ בערנארד, און צוויי צו ליפצין...

און די קאַץ איז אויך ניט געווען סתם א קאַץ אין א הויז. זי האָט אויך עפעס געהאט אן אומגעווענליכע געשיכטע. אימיצער האָט זי, דאַכט זיך, געבראַכט פון קאמטשאטקא און ליפצינ'ס א פארעהרער האָט זי געקראַגען פאר איהר.

זיין גאנצע פאנטאזיע האָט זיך געדרעהט ארום זיין ווייב, און האָט געשפונען די וואונדערליכסטע המצאות, כדי זיין קענ'ס גרויסקייט צו באווייזען.

צוליב איהר האָט ער זיין צייטונג, דעם „אידישען העראָלד", אויפגעהאלטען.

און איז אמאָל איהר שפילען עמיצען ניט געפעלען געווען, האָט ער זיך געפיהלט אומגליקליך. ער האָט זיך געבעטען די פינגער, געקריצט מיט די ציין און איז באפאלען יענעם מיט די גרעבסטע זידלערייען.

פארקערט, האָט עמיצער איהם ארויסגעווייזען באגייסטערונג

זיין פרוי, האָט ער אליין מיט באגייסטערונג זיך צופלאקערט, און דאן האָט ער זיך געשוואָרען מיט די מערקווירדיגסטע שבועות, ס׳רוב מיט קענ׳ס לעבען, אז זי איז די גרעסטע קינסטלערין אויף דער וועלט.

שפעטער, וען ער איז געוואָרען דירעקטאָר פון טהאליע טעאטער און ער האָט אראָפגעבראכט מאדאם קאמינסקי פון רוסלאנד, אז זי זאל שפילען אין זיין קאמפאניע, איז ער אפט פארצווייפעלט געווען, וען זי האָט אויסגענומען אין א פיעסע.

פארקעהרט, איז זי דורכגעפאלען, האָט ער זיך געפרעהט אהן א שיעור.

דורך דעם האָט ער פארלאָרען גאלד, זיין געשעפט איז שיעור אין גאנצען ניט אונטערגעגאנגען, — דאָס האָט איהם אבער ניט געארט, אבי קענ׳ס ליפצין זאל בלייבען די גרעסטע אקטריסע און ניט אסתר רחל קאמינסקי...

זיין העכסטער אידעאל איז זי געווען און איהר טאלאנט. אונטער דער אויסערליכער גראבקייט און אמאל אומפארנטוואָרטלעכקייט האָט אין איהם געלעבט א באגייסטערטע ארטיסטישע נשמה. ער האָט שטענדיג געבענקט נאָך א שהנערער, נאָך א בעסערער ביהנע, ווי אזוי ער האָט פארשטאנען; האָט באשעפטיגט די בעסטע אקטיאָרען און ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט גענומען צאָהלען די העכסטע פרייזען גאָרדינ׳ען פאר זיינע פיעסען.

אבער איין זאך האָט ער אפגעהיט: זיין קענ׳ס זאל שטענדיג ארויסגלאנצען סיי צווישען די אקטיאָרען און סיי אין דער פיעסע, אניט האָט די פיעסע קורצע טעג געהאט...

נאָך גאָרדינ׳ס טויט האָט ער א געוויסע צייט אין ליפצין טעאטער אויפגעפיהרט זאלאטארעווסקי׳ס פיעסען. זיי האָבען איהם א סך געלד אריינגעבראכט. ער איז אבער געווען אומגליקליך, האָט געשאלטען זיך, זאלאטארעווסקי׳ן, די אקטיאָרען און די גאנצע וועלט.

ער האָט זיך פשוט געשעהמט צו ווייזען פאר מענשען.

איך דערמאָן זיך: אייגמאָל זיצט ער מיט מיר אין דעם אָפּיס פון ליפּצין טעאַטער א פּאַרזאָרגטער און א פּאַרטראַכטער.

רופֿ איך זיך אָן:

— וואָס זיצט איהר אזוי פּאַרזאָרגט, מינץ? איהר מאַכט אזוי פּיל געלד מיט זאָלאָטאַרעווסקי׳ס פּיעסען.

טוט ער א זיפֿץ.

— וואָס איז געלד? גע׳הרג׳עט זאָל עס ווערען!

און ער הויבט אָן נערוועז צו פּייפֿען.

מיט אמאָל הויבט ער אָן צו דעקלאַמירען פון לערמאָנטאָוו׳ן: „זלאַטאָי וואָסטאָק, סטראַנא טשודעס, סטראַנא לְיובווי אי סלאַאָסטראַסטיא" —

און די אויגען זיינע זיינען פּאַרלאָפּען מיט טרערען.

— אָט דאָס איז א געווען א פּאָעט, גע׳הרג׳עט זאָל איך ווערען! — שרייט ער אויס באַגייסטערט, און ווישט זיך די טרערען. זאָג איך:

— וואָס שילט איהר זיך, מינץ?

— וואָס איך שילט זיך? — ענטפערט ער מיר שוין אין אַן אַנדערען, אין א טרויעריגען טאָן — איך טראַכט מיר: ווי אזוי פּאָקלט מען זיך אַוועק פון דער וועלט — צי מיט א שטריק, צי מיט א קויל אין שטערען?

— וואָס רעדט איהר, מינץ? משוגע?

מאַכט ער:

— מען קאָן משוגע ווערען. קעני ליפּצין שפּילט זאָלאָטאַרעווסקי׳ס „ווייסע שקלאַפּען". „מירעלע אפּרת" האָט געעפענט א הויז פון שאַנדע! גע׳הרג׳עט זאָל איך ווערען!

און ער האָט צום סוף זיך מיט זיין אייגענער האַנט דערגע׳הרג׳עט.

ער האָט ווידער געמוסען שטעלען אין זיין טעאַטער בעסערע פּיעסען.

אַנדרעיעוו׳ס פּיעסען האָט ער געשטעלט און נאָך אזוינע. זיי האָבען סיין ערפאָלג ניט געהאט.

ער האָט זיך אָבער ניט אונטערגענעבען, קיין שונד־פּיעסע האָט ער ניט געוואָלט מעהר שטעלען. און אזוי האָט ער אַרונטערגעבראכט זיין געשעפט כמעט ביז צום באנקראָט.

דאן — דאָס איז געווען די לעצטע פּאָרשטעלונג פון דעם סיזאָן — איז ער אַרויפגענאנגען אויף דער ביהנע, האָט זיך געזעגנט מיט זיין פּרוי און די איבעריגע פון זיין קאָמפּאני, האָט אַרויסגענומען א רעוואָלווער פון קעשענע און צוגעלעגט צום שטערן...

אזוי ווי ער וואָלט געזאָגט:

— איידער שונד אויף דער ביהנע, בעסער זאָל איך ליגען א טויטער —

די לעצטע „ערפינדונג", וואָס זיין רייכע פאנטאזיע האָט אויסגעטראכט, וועלכע איז דוקא געווען אזוי טרויעריג איבערציי־גענד!

דוד קעסלער.

דוד קעסלער.

דוד קעסלער

1.

וווי אַזוי איך האָב זיך מיט איהם באַקאַנט געהאַנדעלט. — וווי איך האָב איהם געלאָזען מיין „אויסט סייד גהעטאָ" און די לעקציע, וואָס ער האָט מיר וועגען דעם גערעדט.

ביי מאַראָם לייפצין אינ'ם הויז האָב איך זיך אויך נעהאַנדעלט באַקאַנט מיט דוד קעסלער.

דאָס איז געווען אין דער צייט, וואַן איך האָב אָנגעשריבען מיין „אויסט סייד גהעטאָ".

קעסלער איז דאַן געווען אייגער פון די הויפט בעלי־בתים פון טהאַליא טעאַטער. די איבערגיג זיינען געווען מאָגולעסקאָ, פיינמאַן און שפּאַכנער, דער מאַן פון מאַראָם קאַליש.

מאַראָם לייפצין האָט אייגנעלאַדען קעסלער'ן צו זיך אין הויז, ער זאָל אויסהערען מיין נייע פּיעסע.

מיין נאָמען איז שוין אַביסעל באַקאַנט געווען אין די טעאַטער־קרייזען, א דאַנק „מינא".

ער קומט אַריין אין א פּעלעריגע, אין א הוט מיט בריים ראַנדען, מיט א דין שטעקעלע אין די הענט.

— נו, עפּעס א באַמבעטשקע? — מאַכט ער אין א ווייל אַרום צו מיר, זעצענדיג זיך צום טיש, און קוקט אויף מיר מיט זיינע גרויסע אויגען אוֹן, ווי מיר האָט זיך דעמאָלט אויסגעוויזען, ווי מיט שפּאָט.

איך הויב אָן צו לעזען די פּיעסע מיט מיין ליטוויישער אויס־שפּראַך. ער טוט גוטמוטיג א לאַך:

— דזשי, א „לאָסען"!

לייפצין בעט איהם:

— קעסלער, האָב א ביסעלע געדולד.

און מייקעל מינץ מישט זיך אויך אריין אויף זיין שטייגער:

— זאָל איך קרענקען, זאָלען מיר אלע גע'הרג'עט ווערען, אויב דו האָסט אויף דיין לעבען אזא ראָלע געהאט. קעסלער, זיי ניט קיין איוואָשציק!

— נו, נו, שא, שא, אנטשולדיגט! — מאכט קעסלער צו מיר — איך האָב, יו נאָו, גארניט... סי? נאָר אזוי... לעזט, לעזט ווייטער...

לייען איך ווייטער.

אין דעם ערשטען אקט קומט דאָרט פאָר אזא מין האנדלונג: ביי איינעם א קלאָוק־אפערייטאָר*), א פרומען אידען, מיט'ן נאָמען אייבראָם, אין הויז קומען זיך צונויף שמחת־תורה זיין ברודער לייזער און זיינע לאנדסלייט גוט־יום־טוב־ביטען.

זיי אלע זיינען ארבייטער ביי פרויען־מאנטלען און ארבייטען אין איין פאבריק, ביי זיערען א לאנדסמאן, מיט'ן נאָמען לעפ־קאָוויטש.

אייבראָם האלט זעהר א סך פון זיין לאנדסמאן, דעם „באָס". ער האָט נאָך געקאָנט זיין טאטען, א גביר א איד, אין דער היים. און דער זוהן זיינער פיהרט אויך א „שטאָט" דאָ, אין אמעריקא. א שוהל־מענש, האלט זיין שאָפ צוגעמאכט שבת, און, דער עיקר, אזוי פיל אידען ציהען פון איהם זייער חיונה.

אייבראָמ'ס טאָכטער ארבייט אויך ביי איהם אין שאָפ, באָהאנ־דעלט זי לעפקאָוויטש כמעט ווי אן אייגען קינד. גיט איהר אמאָל א מתנה אויך.

לאָזט ניט אייבראָם פאלען אויף איהם קיין קרום וואָרט און נעהמט זיך שטענדיג אָן פאר איהם.

און יענעם שמחת־תורה ביי אייבראָמ'ען אין הויז, ווען די באשנאָסקעטע ארבייטער האָבען זיך צעהולעט, דערמאָנט זיך מיט

*) ארבייטער ביי פרויען־מאנטלען.

אמאל לייזער, אייבראמ׳ס ברודער, א באוואוסטזיניגער יוניאן־מאן, אן די וואכעדיגע צרות און ער צע׳טענה׳ט זיך וועגען זייער באם דעם לאנדסמאן און צעשרייט זיך, אז מען מוז שטעלען נייע באדינגונגען דעם באם. מען פארדינט ניט ביי איהם אויף א לעבען. איז צווישען זיי דא אינער אן ארבייטער, מיט׳ן נאמען מאטקע באם, איז ער מסכים מיט לייזער׳ן, אז מען פארדינט ניט ביי לעווקאוויטש׳ן אויף א לעבען און מען מוז פאדערען העכערע פרייזען פאר די ארבייט.

טענה׳ט אייבראם, אז לעווקאוויטש קאן מעהר ניט צאהלען מסתמא, אויב ער צאהלט ניט.

איז מאטקע באם מיט איהם אויך מסכים: אז לעפקאוויטש צאהלט ניט מעהר, מסתמא קאן ער ניט.

ערקלערט לייזער, אז אויב זיי וועלען לעפקאוויטש׳ען ערקלערען א סטרייק, וועט ער שוין קאנען צאהלען.

שרייט מאטקע באם:

— לייזער איז נערעכט, נאר סטרייקען!

רופט זיך אן אייבראם, אז ער וועט ניט סטרייקען. שקצים סטרייקען, אבער ניט אנשטענדיגע אידען ביי אן אנשטענדיגען עהרליכען אידען.

דער סוף איז, אז דער גוט־יום־טוב־ביטען ענדיגט זיך ביי אייבראמ׳ען אין הויז מיט א קריג צווישען איהם און זיין ברודער לייזער צוליב דעם דאזיגען סטרייק, ביז ער טרייבט זיי אלעמען ארויס פון הויז...

דער צווייטער אקט הויבט זיך אן ביי לעווקאוויטש׳ן אינ׳ם שאפ.

לייזער מיט א קאמיטעט פון אנדערע ארבייטער קומען צו לעפקאוויטש׳ן מיט א פאדערונג וועגען העכערען די פרייזען. לעפקאוויטש ווילּ פון דעם ניט הערען. די ארבייטער ערקלערען א סטרייק און געהען ארונטער. נאר איין אייבראם בלייבט ארבייטען. ער וועט ניט נאכטאן די משוגעים — זאגט ער.

און דאָ דערוויסט ער זיך עפּעס, וואָס צעטומלט איהם נאָר אינגאַנצען.

ער דערוויסט זיך, פּאַרוואָס לעפּקאָוויטש איז אזוי גוט געווען צו זיין טאַכטער, פּאַרוואָס ער האָט איהר מתנות געשאַנקען.

א היבש צייט קאָן ער דאָס נישט באַגרייפען מיט זיין מוח. ס'טייטש, לעפּקאָוויטש, אזא אנשטענדיגער, שעהנער איד — ער האָט דאָך געקאָנט זיין טאַטען! — וואָס הייסט, ער וועט אזוי קוילענען זיין טאַכטער, דאָס אויג פון זיין קאָפּ?!...

ער קומט צו לויפען אהיים. זיין טאַכטער איז זיך מודה פּאַר איהם. פּאַר פּאַרצווייפלונג וויים ער ניט, וואָס צו טאָן. צוערשט וואַרפט ער אַריין לעפּקאָוויטש'ס מתנות אין א ברענענדיגען אויוון, דערנאָך טוט ער זיך א וואַרף צו זיין טאַכטער מיט די פויסטען. באַמערקט אָבער ווי דערשלאָגען זי איז, לאָזען זיך ביי איהם אַרונטער די הענט און עס רייסט זיך ביי איהם נאָר ארוים:

— וואָס האָט דער רוצח צו דיר געהאט?!

אזוי ענדיגט זיך דער צווייטער אקט.

מעהר האָט קעסלער ניט געוואָלט הערען. די גאַנצע צייט איז ער געזעסען מיט אזא אויסדרוק אויפ'ן פּנים, וואָס האָט גערעדט, האָט זיך געדאַכט:

— וואָס האָוקעט ער דאָרט, דער ליטוואק?

ער האָט זיך געדרעהט אויף זיין שטול, האָט געגענעצט, און דאָ האָט ער גאָר האַלב צוגעמאַכט די אויגען און מיר האָט זיך אויסגעווייזען, אז באַלד־באַלד וועל איך דערהערען א כראַפּען...

א פּאָר מאָל האָב איך געוואָלט אויפהערען צו לעזען. נאָר מייקעל מינץ, וואָס איז געזעסען נעבען מיר, האָט יעדעס מאָל מיר א בוכט געטאָן מיט'ן אָרעם, איך זאָל לעזען ווייטער.

איך לעז פּאָר מיינע פּיעסען גאָר ניט שלעכט. אנדערע אקטיאָרען מיינען, אז איז בין א צ ו־ג ו ט ע ר פּאַרלעזער. אזוי, צום ביישפּיל, האָט יעקב אדלער שטענדיג מורא געהאַט צו הערען מיך פּאַרלעזען א נייע פּיעסע.

— ער נאָרט אָפּ מיט זיין פּאָרלעזען — האָט אַלער שטענדיג
געזאָגט וועגען מיר, — וועט מען הערט איהם פּאָרלעזען, ווייזט
זיך אויס זיין פּיעסע אַלעמאָל א סך בעסער אַיידער דערנאָך, וועט
מען שפּילט זי.

אויף דעם, אמת, האָט מאָקס ראָזענטאָל אמאָל געענטפערט:

— דאָס באווייזט נאָר, אז די אקטיאָרען האָבען זיך ניט באַ־
מיהט ארויסצוברענגען די פּיעסע מיט זייער שפּילען בעסער, אַיי־
דער דער פּארפּאסער מיט זיין פּאָרלעזען.

יענעם אָווענד, וועט איך האָב מיין פּיעסע פּאר קעסלער'ן
פּאָרגעלעזען, האָב איך באַלד פּאָרלאָרען דעם טאָן, בעת קעסלער
האָט געמאכט זיין באמערקונג וועגען מיין ליטווישער אויסשפּראַך:
„דזשי, א לאָסען": די גאנצע צייט דערנאָך האָב איך דעם טאָן
ניט געקאָנט כאפּען, מחמת איך האָב געפּיהלט די אומגעדולד פון
מיין צוהערער. אפּילו מאדאם ליפּצין, האָב איך באמערקט. איז
אויך אָנגעשטעקט געוואָרען פון זיין אומגעדולד און האָט א פּאָר
מאָל פּארשטעלט מיט א האנט דעם גענין אויף איהר מויל.

און דעם אמת גענאָגט, האָב איך זיך כמעט דערפּרעהט, וועט
נאָכ'ן צווייטען אקט האָט זיך קעסלער אויפּגעהויבען פון זיין אָרט
און א שאקעל געטאָן דעם קאָפּ.

— דאָש—דאָם—דאָש... וואָש איז דאָש פּאר א לאָסען? —
האָט ער זיך מיט אמאָל גוטמוטיג צולאכט.

מייקעל מינץ האָט זיך אריינגעמישט:

— א גוטע ראָלע פּאר דיר, קעסלער...

— א חזיר, א פּארשוק — האָט קעסלער געענטפערט און זיך
א קעהר געטאָן צו מיר. — יו סי?*) (ער האָט אויסגעשטעלט צו
מיר א האנט מיט אלע פינף פינגער) יו סי? א האנט, הא? פינף
פינגער, יו סי? קוקט אויף דעם. איך וועל אייך געבען א בייי־
שפּיל. אָט די האנט איז א פּיעסע, יו סי? און די פינף פינגער
זיינען פינף ראָלען, יו סי? איז איין פינגער, אָט דער קלייגער

*) איהר זעהט?

ממזר'ל (ער האָט איהם פֿארבויגען), איז א קלײנער חזיר'ל, יו סי? א חזיר'ל! דער צווייטער פינגער איז א הונט (דעם האָט ער אויך פֿארבויגען), און דער דריטער איז א שלאנג, אן עקדיש, א פֿיפֿער־נאָטער, אַלץ! (דעם האָט ער אויך פֿארבויגען). אָבער דער פֿערטער, יו סי? (דעם דוקא האָט ער ניט פֿארבויגען, נאָר האָט איהם אויסגעצויגען צו מיר) אָט דער דאָרף זיין א מענש מיט שפּראָך, יו סי? מיט ליכט! אָט אזוי ווי יענע שאָטען, דאָרף דער זיין ליכט (ער איז דורכגענגען ווידער זיינע אַלע פינגער) הונד, חזיר, מענש! מענש, הונט, חזיר! שאָטען, ליכט! ליכט, שאָטען! ביי אייך אָבער אין דער פֿיעסע איז איננאנצען חזיר, חזיר, חזיר! קיין איין לייטישער מענש נישטא — נאָר כרוק, כרוק, כרוק!...

אזוי אייגענארטיג איז דאָס געזאָגט געווען, און מיט אזא גע־זונטער גוטמוטיגקייט, אז מיר איז אפילו ניט איינגעפאלען צו באלײדיגען זיך. איך האָב נאָר געוואָלט פֿארשטעהן, וואָס ער האָט געמיינט.

אויף מיין פֿראָגע האָט ער מיר דערנאָך א לאנגע צייט ער־קלערט, וואָס ער האָט געמיינט. און הגם עס איז נאָך אַלץ שווער געווען צו דערגעהן, וואָס ער האָט געוואָלט, איז אָבער דער אופן, ווי אזוי ער האָט גערעדט, געווען אזוי אומגעווענהנלײך, אזוי אייגענ־ארטיג, אז ער האָט מיך איננאנצען פֿארכאפט.

ער האָט גערעדט מיט פֿארבען און קלאנגען, און די אינטע־רעסאנטסטע און מערקווירדיגסטע בילדער האָבען פון זיינע צונ־פלאָנטערטע גדאנקען און ווערטער פֿאר מיר ארויסגעטויכט, אזוי ווי פון א נעץ וואָלטען זיי זיך ארויסגעריסען, אין וועלכער זיי זיינען פֿארפלאָנטערט געווען.

און קאָנטיג איז געווען, אז דאָס קומט ארויס ביי איהם אויף דעם נאטירליכסטען אופן, ווי דאָס סוויטשערן ביים פויגעל...

עס איז ניט וויכטיג געווען, וואָס ער האָט געזאָגט, נאָר ווי אזוי ער האָט געזאָגט...

צום סוף האָב איך זיך פון זיינע רייד אננעשטויסען, פֿארוואָס ער האָט געמיינט, אז אין מיין פּיעסע זיינען דורכאוים חזירים, ווייל

דאָרט האָט זיך געהאנדעלט וועגען געוועהנליכע שאפּ־ארבייטער...

אין יענער צייט זיינען די אידישע אקטיאָרען געוועהנט געווען צו שפּילען העלדען פון אַן אנדער מין. אזא פּיעסע, וואָס איהרע הויפּט־העלדען זיינען געווען אידישע ארבייטער און סטרייקער, קלייַנע הענדלער פון דער היים, איז אין יענער צייט געווען אזוי ניט עהנליך צו דער געוועהנליכער פּיעסע אויף דער אידישער ביהנע מיט די שעהנע העלדען, אז קעסלער האָט קיין אנדער וואָרט ניט געפונען אויף צו כאראקטעריזירען די פּארשוינען פון מיין פּיעסע, ווי — „חזירים".

איהם איז אָבער באשערט געווען צו שפּילען די דאָזיגע פּיעסע און צו האָבען אין „אייבראָם דעם ליטוואק" איינע פון די בעסטע ראָלען פון זיין רעפּערטואר...

2.

ווי אַזוי קעסלער האָט זיך פּארהאַלטען צו פּיעסען, וועלכע ער האָט ניט ליב געהאט.

מ. מ א ש ק א ו י ט ש איז צו יענער צייט געווען דער אינטעליגענט צווישען די אקטיאָרען. ער האָט גערעדט רוסיש, ווי מען רעדט די שפּראַך אין אָדעס; איז אביסעל באקאנט געווען מיט דער רוסישער ליטעראטור; האָט פּאָרגעליייענט אויף פּארזאמלונגען און קאָנצערטען סקיצען פון די בעסערע אידישע שרייבער, — קורץ, ער האָט געמאכט דעם איינדרוק פון אַן אינטעליגענט.

האָט מען זיך דערפּאָר צווישען די אקטיאָרען שטארק גערעכענט מיט זיין מבינות אויף פּיעסען.

טרעפט ער מיך אמאל און זאָגט מיר, אז ער וואָלט וועלען הערען מיין נייע פּיעסע.

אויסגעהערט מיין „איסט סייד גהעטא", זאָגט ער:

— די פּיעסע מוז אויפגעפּיהרט ווערען. און וועו מען זאָל זי נאָך שפּילען אזוי ווי איהר האָט זי געליייענט, אין דער ליטווישער אויסשפּראַך, וועט זי מוזען האָבען אן ערפּאָלג.

און אין אַ פּאָר טעג ארום לאָזט ער מיר וויסען, אַז איך זאָל קומען ביינאַכט נאָך דער פּאָרשטעלונג אין טעאַטער מיט דער פּיעסע.

ארום צעהן אין אָוונד בין איך טהאַליע טעאַטער. די פּאָרשטעלונג ציהט זיך ביז צוועלף. מען שפּילט דאָרט פּיינמאַנ׳ס א פּיעסע.

איך זעה זיך מיט מאָשקאָוויטש׳ן הינטער די קולִיסען. ער דערצעהלט מיר, אַז ער האָט גע׳פּועלט ביי פּיינמאַנ׳ן און מאָגולעסקאָ׳ן, זיי זאָלען הערען מיין פּיעסע. און טאָמער וועט קעסלער ניט וועלען שפּילען די ראָל פון ׳אייבראַם׳ן, וועט זי פּיינמאַן שפּילען. ער איז זיכער, אַז זיי וועלען די פּיעסע אָננעהמען, ווייל, ערשטענס, האָבען זיי ניט קיין אַנדערע, און, צווייטענס, פּאַרלאָזען זיי זיך אויף זיין מבינות.

דערווייל געהט צו צו אונז קעסלער אין אַ מין האַלעט־גרים. מאָשקאָוויטש פּאַרפּיהרט מיט איהם א שמועס וועגען מיין פּיעסע.

— איך זאָג אייך, קעסלער, — רעדט ער צו איהם — אז איהר האָט א טעות. עס איז א גוטע פּיעסע, מיט א גרויסער ראָל פּאַר אייך.

קעסלער טוט א ציה די אַקסלען.

— איך זעה נאָר ניט — מאַכט ער — וואָש, דאָש, לאָזש!

— וועט איהר ניט רעדען לִיטוויש, קעסלער...

רופט זיך אָן קעסלער:

— איהר פּאַרשטעהט דאָך, מאָשקאָוויטש, אז איך וואָלט אידאי גע׳וואָלט שפּילען אין אַן אַנדער פּיעסע, ניט אין דעם... כּפּעע! — טוט ער א כּראַקע מיט א מין ווילדער קראַפּט, און צינדט זיך מיט אַמאָל אָן: — שטיקער פּליש פּאָלען דאָך פון מיר!...

און ער טוט זיך א קעהר צו מיר:

— פּאַרוואָס האָט איהר ניט אָנגעשריבען עפּעס א פּיעסעלע, עפּעס א ריכטיגע? וואָס טויג אייך צו שרייבען וועגען ארבייטער, וועגען סטרייקער, — וואר אינטערעסירט זיך מיט זיי?

מישט זיך אַריין מאָשקאָוויטש:

— וואָס רעדט איהר, קעסלער? האָט איהר געהערט וועגן הויפטמאַנ׳ס „וועבער״? אויך אין ארבייטער פּיעסע און א סטרייק קומט דאָרט פאָר, און די גרעסטע דייטשע אַקטיאָרען שפּילען אין איהר, און זיי רעדען דאָרט אויך א מין לשון, ווי דאָש, וואָש, לאָזש!..

בלייבט קעסלער שטעהן מיט זיינע גרויסע אויגען אויסגעגלאָצט אויף איהם. קאָנטיג געווען, אז דער דאָזיגער ארגומענט האָט געווירקט אויף איהם. דאָן טוט ער א ציה מיט די אקסלען און מאכט:

— חטאָנ׳טי, אפשר זענט איהר געראָבט. מיין גראָבער קאָפּ מוז עס הערען נאָך אמאל. גוט, איך וועל היינט בלייבען הערען נאָך אמאל די פּיעסע.

און ער קוקט שוין אויף מיר פרוינדליכער און נעהמט שוין ביי מיר א סיגארעטל.

איך דערפיהל זיך אויך פרייער מיט איהם. איך פרעג איהם, וואָס פאר א מין כאראקטער שטעלט ער פאָר אין דעם דאָזיגען גרים.

צולאכט ער זיך:

— אין דעם מייסטערווערקעניו שפּיל איך שוין נאָר א פּיינעם כאראקטער. פארגעסט ניט, אז זיגמונד פיינמאַנ״קע איז דער פארפאסער. האָט איהר געזעהן, וואָס פאר א קניע ער האָט?

מאָשקאָוויטש לאכט אויך.

פרעג איך ווידער:

— דאָך, וואָס שטעלט איהר פאָר אין דעם גרים?

ענטפערט ער:

— א קוילעטש-פלעכטער. אין דעם גרים פלעכט איך א קוילעטש פון גייצען...

קוק איך איהם אָן.

צולאכט ער זיך נאָך העכער:

— וואָס קוקט איהר אזוי אויף מיר? איהר פארשעהט ניט? פרעגט מאָשקאָוויטש׳ן. אָט פון די גייצען, וואָס פיינמאן האָט ארויסגעצויגען פון זיינע קניע, פלעכטען מיר א קוילעטש...

דערווייל זאָגט מען איהם אָן, אז ער דארף באלד ארויפגעהן

אויף דער ביהנע. מאָשקאָוויטש האָלט אַ צייטונג אין די הענט, טוט זיך קעסלער אַ כאַפּ צו איהם:

— גיט מיר די צייטונג, מאָשקאָוויטש!

— וואָם דארפט איהר די צייטונג, קעסלער!

— גיט אהער. איך וויל עפעם אויפטאָן אין דער רעלע'ניו! כאַפּט ארויס ביי מאָשקאָוויטש'ן די צייטונג פון די הענט, רייסט אָפּ שטיקלאָך פון איהר און קלעפט זיי צום שטערען.

שרייט צו איהם מאָשקאָוויטש און לאַכט:

— מען דארף ניט, קעסלער. עס וועט ווידער זיין אַ סקאַנדאַל.

ענטפערט קעסלער:

— זאָל פיינמאַנקע אַ טאַנץ טאָן!

דעם העלד, וואָם קעסלער שפּילט, דארף מען ארויספיהרען אויף דער ביהנע אין קייטען געשמידט פון אַ נעפענגניש. קומען צו צו קעסלער'ן צוויי וועכטער מיט קייטען, וואָם זיי דארפען איהם שמידען די הענט. מאַכט צו זיי קעסלער:

— אַוועק, ממזרים!

זיי דערעזעהן די שטיקלאָך פּאַפּיר, וואָם באדעקען זיין גאַנצען שטערען, און זיי צולאַכען זיך אויך.

דאָן לאָזט זיך נעהן קעסלער צו דער ביהנע מיט פּארטראַכטע טריט און פּארטאָן אין זיך, ווי האַלטענדיג בעת זיין באַוואוסטען מאָנאָלאָג: „זיין אָדער ניט זיין". אין די הענט האַלט ער נאָך אַ שטיק פון דער צייטונג.

מאָשקאָוויטש און איך קוקען איהם נאָך פון הינטער די קולי־סען. ער זאָגט מיר שטיל, שטיקענדיג אין זיך דעם געלעכטער:

—קוקט איהם אָן, אָט דאָם איז קעסלער, וועלכען ער הויבט אָן צו רעוואָלטירען געגען אַ פיעסע, וואָם איהם געפעלט ניט. און איהר זעהט דעם אַלטען דארט, וועלכער האָט זיך אָנגעכאפט פאַר'ן קאָפּ און שאָקעלט זיך, ווי אַן אבל? — דאָם איז פיינמאַן! זעהט, ווי ער בעט זיך ביי קעסלער'ן אויף שטום־לשון, אַז ער זאָל ניט מאַכען זיינע שטוקעס.

איך הער, ווי פיינמאַן זאָגט זיין „פראָזע", שטויס איך זיך אָן,

אז ער שטעלט פאר קעסלער׳ס פאטער, וועלכער בעט דאָרט ביי א ריכטער פאר זיין זוהנ׳ס לעבען.

קעסלער אלײן שטעהט דערווײל מיט דעם רוקען צו דעם ריכטער. רייסט ווייטער שטיקלאך פון דעם שטיק צייטונג, פאטשט זיי צום שטערען מיט א געפילדער, דרעהט מיט דער צונג און גלאצט מיט די אויגען. און ביי יעדען פאטש פון קעסלער׳ן, וואם הילכט אפ אויף זיין שטערען, ציטערט אויף פיינמאן, קוקט זיך אום אויף איהם, שאקעלט דעם קאפ און אויקעט... די איבעריגע אק־טיאָרען און אקטריסעס אויף דער ביהנע, אין איינעם מיט׳ן ריכ־טער, שטיקען זיך פאר געלעכטער.

און דא רופט מען קעסלער׳ן פאר דעם ריכטער. ווי איך האָב זיך שפעטער דערוואוסט פון מאשקאָוויטש׳ן, האָט קעסלער דאן געדארפט האלטען א רעדע פאר דעם ריכטער, פון וועלכער עם האָט זיך געזאָלט ארויסווייזען, אז דער שולדיגער איז ניט ער, נאָר דוקא דער אינטריגאנט, וועלכער האָט אויף איהם אויסגעטראכט א בלבול. נאָך דער דאָזיגער רעדע האָט זיין פאטער איהם געזאָלט פאלען אויפ׳ן האלז מיט א פריידענס־געווײן און, אויב איך האָב ניט קיין טעות, מיט די וועהרטער:

— ווידער האבע איך מיין עדעלען זאָהן צוריק!

און דער פארהאנג האָט געזאָלט פאלען...

הקיצור, רופט מען קעסלער׳ן צום ריכטער, געהט ער ניט. נאָר דרעהט איבער דעם פארוק אויפ׳ן שטערען, מיט דעם הינטען אויף פארענט, און הויבט אן צו וואיזען, ווי א הונט, און וואיענדיג אזוי אויף די העכסטע טענער, רעדט ער צום עולם זיין אייגענע פראָזא, פון וועלכער מיר, וואם שטעהען צוויישען די קוליסען, שטיקען זיך פאר געלעכטער.

ער וואיעט:

— א פובליקוניו אביסעל! זעה נאָר, זיי ווישען די אויגע־לאך פון אזא קונצוניו. אי, ס׳ארא יאשטשערקעס, ס׳ארא פיפער־נאָטערס, פאר וועמען מען דארף דאָם ווייזען דאָם קונצוניו!... אי, א בראָך איז צו מיר, און מאשקאָוויטש ווי, אז מען זאָל זיי ג׳ע־

בען הויפטמאַנ׳ס „וועבער״ — טוט ער א לאָז זיין קול צו די קולי־סען צו, וואו מיר שטעהען.

פיינמאַן קוקט אויף איהם מיט פֿאַרצווייפֿלונג און סאָפּעט, ווי א פֿאַראָווויק.

ער רעדט צו איהם עפּעס, טופּעט מיט די פּיס, עס העלפּט ניט. ביז קעסלער טוט זיך א קעהר צו איהם און מיט א ווילדען וואָיען שרייט ער אויס, צושפּרייטענדיג פֿאר איהם זיינע אַרעמס:

— טאַטוניו פון דעם מייסטערוועלט, מען דאַרף דאָך שוין ענדיגען דעם אַקטוניו, טו שוין א פֿאַל, אין דר׳ערד אַריין, אויף מיין האַלז!

פיינמאַן האָט זיך ניט געקענט העלפֿען און זיך געוואַרפען איהם אויפֿ׳ן האַלז.

דער פֿאַרהאַנג איז געפֿאַלען, דאָס פּובליקום האָט מיט באַגיי־סטערונג אַפּלאָדירט.

פיינמאַן האָט זיך צושריען אויף קעסלער׳ן. קעסלער האָט גוטמוטיג געלאַכט.

דאַן האָט ער זיך אָנגרופען:

— האָט איהר געזעהן א פּובליקונין? דאַרף מען פֿאר דעם האָבען לייטישע פּיעסען? מען וואָיעט, מען ברוקעט, מען פּלעכט א קוילעטש פון גייצען, און עס אַפּלאָדירט!

נאָך דער פֿאַרשטעלונג האָב איך פֿאר זיי אַלעמען געלייענט מיין פּיעסע.

3.

וויַ אַזוי איך האָב די פּיעסע געלעזען. — ווי אַזוי הויפּטמאַנ׳ס „וועבער״ האָבען מיר אַרויסגעהאַלפֿען און ווי אַזוי מען האָט די פּיעסע געשפּילט.

איך געדענק נאָך אַזוי קלאָר יענע מיטען־נאַכטיגע פֿאַרלעזונג אין טהאַליא טעאַטער נאָך דער פֿאַרשטעלונג.

אַרום א טישעל אויף דער ביהנע זיינען געזעסען קעסלער, מא־גולעסקא, פיינמאַן, מאַשקאָוויטש און נאָך אַנדערע און האָבען גע־הערט, ווי איך האָב פֿאַרגעלעזען מיין „אויסט סייד גהעטא״.

קעסלער האָט זיך איצט גאַנץ אַנדערש צוגעהערט, ווי ביי מאָדאַם לִיפּצין אינ׳ם הויז.

ער האָט ממש אָנגענעקוואָלען פון יעדער סצענע, פון יעדען פֿערזאָן אין דער פּיעסע, באַזונדערס פון דעם אַרבייטער מאַטקע באַם, און נאָכאַנאַנד האָט ער זיך א קעהר געטאָן צו מאַגולעסקאָ׳ן און איהם ערקלעהרט, וואָס פֿאר א גוטע ראָלֿ דאָס איז פֿאר איהם.

מאַגולעסקאָ האָט צוגעשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ, אָבער אָהן התּפּעלות. און צייטענווייז האָט זיך מיר נאָר אויסגעוויזען, אז באמת לאַנגווייליט איהם די פּיעסע, נאָר, זעהענדיג, אז קעסלער און מאַשקאָוויטש זיינען באַגייסטערט פון איהר, און אז פּיינטאַ׳ען געפֿעלט זי אויך, האָט ער קיין מוט ניט געהאַט צו זאָגען, אז איהם געפֿעלט זי ניט.

נאָר איינמאָל — דערמאָן איך זיך — האָט ער זיך אָנגערופען:

— אביסל צו האַרטע עברי...

און קעסלער האָט איהם געענטפֿערט מיט א גאַנצער לעקציע (די לעקציעס זיינען שטענדיג זיין שוואַכקייט געווען):

— וואָס רעדסטו? — האָט ער, אומגעפֿעהר, געזאָגט — נעהם, צום ביישפּיל, הויפּטמאַ׳ס „וועבער", יו סי? וואָס איז דאָרט? אויך האַרטע עברי. ניט קיין „מאַנד" און ניט קיין „זאָנע", אַן אַרבייטער־פּיעסע, א סטרייק, יו סי? אזוי, ווי צום ביישפּיל, אין וואַגנער׳ס מוזיק: דרררום! דרררום! הול־לי־לי! הול־הול־הול! האַרט, שטאַרק! מיט א האַמער איבער׳ן קאָפּ און איבער׳ן האַרצען! קיין טרו־לִיו־לִיו פון א פּלייט פּאַסט דאָרט ניט. סטרייק, קאַמף, דאַרף דאָס געהן — דרררום! דרררום! אָט אזוי ווי אין די „וועבער"...

קאָנטיג געווען, אז מאָשקאָוויטש׳ס אַרגומענט וועגען הויפּט־מאַ׳ס „וועבער" האָט זיך איהם טיף איינגעפּרעסען אין קאָפּ. שוין אזא טבע האָט קעסלער אלע מאָל געהאט: האָט ער זיך עפּעס אריינגענומען אין קאָפּ, איז געווען פּאַרפּאַלען. צי איז דאָס פּאַר איהם געווען קלאָר צי טונקעל (ס׳רוב טונקעל), ער האָט פון דעם כסדר גערעדט, האָט עס ערקלערט אויף זיין באַזונדערען שטייגער,

געווענהנליך צעפלאָנטערט, ניט קלאָר, אָבער שטענדיג אינטערעסאנט מיט זיין אייגענאַרטיגקייט.

וועו איך בין פּאַרטיג געוואָרען מיט דעם לעזען, האָט קעסלער ווידער א פּאָר מאָל דערמאָנט הויפּטמאַנ׳ס „וועבער", און דער סוף איז געווען, אז איך האָב פּאָר מיין פּיעסע באקומען דעם העכסטען פּרייז, וואָס אן אידישער פּאַרפּאַסער האָט אין יענער צייט זיך געקאָנטווינשען — 250 דאָלאָר...

די „פּראָבעס" פון מיין „איכט סייד גהעטאָ" הויבען זיך אָן. יעדער אקטיאָר און יעדע אקטריסע, וואָס שפּילט דאָרט, איז געבענשט מיט טאָלאַנט. קעסלער, מאָגולעסקי, פיינמאן, מאָשקאָוויטש, מאָראָם קאָליש, מאָראָם אבראמאָוויטש און מאָראָם ווילענסקי — זיי אלע האָבען דאָרט היבשע ראָלען.

זיי באציהען זיך אזוי ערנסט צו זייערע ראָלען און צו זייער שפּילען, אז נאָך דער פּראָבע אין טעאטער קומען אזוינע טאָלאַנטען, ווי מאָראָם קאָליש און מאָשקאָוויטש, צו מיר אהיים, ערגעץ אויף דעם פערטען שטאָק אין גאָווערניר סטריט, כדי איבערצוגעהן מיט מיר נאָכאמאָל זייערע ראָלען... (פון די היינטיגע אקטיאָרען און אקטריסעס וואָלט זעלטען ווער דאָס געטאָן).

נאָר איין אייגציגער איז ניט צופריעדען מיט זיין ראָל — און דאָס איז מאָגולעסקי.

ער שפּילט דאָרט דעם שלים־מזל׳דיגען ארבייטער מאָטקע באָס, שלעפּען זיך איהם שטענדיג נאָך וועטער בשעת ער רעדט, ווי, למשל: „האָב איך געהאט, האָב איך"; אָדער: „אז איך זאג דאָך, אז"...

טענה׳ט מאָגולעסקי, אז ער קאָן ניט איינבייסען די עברי; אז ער פיהלט, ווי אן עק וואָלט זיך איהם שטענדיג נאָכגעשלעפּט אינ׳ם מויל...

ער האָט אָבער די „עברי" איינגעבּיסען און א גרויסען פּוראָר געמאכט אין „מאָטקע באָס". ווי אזוי דאָס איז געשהן, וועל איך דערצעהלען, וועו איך וועל רעידען וועגען איהם, מאָגולעסקי'ן.

* * *

איך וועל קיינמאל ניט פארגעסען יענעם „טהענקסגיווינג" אוועגט פון 1898, וועו עס איז פארגעקומען די ערשטע פארשטע־לונג פון מיין „איסט סייד גהעטא".

פאר יענער פארשטעלונג האב איך און מיין פרוי פארבראכט ביי דער באריהמטער מיסס ליליען וואלד, אין הענרי סטריט סע־טעלמענט הויז, ביים „טהענקסגיווינג"־דינער.

דערנאך זיינען מיר, צוזאמען מיט מיסס וואלד און איהרע אנדערע געסט, צווישען וועלכע עס זיינען אויך געווען צווויי ענגלי־שע שריפטשטעלערינס, אלע אווען אין טהאליא טעאטער.

דער פארהאנג האט זיך אויפגעהויבען. אן ארימע שטוב אין א טענעמענט הויז איז אויף דער ביהנע. חיה־שרה, אייבראמ׳ס ווייב, ריכט זיך דארט אויף די געסט, וואס איהר מאן וועט ברענגען פון דער שוהל. שיינט דער שמחת־תורה ביי מאדאם אבראמאוויטש חיה־שרה׳ן אויף דעם פנים. איהר יערע מינע, דאכט זיך, זאגט: „א גוטינקער יום־טוב אונז אלעמען!"

קומט ארויף איהר שוועסטער (מאדאם ווילענסקי), א פאר־ביטערט עלטערע מיידעל, און הויבט אן אויסצורעדען פאר איהר דאם הארץ און קלאגט זיך אויף איהר טאכטער עני׳ן, הלמאי זי לאכט פון איהר.

מאדאם אבראמאוויטש ענטפערט איהר מיט אזוי פיל הער־ציגער גוטסקייט און נאטירליכער איינפאכקייט, אז מען פארגעסט גאר, אז אן אקטריסע אויף דער ביהנע רעדט עס.

און דא ערשיינט עני (מאדאם קאליש). און אזוי ווי עס וואלט נאך ליכטיגער, יום־טוב׳דיגער געווארען אויף דער ביהנע.

יונג און שלאנק און שפילעוודיג לויפט זי ארויף אויף דער ביהנע, א שלאנק גאזעל אין וועלכער דאם יונג בלוט האט זיך צעשפילט.

איהר קול איז פול מיט כשוף — ווי א העלער זילבערנער שטראם הילכט ער און לאסטשעט — און איהר לוסטיגקייט איז אזוי קינדערש־נאאיוו.

איהר מאמע (מאדאם אבראמאוויטש) קוקט אויף איהר מיט

הרחבה און איהרע אויגען קושען זי. איהר מוהמע, דאָס פּאר־ביטערט, עלטערע מיידעל (מאדאם ווילענסקי) קוקט אויף איהר מיט אויגען, וואָס זיפצען און קרעכצען פּאר קנאה...

דאן צעקריגען זיי זיך — דאָס יונגע און דאָס עלטערע מיידעל.

און בישעת זיי ווערטלען זיך אזוי — די יונגע אויף א קינ־דערש־נאאיוון און צעבאלעוועטען אופן, און די עלטערע אויף א פּארביטערטען אופן, פּול מיט גאל — ערשיינט קעסלער־אייבראָם מיט א געשריי:

— חיה־שרה, די געסט קומען! האָסט אָנגעגרייט כיבוד?

איך דערקאָן איהם ניט. זיין נאָנג, זיין יעדע האָוואָיע, זיין קול, זיין אויסשפּראָך — אלצדינג אין איהם איז דער טיפּישער אידישער ארבייטער, וואָס איז אהער געקומען פון דער ליטע, יענער סאָרט ארבייטער, וועלכער איז אין־דערהיים געווען א קליינער הענדלער. קיין איין רגע מאכט ער ניט דעם איינדרוק פון אן אק־טיאָר, וואָס שפּילט.

ער דערוויסט זיך, אז זיין שוועגערין האָט זיך געקריגט מיט זיין עני'ן, נעהמט ער זיך אָן פּאר זיין טאָכטער. בשעת דעם ווייזט ער איהר ארוים אזוי פיל ליבע, אז מען זעהט ממש, ווען ער זאָגט, אז זי איז ביי איהם דאָס אויג פון קאָפּ, איז דאָס טאקע אזוי.

אויף זיין שוועגערין אָבער, דאָס עלטערע מיידעל, האָט ער אויך רחמנות; און דאָס דריקט ער אויך אוים אויף א מערקווייר־דיגען, איינפאכען, קינסטלערישען אופן.

דאן קומען אָן די געסט. זיי קומען אָן פון דער שוהל הולייענדיג, מיט א ניגון — אלע באשנאפּסקעט. צווישען זיי מאָנולעסקאָ און פּיינמאן אויך.

און דאָ ערשט האָט זיך אָנגעפאנגען דאָס ריכטיגע שפּילען. מאָנולעסקאָ, פּיינמאן, קעסלער, מאשקאָוויטש, מאדאם קאליש און מאדאם ווילענסקי — ארבייטער און ארבייטער־מיידלאך — און מאדאם אבראמאָוויטש, אלע זיינען אויף דער ביהנע, און יעדער און יעדע פון זיי שפּילט.

דער עולם איז הינגעריסען פון זיי. הוליען זיי, ווילט זיך

דעם עולם אויך מיט זיי הולׅיען. אָט אָבער האָט לׅייזער־פּיינמאַן (מיט זיין גרים און מיט זיין האַלטונג און מיט זיין יעדען קנייטש א מוסטער פון אן ארבייטער א באַוואוסטזיניגען יוניאָן־מאַן) זיך צערעדט אין גראָמען, אויף זיין שטייגער, וועגען זייער לׅאַנע אין שאַפּ, און מאַטקע־באַס־מאַגולׅעסקאָ, א שכור'ער, האָט געזומען דערצעהלׅען, ווי זיין בערעלׅע איז קראַנק געוואָרען און אויף קיין דאָקטאָר איז קיין געלׅד ניט געווען, „און בערעלׅע איז געשטאָרבען, בערעלׅע", און דערביי האָט ער זיך צעכלׅיפּעט, האָט מען דערהערט פון אַלׅע זייטען צווישען דעם עולם א זיפּצעריי. די פּרעהלׅיכע שטימונג איז מיט אמאל אָנגעזאפּט געוואָרען מיט אזא טרויעריגקייט...

און באַלד האָט ווידער אייבראַם־קעסלׅער א געשריי געטאָן:

— נו, וואָס האָט איהר זיך דערמאָנט? יום־טוב איז היינט! לׅחיים!

און ווידער איז פּרעהלׅיך געוואָרען.

ביז לׅייזער האָט ווידער געזומען רעדען וועגען שאַפּ, וועגען זייער לׅאַנדסמאַן דעם באַאָם און וועגען סטרייקען, דאָן האָט אייבראַם־קעסלׅער זיך אָנגענומען פּאַר דעם באַאָם, און צום סוף האָט ער ארויסגעטריבען זיין ברודער מיט זיינע אנדערע געסט פון זיין שטוב.

דער אקט האָט זיך געענדיגט מיט א קריג צווישען איהם און זיין באַרדער, אויך אן ארבייטער פון זיין שאַפּ, וואָס מאַשקאַוויטש האָט געשפּילׅט.

אין דער לׅעצטער סצענע האָבען אויך מיטגעשפּילׅט מאַדאַם אבראַמאַוויטש, קאַליש און מאַדאַם ווילׅענסקי, און זיי אַלׅע האָבען אזוי קינסטלׅעריש געשפּילׅט, אז דער עולם האָט גאָר ניט געוואָלׅט אויפהערען זיי צו אַפּלׅאָדירען.

בעסערע פּיעסען פון דער „איסט סייד גהעטאָ" האָט די אידישע ביהנע געזעהן, אָבער קיין בעסערען שפּילׅען זיכער ניט.

קעסלׅער־אייבראַם איז געווען א מייסטערווערק פון העכסטען ראַנג. די סצענע אינ'ם שאַפּ, וועו ער דערוויסט זיך, פּאַרוואָס זיין באַאָם, פון וועלׅכען ער האָט אזוי געהאַלׅטען, האָט געגעבען מתנות זיין טאָכטער; דער צעטומעלׅטער געשריי פון זיינע אויגען;

זיין אַרויסלויפען פונ׳ם שאָפּ; זיין אַריינקומען אין הויז מיט דעם צעמישטען געשריי: „וואו איז דער בראָנזעלעט? חיה־שרה, דעם בראָנזעלעט אהער!"

און זיין אַריינוואַרפען איהם אין דעם ברענענדיגען אויוועז און זיין צוזאַמענברעכען דערנאָך איבער זיין טאָכטער, בישעת ער וויל זי שלאָגען, מיט א פּאַרצוויפעלטען שלוכצען: „עני, וואָס האָט דער רוצח געהאט צו דיר?" — דאָס איז געווען אמת׳ע שרעקלעכע קונסט...

אזוי אויך אין דעם דריטען אקט, בעת ער איז געווען שכור. וועט קאָן פּאַרגעסען זיין געשריי: „חיה־שרה, א גלעזעלע!"...

נאָר אמבעסטען איז ער געווען אין דעם לעצטען אקט, בישעת ער איז געזעסען פּאַר דעם ריכטער, פּאַר וועמען מען האָט אָנגעקלאָגט דעם באָם. אזוי פיל שטילען צער, שאַנד און דערשלאָגענקייט האָט אויסגעדריקט זיין יערע האוואיע.

דער אויסדרוק פון זיינע אויגען, וואָס זיינען געווענדט געווען אין איין פונקט — אויף דעם ריכטער — וועט קאָן פּאַרגעסען דעם דאָזיגען אויסדרוק?

4.

וויטערע באַראַקטעריסטיק פון קעסלער׳ן. זייז באַריהמטער „חטאַנ׳טי".

זינט דער „איסט סייד גהעטא" איז ער מיין „שוואַכקייט" געווארען, וועלכע האָט אָנגעהאלטען די גאַנצע צייט כל זמן ער האָט געלעבט — באלד א פערטעל יאָהרהונדערט.

מיט דער אויסנאַהם פון א פּאָר פיעסען, האָב איך כמעט אלע, וואָס איך האָב אינ׳ם משך פון דער דאָזיגער צייט געשריבען, פריהער פּאַר איהם פּאַרגעלייענט איידער פּאַר די אנדערע אַקטיאָרען.

זעהר זעלטען איז איהם מיינע א פיעסע געפעלען געווארען, וועז איך האָב זי פּאַרגעלייענט פּאַר איהם. און דאָך, גלייך ווי איך האָב פּאַרענדיגט א נייע, האָב איך איהם געלאָזט וויסען וועגען דעם, און באלד איז ער געווען ביי מיר אין דער היים און האָט די פיעסע געהערט.

און ביז היינט איז דאָס פאַר מיר אַ רעטעניש, וואָס ער, וועלכער האָט געוועהנלעך קיין געדולד ניט געהאט אויסצוהערען אַ פיעסע, איז שטענדיג געקומען אויסצוהערען מיינע, וועג נאָר איך האָב איהם באשטעלט.

און אַז איך האָב געענדיגט מיין פאָרלעזונג, האָב איך כמעט שטענדיג געזעהן דעם אייגענעם באַקאַנטען ציה פון זיינע ברייטע אַקסלען, דעם פארבלאָנדזשעטען בליק ערגעץ העט־וויט פון זיינע גרויסע אויגען און דעם גוט־באַקאַנטען וואַרט זיינעם, ארויסגערעדט אין אַ טיפען, באַסאָוועז טאָן, האָב איך געהערט:

— חטאָנ'טי !...

און דער דאָזיגער „חטאנ'טי" זיינער האָט שטענדיג געמיינט, אַז די פיעסע איז איהם ניט געפעלען געווען.

וועג ער האָט געהערט אַ פיעסע פון אַן אַנדער פארפאַסער, אויב ער האָט זי נאָר אויסגעהערט ביז'ן סוף, האָט ער זיין מיינונג וועגען איהר אויסגעדריקט אויף אַן אַנדער אופן: אַמאָל אינגאַנצען אַהן וועדטער, האָט זיך נאָר אויפגעהויבען פונ'ם אָרט, אַריינגענומען אַ פינגער אין מויל און איהם אַ זויג געטאָן — און דאָס האָט געמיינט, אַז דער פארפאַסער האָט פון פינגער זיין פיעסע ארויסגעזויגען. און אַמאָל האָט ער געזאָגט:

— דאָס צאַפענדעל זיינס האָט ער געפענט פון דער קניע !...

אַדער:

— געטראַכט מיט'ן... מחילה... און אַנגעשריבען מיט די קני...

און וועג דער פארפאַסער איז געווען אזא, פאַר וועמען ער האָט אינגאַנצען קיין דרך ארץ ניט געהאט, האָט ער איהם געזאָגט אַהן צערעמאָניעס:

— וועד גע'הרג'עט, הער אויף צו פאַמפען דעם מאַרך פון דיינע קניע !

און עס האָט אויך געטראַפען, אַז ווי נאָר אזא פארפאַסער האָט אַנגעהויבען צו לייענען זיין פיעסע, איז קעסלער אומגעדולדיג געווארען און האָט אַנגעהויבען צו מורמלען „זשי !" און נאָך איידער דער פארפאַסער האָט זיין ערשטען אקט געענדיגט, האָט

קעסלער שוין געביסען זיין ארבעל און געהאווקעט: האוו, האוו, האוו!...

מיינע פיעסען אבער האָט ער אפגע׳פטר׳ט מיט איין ווארט:

— חטאָנ׳טי!...

דער סך־הכל אבער איז געווען אלע מאל דער אייגענער — די פיעסע איז איהם ס׳רוב ניט געפעלען געווען.

און עס האָט ניט געהאלפען, ווען איהר האָט געפרואווט איהם ערקלערען די פיעסע. ער האָט אייך דאן איבערגעשלאגען מיט זיינער א לעקציע, וועלכע האָט ס׳רוב וועניג געהאט צו טאן מיט דער פיעסע, וואָס ער האָט געהערט. אבער דאָס, וואָס ער האָט גערעדט, באזונדערס ווי אזוי ער האָט גערעדט, איז אזוי אינטערעסאנט געווען, אז ווען ער האָט דערנאך פארלאזען מיין הויז, האָב איך כמעט אלע מאל מעהר געטראכט וועגען דער אייגענאר־טיגקייט פון דעם דאזיגען מענשען, אידער וועגען דעם, הלמאי מיין פיעסע איז איהם ניט געפעלען געווען.

מיין פרוי האָט ניט געקאנט פארשטעהן, ווי אזוי איך, בטבע א מענש מיט וועניג געדולד, האָב געקאנט האבען אזוי פיל געדולד צו איהם.

און ניט איין מאל, ווען ער איז געקומען הערען מיינע א פיעסע, האָט זי איהם געזאגט:

— מיסטער קעסלער, וואָס דארפט איהר הערען די פיעסע? זאגט בעסער איצט אפ אייער „חטאנ׳טי״ און פארשפארט דאָס לייענען.

האָט ער זיך אמאל גוטמוטיג צעלאכט און געענטפערט:

— נו, וואָס קאן איך טאן? יו סי? א קאפ מיט קלאטשע אנגעשטאפט. זאל איך איהם באגראבען, אין דר׳ערד אריין, וואָס?

און אן אנדערש מאל, אז זי האָט עס איהם געזאגט, האָט ער זיך פארענטפערט פאר איהר:

— מיינט נאר ניט, יו סי? הלואי עפעס א פיעסעלע, וואָס איך זאל זעהן... פון אייער מאן ערווארט איך אזא פאר מיר.

אפשר האָט ער דאָס מאָל אָנגעשריבען. יו סי? די אַנדערע ממזרים... מרס. קאָברין — האָט ער ביי אזא געלעגנהייט גענומען אמאָל רעדען כמעט מיט האָס — וועז איהר וואָלט געהערט זייערע פּיעסעניום! צאָפּען פון די פינגער, פון די נעגעל, פון די קניע, גע׳הרג׳עט זאָלען זיי ווערען, און פּליוך אין דער פּיעסעניו אַריין! ניט וויים, ניט שוואַרץ, ניט בלוי, ניט גרין, נאָר א קאָליר פון... פּא—אַך! — האָט ער א כראָקע געטאָן.

נאָך אזא מין שמועס האָב איך פּאָר איהם געלייענט מיין נייע פּיעסע, און איך האָב געזעהן, ווי שוואר ער שטרעננט זיך אָן צו הערען, וואָס איך לייען. אמאָל האָט ער אויסגעטאָן דעם ראָק און די וועסט, וועז איך האָב פּאָר איהם געלייענט, אזוי ווי ער וואָלט געוואָלט פּרייער מאַכען דעם וועג צו זיין הארצען. און איינמאָל אָפּילו האָט ער די שיך אויסגעטאָן, בשעת איך האָב פּאָר איהם געלייענט. האָט זיך דערביי אנטשולדיגט פּאָר מיין ווייב:

— יו סי? — אפשר איז דאָס א סגולה פּאָר מיין פּארשטאָפּטען קאָפּ. ביי גאָד, אי עם — יו סי? — פּרענק וויט יו... אָפּענהארציג מיט אייך — —האָט ער נערעדט מיט דער גרעסטער ערנסטקייט — עס נעהמט מיך ניט... איך פיהל ניט... איך זעה ניט... אפשר טאקע קלאָטשע אינ׳ם קאָפּ! — האָט ער זיך א פּאָטש געטאָן אויפ׳ן שטערען.

דערנאָך האָט ער זיך אָנגעשפּארט מיט ביידע עלענבויגענם אָן טיש, אריינגענומען צווישען ביידע הענט דעם קאָפּ, אָנגעשטעלט אויף מיר זיינע גרויסע אויגען מיט אָן אָנגעשטרענגטען בליק און עם איז קאָנטיג געווען, אז ער וועגדט אָן אלע זיינע כחות אריינצולעבען זיך אין דעם, וואָס איך לייען...

באלד אָבער האָט זיך א דרימעל צעצויגען אין זיינע אויגען, צי גאָר א חלום האָט דאָרט אויפגעטויכט —

און דער סוף? א ציה פון די בריטע אקסלען און דער „חטאָנ׳טי!"...

אנדערע פון מיינע פּיעסען האָט ער א צווויי־דריי מאָל געהערט, אייזער איך האָב זיי פּאָר אנדערע אקטיאָרען געלייענט.

אזוי האָט ער דעם „פּארלאָרענעם גן־ערן" — וואָס אויף דעם סוזשעט פון דער דאָזיגער פּיעסע האָט מיך אָנגעשטויסען א מעשה, וואָס ער אליין האָט מיר דערצאָהלט, — צוויי מאָל געהערט לייענען. „שונאים" — צוויי מאָל. „ישראל'ס האָפענונג" — דרײַ מאָל, און „יאַנקל בויל'ע" — די פּיעסע, וואָס איך האָב לכתחילה פּאר איהם געשריבען — ניט וועניגער פון צ ע ה ן מאָל.

(ווי אזוי ער האָט, צום סוף, דאָך אויפגעפּיהרט „יאַנקל בויל'ע" אין 14 יאָהר שפּעטער, וועל איך דערצאָהלען אין א שפּעטערדיגען קאַפּיטל).

ער האָט קיינמאָל ניט פּארשטאַנען קיין פּיעסע, בעת מען האָט זי פּאר איהם פּאַרגעליייענט. אפּשר דערפּאר, ווייל ער האָט קיין געדולד ניט געהאט זיך צו אַריינטירען אויף די מענשען און דער האַנדלונג. אפּשר דערפּאר, ווייל די פּאַנטאַזיע זיינע, וועלכע האָט זיך שטענדיג געטראָגען, וויי א ווילדער, היציגער לאָשאַק, אין אַן אייגענארטיגער וועלט פון קאָליִרען און קלאַנגען, האָט זיך ניט געלאָזט צוימען און איז פּארבייגעפלויגען די וועלטען, וועלכע די פּיעסען האָבען דאָרט געפּענט.

עס איז א פּאַקט, אז כמעט אלע פּיעסען, אין וועלכע ער האָט געהאָט ערפאָלג, זיינען איהם לכתחילה ניט געפּעלען געווען, בעת ער האָט זיי געהערט לייענען. ערשט דאַן, וועז ער איז ארויסגעטראָטען אין זיי אויף דער ביהנע, האָט ער זיך אין זיי דערפיהלט. און האָט ער זיך אין זיי דערפיהלט, האָט ער זיך דאַן אָנגעצונדען. דעמאָלט האָט זיין שפּילען מיט גייסט געשפּריצט, קאַפּריזנע און שוימענדיג, ווי שאַמפּאַניער.

מיר איז ער געווען זעהר נאָהענט. איך האָב איהם ליב געהאט. מעהר ליב געהאט, איידער וועמען ניט איז אויף דער אידישער ביהנע.

איך האָב ליב געהאט דעם גרויסען ארטיסט אין איהם, אָבער נאָך מעהר דעם געזונטען מענשען אין איהם, דעם נ א ט ו ר־

מ ע נ ש , וועלכער האָט זיך שטענדיג געוויזען נאָר אין דער נע־שטאַלט, ווי אזוי גאָט האָט איהם באשאפען. קיין גרים, קיין פיי־גענבלאָט — דאָס האָט דער כאראקטער פון דעם נאטור־מענש מיט'ן ארטיסטישען טעמפּעראמענט ניט געקאָנט פּאַרטראָגען.

דערפאר איז ער אמאל געווען נאיוו און גוטמוטיג, ווי א געזונט קינד, און אמאל צערייצט און ברוטאל. גאנץ אָפט איז ער געווען ניט ארומגעהובעלט, גאנץ אָפט האָט ער ארויסגעוויזען א שוערען כאראקטער, אָבער שטענדיג איז ער געווען אויפריכטיג.

ער האָט קיינמאל ניט געזוכט צו „שפּילען" אינ'ם לעבען דעם בעסערען און שעהנערען מענשען. ער האָט קיינמאל ניט געזוכט אינ'ם לעבען דעם עפעקט.

האָט ער עפעס ליב געהאט, האָט ער דאָס ארויסגעוויזען. האָט ער עפעס פיינט געהאט, האָט ער דאָס ווידער ארויסגעוויזען.

האָט זיך איהם עפעס געבאָמבעלט אינ'ם מוח, א געדאנק אָדער א מיינונג, האָט ער דאָס געמוזט אויסדריקען, ווי די הוהן, די קוואָטשקע, מוז איהר איי לייגען, און האָט עס אויסגעדריקט גאנץ אָפט אויף דעם נאאיווסטען שטייגער, דערפאר אָבער כמעט שטענדיג אזוי אריגינעל, אזוי אייגענארטיג, דורך ווערטער, וואָס זיינען פול מיט פּאַרבען און קלאַנגען געווען.

מיר פאלט איין, אז די ערשטע נאטור־מענשען, וואָס האָבען דערפיהלט פּאַרבען און קלאַנגען, האָבען געמוזט זיין פון זיין מין...

האָט ער געשפּילט א פּיעסע, וואָס איז איהם געפעלען געווען, איז ער באגייסטערט און גליקליך געווען. און יעדער אפּלאָוז פון פּובליקום איז איהם טייער געווען. זיין פּנים האָט יום־טוב'דיג געשטראהלט און צו זיינע מיטשפּילער האָט ער זיך באזונדערס פריינדליך פּאַרהאלטען און אונטערגענעבען זיי חשק: „פּיין, פּיין!" און דעם פּאַרפּאַסער פון דער פּיעסע האָט ער אויפריכטיג ליב געהאט.

האָט ער אָבער געשפּילט א פּיעסע, וואָס איז איהם ניט געפעלען געווען, איז ער צערייצט געווען און פּאר קיינעם קיין

גוט וואָרט ניט געהאט. די אקטיאָרען זיינען ביי איהם דעמאָלט געקראָכען ווי „יאשטשערקעס" מיט „פיש־אויגען"... און יענע אקטריסע, געוועהנלִיך, די „סטאריבע", האָט געהאט „גלִעזערנע פיס" און געדעדט ווי „א לִעבעדיגער קאלִאָש, וואָס האָט זיך אָנגעזופט מיט בלִאָטע, בעת מען טרעט ארויף אויף איהם"...

און דאָן האָט ער אָפט אין מיטען שפילִען איבערגעדרעהט דעם פּארוק מיט'ן הינטען אויף פּאָרנט, ווי אין פיינמאנ'ס פיעסע, האָט מיט איין האלִב מויל גערעדט צו די אקטיאָרען: „זעהט נאָר א פובלִיקוניו! און עס קוקט, און עס הערט, און עס לִאכט, און עס ווייגט, און עס מיינט, אז מען וויייזט עס דאָס קונצוניו!" און מיט'ן אנדערען האלִבען מויל האָט ער גערעדט צום פיבלִיקום, וואָס נאָר איהם איז אין מויל ארויינגעפאלִען...

אן אנדערש מאָל האָט ער זיך מיט א כיוון צעהיצט און אָנגעהויבען צו זידלִען דאָס פובלִיקום אויף די העכסטע טענער, אויף זיין בייקול, וואָס האָט געקלִונגען ווי א וואָיען, אזוי, אז דאָס פובלִיקום האָט געמיינט, אז דאָס שפילט ער מיט אזא פייער זיין ראָל און עס האָט איהם באגייסטערט אפלִאָדירט... דאָן האָט ער זיך אין מיטען וואָיען מיט אמאָל צולִאכט צו די אקטיאָרען:

— נו, גיב זיי דאָס קונצוניו!

און האָט ער געטראָפען דעם פּארפאסער פון דעם שטיק, האָט ער איהם געזאָגט:

— די פיעסעניו געפעלט דעם ווערטען פובלִיקוניו... געזונט זאָלען זיין די קניע, וואָס האָבען דעם מייסטערווערקעניו געשריבען, ביז... מארגען!

— קלִיאָטשע גיט ער מיר קייען... האָווקען זאָל איך... אוים־דינען זאָל איהם דער מארך פון די קניע! איז ער מיט אמאָל באפאלִען דעם פּארפאסער.

אזא פיעסע, געוועהנלִיך, האָט לִאנג ניט געלעבט און אזוינע פיעסען האָט ער גענוג אויף זיין לִעבען באגראָבען. אמאָל אָבער האָט ער אויך אזוי א בעסערע פיעסע באגראָבען.

.5

אן אומאנגענעהמע ערפאהרונג, וואס איך האב אמאל מיט איהם געהאט.

עס האט געטראפען, ער שפילט א פיעסע הינגעריסען, מיט'ן גאנצען פייער. מיט אמאל קומט ער צו צו א סצענע, וואס איז איהם ניט צום הארצען, וועלכע ווייזט זיך איהם אוים משונה'דיג, און סטאפ!...

אזוי ווי א צוויאגטער פערד וואלט אין מיטען יאגען זיך איבער א גלאטען און פרייען וועג, זיך פלוצים אנגעשטויסען אן א געמויערטער וואנט.

ווילד איז ער דאן געוואָרען. האט ער געקאנט יענע סצענע איבערשפרינגען, האט ער דאס געטאן. אניט איז ווה געווען צו דער פיעסע און צו איהר פארפאסער. ער האט סקאוואטשעט, גערעדט וואס נאר איהם איז אויפ'ן זינען ארויף — געוועהנליך, פירושים איבער דער פיעסע און דעם פארפאסער — און אין מיטען דערינען האט ער געהייסען דעם פאָרהאנג ארונטערלאזען.

אזא ערפארונג האב איך מיט איהם אמאל אויך געהאט, וועלכע האט זיך געענדיגט מיט א סקאנדאל צווישען מיר און איהם הינטער די קולִיסען. וועו ער איז ארויסגעטראטען צום ערשטען מאל אין מיין פיעסע „צוריסענע קייטען", אין דעם אמאליגען ווינדזאר־טעאטער.

יענע פיעסע, איינע פון מיינע ערשטע, וועלכע אגב איז ווי געשאפען געווען פאר זיין טאלאנט, האט ער פריהער צוויי מאל געהערט לייענען און ביידע מאל איז זי איהם ניט געפעלען געווען.

און ניט געפעלען איז זי איהם געווען מחמת א סצענע, די הויפט־סצענע אין דעם דריטען אקט, וועלכע האט דוקא אוים־געדריקט דעם עצם־געדאנק פון דער פיעסע.

יענע פיעסע פרואווט באהאנדלען די פראגע וועגען דעם באגריף פון מאראל אין אונזער געזעלשאפט, וועלכער איז א גאנץ אנדערער פאר דער פרוי ווי פאר דעם מאן.

א מאן וועט דארט ארויסגעפיהרט, וועלכער איז אינ־

גאנצען געזונטער גוף און יצר־הרע. ער האָט די מעגלעכקייט צו
געניסען פון דעם לעבען און ער געניסט פון איהם מיט דער גאנ־
צער זשעדנעקייט פון זיין געזונטער און ליידענשאפטלעכער
נאטור.

ער יאָגט זיך נאָך די פרויען, אפילו נאָך דער שעהנער
דינסט אין זיין הויז. נעכטיגט זעלטען אין דער היים און באַ־
ריהמט זיך כסדר פאַר זיינע מענשען מיט זיינע „פרעפעטשקעס"
און מיט דעם, וואָס ער שפילט אין קאָרטען מיט דעם פאָליצ־
מייסטער.

דאָך האלט מען איהם פאַר א חשוב'ן מענשען. מען קומט
צו איהם נאָך טובות; מען זוכט זיין פריינדשאפט; מען קלייבט
איהם אפילו אוים פאַר א „טשלען" אין דער אופראוע פון זיין
שטאָדט.

זיין אייגענע יונגע פרוי פאַרנאכלעסיגט ער אינגאַנצען.
זי ליידט.

נאָר איין מאָל טרעפט זי זיך מיט אן אינטעליגענטען יונגען
מאַן, וועלכער מאכט אויף איהר אן איינדרוק. זי אויף איהם —
אויך. זיי פאַרליבען זיך.

און אז ער, איהר מאַן, דערוויסט זיך שפעטער וועגען דעם,
הויבט ער אויף א גוואלד: וואָס הייסט, א פאַרהייראָטע פרוי
זאָל זיך פאַרליבען אין א פרעמדען מאַן! ווי אזוי האָט זי זיך
דאָס דערוועגט צו טאָן, א מאַמע פון א קינד!...

אָט די דאָזיגע לעצטע סצענע איז דער „קלימאקס" אין דער
פיעסע.

און ביידע מאָל, וועו איך האָב פאַר קעסלער'ן געלייענט די
פיעסע, האָט ער ביי דער דאָזיגער סצענע אויסגעפוטשעט אויף
מיר די אויגען, געמורמעלט „זשי", געדריקט די אקסלען און, צום
סוף, אַרויסגעזאָגט זיין „חטא'נטי!"

עס האָבען ניט געהאלפען די טענות, אז די דאָזיגע סצענע
דריקט אוים די אידעע פון דער פיעסע. ער האָט געערדט זיינם:
— אזא חזיר, אזא הונט, אזא לאפאצאן, ער טוט אלעם,

און אז זיין ווייב פארליבט זיך אזוי אומשולדיג... וואס הייסט? וועז איך זאל דאס ארויסהאווקען, וואס ער האווקעט דארט, וועט דאך דאס פובליקום מיך אויסלאכען, ווי א לץ!...

און איז ביידע מאל אוועק מיט „חטא'נטי"...

דער פארשטארבענער פינקעל איז דאן געווען אין ווינדזאר טעאטער, האט ער די פיעסע געקויפט און זי אויפגעפיהרט מיט אנדערע אקטיארען. זי האט קיין ערפאלג ניט געהאט.

אין א יאהר שפעטער קומט אן אין ווינדזאר טעאטער קעסלער. פינקעל וויל אויפלעבען מיין פיעסע מיט איהם, רעדט ער איהם איין, אז ער זאל אין איהר אויפטרעטען.

גע'פועל'ט ביי איהם.

אלס זיין ווייב שפילט מאדאם עפשטיין. פינקעל אליין, זעהר א פעהיגער אקטיאר, שפילט אויך.

די פראבען הויבען זיך אן. ווידער די אייגענע געשיכטע... ביז דער דאזיגער סצענע אין דעם דריטען אקט האט קעסלער הנאה פון זיין ראל. נאר קומט ער צו דער סצענע, איז טפרו! שטעלט ער זיך אפ, גלאצט אוים זיינע גרויסע אויגען, קוקט אויף מיר, אויף די אקטיארען און רעדט ניט מעהר.

— מיסטער קעסלער, נו? — רעדט צו איהם פינקעל.

— חטא'נטי! סיידען דער קאפ איז ביי מיר פארשטאפט מיט קליאטשע! — טוט ער זיך א פאטש אויפ'ן שטערען. — מען וועט דאך מיך אויסלאכען, אין דר'ערד אריין!...

שרייט פינקעל צו איהם:

— דאס איז דאך וואס די פיעסע ווילן אויסברענגען.

— דערפאר טויג זי דאך אין דר'ערד אריין. יו סי? איך, אזא לאפאצאן, אזא הונט, אזא חזיר, דערזעה איך א ווייבעל, כאפט מיר די ניכפע, גע'הרג'עט זאל איך ווערען! וועל איך — יו סי? — מיט אמאל זיך אוועקשטעלען האווקען וועגען אנשטענדיגקייט צו מיין ווייב. זשי!...

טענה'ט ווידער פינקעל:

— אבער דאס איז דאך וואס די פיעסע ווילן אויסברענגען...

ענטפערט איהם קעסלער מיט א גאנצער לעקציע. ביז צום סוף מאכט ער:

— נו, גוט, גוט. ווייטער, ווייטער, אין דר׳ערד אַריין. צ׳אַרייט. איהר ווילט? איכ׳ל האווקען!

ביי דער פּאַרשטעלונג האָט ער זיך אין די ערשטע צוויי אקטען געפיהלט ווי א פיש אין וואסער. ער האָט ממש געשפּריצט מיט לעבען און לוסטיגקייט. די טריט האָבען אונטער איהם געברענט.

ווי איך האָב שוין באמערקט, איז דאָס געווען א ראָל, וואָס איז צוגעפאסט געווען צו זיין טאלאנט.

נאָך יעדען אקט האָט דער עולם איהם באגייסטערט אפּלאָדירט.

און א גליקליכער האָט ער מיר די הענט געדריקט און געדערט:

— וו סי? אז מען גיט מיר עפּעס צו טאָן? וו סי? — איהר זעהט?...

נאָר אָט שפּילט ער דעם דריטען אקט. ער איז צוגעקומען צו יענער סצענע — סטאפּ!

זיין ווייב, מאדאם עפּשטיין, ווארט... דאָס איז אויך איהר הויפּט־סצענע... ער שווייגט!...

זיצענדיג אין לאָזשע, באמערק איך, ווי זי, א צומישטע, וינקט צו איהם, אז ער זאָל רעדען. נאָר אָנשטאָט דעם קנייפּט ער זיך מיט בוידע הענט די באקען און הויבט אָן צו שרייען אויף די אויבערשטע טענער, מיט א מין וואָיען:

— איך קען ניט זיין קיין לץ, גע׳הרג׳עט זאָל איך ווערען!

און מיט אמאָל טוט ער זיך א קעהר צו איהר און הויבט אָן צו רעדען:

— אזוי? פארליבט? צ׳אַרייט! (עס האנדעלט זיך אין רוסלאנד). איך מעג זיין א חזיר, א הונט? מעגסטו אויך זיין א חזיר, א הונט. צ׳אַרייט, איך ערלויב דאָס דיר!

און ער האָט אַ לאָז געטאָן אַ קול, ווי אַ דונער, הינטער די קולִיסען:

— פֿאַרהאַנג, אין דר׳ערד אַריין!

און דער פֿאַרהאַנג האָט זיך ארונטערגעלאָזט...

איך לויף ארויף אויף דער ביהנע. עס ווערט צווישען אונז אַ סקאַנדאַל. דערביי ווערט אַ שטוהל צובראָכען...

טאַבאַטשניקאָוו (טאָביאַס) האָט יענעם אָוועָנט געשפּילט דעם ליבהאָבער. טרעט ער ארויס אויף מאָרגען אין קעסלער׳ס ראָל און שפּילט אַפֿ די פּיעסע עטליכע וואָכען נאָכאַנאַנד מיט ערפֿאָלג.

אַ היבשע צייט דערנאָך זיינען מיר ברוגז געווען. אָבער מיינע פּיעסען האָב איך פֿאר איהם וויטער פֿארגעלעזען. די דאָזיגע פֿאַרלעזונגען, כל זמן מיר זיינען ברוגז געווען, זיינען אלעמאָל פֿאַרגעקומען שוין ניט ביי מיר אין הויז, נאָר אויף אַ „נייטראַלער טעריטאָריע", ס׳רוב ביי דר. אב. קאַספּע אין הויז.

צו יענע פֿאַרלעזונגען איז ער שטענדיג געקומען מיט נאָך עמיצען, ס׳רוב מיט מאָשקאָוויטש׳ן.

מאָשקאָוויטש איז אין יענער צייט צווישען אונז געווען אַ מין לעבעדיגער טעלעפֿאָן, דורך וועלכען קעסלער האָט געוואָלט צו מיר און איך צו איהם.

זיין „חטאָ׳נטי" האָט קעסלער דאָן ארויסגעשיקט צו מיר אויף מאָשקאָוויטש׳עס אדרעס, און איך האָב איהם אויך געענטפֿערט אויף מאָשקאָוויטש׳עס אדרעס...

מאָשקאָוויטש׳ן אַליין זיינען כמעט שטענדיג מיינע פּיעסען געפֿלעגן געווען, אָבער ווירקען אויף קעסלער׳ן האָט ער ניט געקאָנט.

דער נס, ווי מיט דער „איסט סייד גהעטאָ, האָט נאָכאַמאָל ניט פֿאַסירט.

ער, קעסלער, איז געווען דער אויפציגער צווישען אלע אקטיאָרען, וואָס איך האָב איהם אויף אזא אופן געזוכט. נאָך די אנדערע בין איך קיינמאָל ניט נאָכגעלאָפֿען מיט מיינער אַ פּיעסע. דאָס

איז אלעמאל געווען געגען מיין נאטור... און ער האָט מיך הפנים אויך געזוכט. נאָר שטענדיג האָט זיך צווישען אונז אוועקגעשטעלט זיין „חטא'נטי", ווי א וואנט!

אין דעם דאָזיגען „חטא'נטי" איז, דאכט זיך, דער גאנצער קעסלער געווען. אמאל האָט עס געקלונגען אזוי קינדיש, אזוי נאאיוו און אזוי טראגיש, ווי עס וואלט געערדט: „נו, איך זעה ניט, איך פארשטעה ניט, וואָס קאָן איך העלפען?" און אמאל האָט עס געקלונגען ווילד, ברוטאל און פאר'עקשנ'ט, ווי עס וואלט געזידעלט:

— אין דער ערד ארייַן, אזא פיעסעניו קאָן איך ניט פאר־שטעהן!

און, דער עיקר, אויפריכטיג האָט עס געקלונגען...

פאלש געגען זיך אליין האָט ער קיינמאל ניט געקאָנט זיין. עס האָט געטראָפען, אז אמאל ביים לעזען, אדער ביי דער פראָבע, איז ער שטארק באגייסטערט געווארען פון א פיעסע און ער האָט געגוואלדעווען, אז זי וועט „געהן" א גאנצען סעזאָן; דערנאָך, אז ער איז אין איהר אויפגעטראָטען און האָט דערפיהלט, אז דאָס איז ניט דאָס, וואָס ער האָט געמיינט, האָט ער גלייך ביים שפילען דאָס ארויסגעווויזען און אליין באגראָבען די פיעסע...

פארקעהרט, וען א פיעסע ביים לעזען איז איהם ניט גע־פעלען געווען — און דאָס האָט כמעט שטענדיג געטראָפען — און ביים שפילען האָט ער זי דערנאָך דערפיהלט און זי איז איהם געפעלען געווארען, האָט ער עס ווידער ארויסגעווויזען: האָט זיך אלץ מעהר און מעהר צופלאקערט און אלץ בעסער געזוכט צו שפילען.

און האָט מען איהם דאן דערמאָנט, אז די פיעסע איז איהם פריהער ניט געפעלען געווען, האָט ער אויף דעם געענטפערט מיט קינדערשער חרטה:

— חטא'נטי!...

צווינגען זיך, פארשטעלען זיך, האָט ער קיינמאל ניט גע־קאָנט. דאָס איז געווען געגען זיין נאטור.

א כאראקטעריסטישע סצענע, פול מיט הומאר, דערצעהלט מיר בעסי טאמאשעווסקי וועגען איהם, ווי אזוי ער האט אמאל געפֿרואווט שפּילען זאלאטארעווסקי׳ס „ישיבה־בחור". דער גאנצער קעסלער לעבט־אויף אין דער דאזיגער סצענע.

6.

ווי אזוי קעסלער האט אמאל געשפּילט דעם „ישיבה בחור".

דערצעהלט מיר בעסי טאמאשעווסקי:

— דאס איז געווען אין יענער צייט, ווען אונזערע בעסטע אקטיאָרען, וועלכע האבען „ליטעראטור" געשפּילט, זיינען אפּט געווען אויף גרויסע צרות...

לאזט זיך פון דאנען אוועק אויף דער פּראָווינץ א קינסטלער־קאמפּאניע צו שפּילען גאָרדינ׳ס רעפּערטואר.

די הויפּט־אקטיאָרען אין יענער קאמפּאניע זיינען קעסלער, מאשקאָוויטש און טארענבערג — קינסטלער, וועלכע האבען ליב געהאט צו שפּילען אין דער בעסערער פּיעסע.

היינט, אז א קאמפּאניע פּאהרט ארוים אויף דער פּראָווינץ, שלעפּט זי מיט זיך גרויסע קופערטען מיט זאכען, אמאל אפילו פּיהרט זי מיט זיך גאנצע סצענעריס פון א פּיעסע, וואס זי האט דאָ געשפּילט.

אין יענער צייט אָבער, — בפּרט נאָך די ליטעראַרישע אקטיאָרען, — האבען זיי ניט געהאט וואס צו פּאקען אין גרויסע קופערטען. און צו שלעפּען גאנצע סצענעריס פון דאנען — פון דעם האט קיינער אפילו ניט ג׳חלומ׳ט.

איינגעפּאקט די ביסעל אָרימקייט אין קליינע קעסטלאך — די בארד, דעם פּארוק, און די אנדערע פּאָר זאכען, וואס זיינען נויטיג, און געגומען די קעסטלאך אין די הענט אריין, אוּן מארש!

קומט די קאמפּאניע אין שיקאגא. שפּילט „ליטעראטור". איין פּיעסע אויפגעפּיהרט פון גאָרדינ׳ען — שלעכט. דער עולם קומט ניט. א קאלטערווינט בלאזט אין דער קאסע...

פיהרט מען אויף גאַרדינ׳ס א צווייטע פיעסע — עס העלפט ניט. די קאסע איז אין נאנצען פארפרוירען...

די אקטיאָרען הונגערען. אינ׳ם האָטעל מען אָנגע־באָרנט. זייערע „קעסטלאָך" זיינען דאָרט כמעט פאר׳משכנ׳ט...

פאלען די אקטיאָרען אויף א פלאן: קעסלער זאל שפילען דעם „ישיבה בחור", וועט דאָס זיי ראטעווען.

שטעהען צו צו איהם מאשקאָוויטש און טאָרענבערג:

— קעסלער, מען דארף דאָך עסען. און אינ׳ם האָטעל מוז מען דאָך אויך באצאָהלען, אניט וועט מען דאָרט פארהאלטען אונזערע קעסטלאָך.

קורץ, מען האָט דאָס ביי איהם גע׳פועל׳ט.

שטעלט מען אויף דעם „ישיבה בחור" אוז מען דערט אויס מיט איהם אפריהער:

— גערענקט־זשע, קעסלער, געשפילט עס ערנסט, ווי קינסט־לער, ניט חוזק געמאכט. פארגעסט ניט, מיר ווילען עסען...

ענטפערט ער זיי:

— צ׳אריט! ציץ! ציץ! דינ׳ט אי פראָמיסד? *) איהר׳ט עסען! איהר׳ט עסען! ציץ!...

דאָס טעאטער איז געפאקט. א גרויסער עולם איז נעקומען צו יענער פאָרשטעלונג, צו הערען, ווי אזוי קעסלער וועט זינגען דעם קדיש אינ׳ם „ישיבה בחור".

מאשקאָוויטש שפילט דעם אינטריגאנט, מיט דער רויטער באָרד. טאָרענבערג — דעם בעל־עגלה, דעם רבי׳ן, און קעסלער אליין — דעם „ישיבה בחור".

אלע אקטיאָרען פרעהען זיך מיט דעם גרויסען עולם און באמיהען זיך צו שפילען וואָס בעסער אוז וואָס ערנסטער. זיי זיינען נאָר אומרוהיג וועגען קעסלער׳ן — צי וועט ער זיך קאָנען האלטען ערנסט...

ער קומט ארויף אויף דער ביהנע, אָנגעטאָן אין זיידענע

---

*) האָב איך אייך ניט געגעבען מיין וואָרט?

ספריה עמטית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טארונטע
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

זאקען און אין א לאנגער קאפאטע. דאס פובליקום אפלאדירט איהם. ער טוט זיך א קעהר צו מאשקאוויטש'ן און זאגט אויף די אונטערשטע טענער:

— זעה נאר, זעה נאר, גוואלד, ווי זיי האבען זיך א ריהר געטאן פון זייערע נעסטען, די יאשצערקעס און די פיפערנאטערס, אנצוקוקען דעם „ישיבה בחור'ל!" (ווייזט אן אויף זיך) קוק אן א „ישיבה בחור'ל", מיט פליצקעלאך און פיסענוטשקעלאך, א זוהנוניו דארף דאס זיין, א קינדעלע, א יתומ'ל, גע'הרג'עט זאל ווערען איציקעל! *)

ברעכט איהם אונטער מאשקאוויטש מיט געבעט אינ'ם קול:

— קעסלער, איך בעט אייך, איהר האט דאך עפעס פאר־שפראכען...

ענטפערט איהם קעסלער:

— ציץ! דינ'ט אי פראמיסד? צ'אריט! איהר'ט עסען!

א „ספאט־ליט" (פראדושעקטאר) דארף דא פאלען אויף איהם. ער האט די „ספאט־ליט" פיינט געהאט. טוט איהם א זעץ דאס דאזינע עלעקטריש ליכט אין די אויגען אריין, צאפעלט ער זיך אויף און ער צושרייט זיך:

— גע'הרג'עט ווער! נעהם אוועק די זון! איך ווי̈ל ניט שפילען מיט דער זון!

לויפען צו צו איהם מאשקאוויטש און טארענבערג:

— קעסלער, האט רחמנות...

ענטפערט ער ווידער:

— צ'אריט! ציץ! דינ'ט אי פראמיסד?

און ער הויבט אן צו רייבען ערנסט זיין „פראזע". מאש־קאוויטש און טארענבערג היטען איהם. ביז עס קומט צו דעם פלאץ, וואו ער דארף זאגען: „וואו איז מיין מאטוניו? ווייסט ער ניט, אז זיין קינדעלע איז געקומען?" דא שטעלט ער זיך

*) איציק זאלאמאראווסקי, דער פארפאסער פון'ם „ישיבה בחור".

אָפּ און טוט זיך א פיהר מיט א האַנט פונ׳ם קאָפּ ביז צו די קני און מורמעלט ארויס אויף די אונטערשטע טענער:

— קינדעלע! ס׳ארא „קינדעלע!" איך געה מאכען א גריבעלע, גע׳הרג׳עט זאָל ווערען איציקעל". (דאָס הייסט אלץ איציק זאָלאָטאַרעווסקי, דער פּארפּאסער פון דעם שטיק „דער ישיבה בחור").

צופט איהם מאָשקאָוויטש פון איין זייט:

— קעסלער!

און טאַרענבערג פון דער אַנדער זייט:

— מיר בעטען אייך!...

ענטפערט ער זיינם:

— ציץ! צ׳אַרויט!...

און הויבט אָן ווידער ערנסט צו זאָגען די „פּראָזא". ער שפּילט אזוי ערנסט ביז ער קומט צו די ווערטער: „ווייסט איהר דען ניט וואָס א קינד איז שולדיג זיין טאטען?" (איידער ער הויבט אָן צו זינגען דעם קדיש).

די מוזיק שלאָגט אָן. ער טוט זיך א כאַפּ:

— נו, דאָס קדיש׳ל... מאַך אויף, קינדעלע, דאָס צאַפּענדעל און לאָז ארויס אַביסעלע זיסקייט!...

מאָשקאָוויטש און טאַרענבערג זיינען שוין ווידער נעבען איהם.

— קעסלער!...

— ציץ! צ׳אַרויט! איהר׳ט שוין עסען! — מאכט ער און הוסט זיך אוים און גרייט זיך צו זינגען דעם קדיש.

ער הויבט אָן צו זינגען. זינגט מיט זיין דאַמאָלסט־וואונ־דערליכער שטים און רייסט זיך אליין מיט...

ביז ער קומט צו די ווערטער אין דעם קדיש: „גיסט מיינע טרערען, אי וועה איז מיר! איהר זאָלט נאָר פליסען אויף מיין טאטען דעם זיסען", הויבט ער אָן מיט אמאָל צו האַווקען:

— האוו! האוו! א זיסער טאטע, א רומענישער, גע׳הרג׳עט זאל ער ווערען! *)

מאשקאוויטש און טארענבערג צופען איהם ווידער פון בוידע זייטען:

— קעסלער!...

זינגט ער ווייטער:

— אויף וועמען האסטו איבערגעלאזען דיין קינד? א יתום׳ל, וועה איז מיר אציגד!

ברעכט ער זיך ווידער מיט אמאל אונטער:

— זשי! א יתום׳ל!...

קוקט אן שוין מיט רציחה מאשקאוויטש׳ן און טארענבערג׳ן און פלוצים ארויסגעפאהרען אויף די אויבערשטע טענער, מיט א וואויען:

— איך קאן שוין ניט מעהר! די קישקעס קריכען מיר שוין פון האלז! האוו! האוו!...

מאשקאוויטש און טארענבערג קאנען איהם שוין מעהר ניט איינשטילען. ער שרייט צו זיי:

— אוועק, ממזרים! גענוג געמוטשעט! קראפירט פאר הונגער, גע׳הרג׳עט זאלט איהר ווערען!...

אזוי האט קעסלער אמאל געשפילט דעם „ישיבה בחור“...

7.

קעסלער א מין פענאמען, וועלכער איז פול געווען מיט קאנטראסטען.

וואס מעהר איך טראכט וועגען איהם, וואס מעהר איך דערמאן זיך אן איהם, אלץ קלארער ווערט מיר, אז ער איז געווען אן אומגעוועהנליכע ערשיינונג, א מין פענאמען...

איך בין ניט אויסען איהם צו אידעאליזירען, אבער ווי ניכטער

*) ווי מאדאם שאמאשעווסקי ערקלערט מיר, געברויכען די רומענישע אידען אזעלכע לאשטשענדיגע ווערטער אין זייערע רייד, ווי „גוטינקער“, „זיסינקער“ און ד. ג. און דאס האט קעסלער געמיינט.—ל. ק.

איך זאָל איהם ניט באטראכטען, — פּאַרגלייך איך איהם צו דעם דורכשניטלעכען מענשען, צי צו די איבעריגע קאָלעגען זיינע, — קאָן איך זיך ניט אָפּוואונדערען פון דער דאָזיגער טשיקאַווער פּערזענלעכקייט, פון דעם דאָזיגען רויהען שטיק נאַטור, דורך וועלכען א מין ווילדער זשעני האָט זיך אַנטפּלעקט אויף א סטיכישען אופן...

אַזוי ווי די נאַטור וואָלט א קלייניגקען טייל פון איהר פּול אָנגעטרונקען מיט איהר לעכט און שאָטען, מיט די פּאַרשיידענסטע פּאַרבען איהרע און קלאַנגען, און אַלערלעי אַנדערע אייגענשאַפּטען פון איהר, סיי גוטע און סיי שלעכטע, אין דעם אַרויינגעבען מיט דער פּולער און גרויסער מאָס, און געזאָגט צו דעם: — דורך דיר זאָל איך זיך אַנטפּלעקען מיט מיין פילפּנים'דיגקייט, מיט מיין פילפּארביגקייט און פילקלאַנגענדיגקייט און די אייגענשאַפּטען מיינע, סיי די גוטע און סיי די שלעכטע, זאָלסטו אין בולט'ע, שארפע שטריכען אויסדרוקען, נאַקעט און אומפּאַרדעקט, אַזוי ווי איך האָב זיי אין דיר אַרויינגעגעבען...

און ער האָט עס דערנאָך פון זיך געוואָרפען אוממיטלבאַר, סטיכיש, ווי א שטיק ערד, וואָס איז אָנגעטרונקען מיט זון־שטראַלען, זיין וואַרעמקייט, אין לעבען און אויף דער ביהנע...

האָט געוואָרפען פון זיך כוואַליעס־וויז וואַרעמקייט און קאַלטקייט, געשמאַקע זאַפּטיגקייט און טרוקענקייט פון שטיין און זאָמד...

קאַלטע נאַכט־פּאַרבען און זוניגע טאָג־קאָלירען האָט ער פון זיך געוואָרפען און קלאַנגען, וואָס האָבען אמאָל — בפרט אין זיינע אינגערע יאָהרען — דערמאָנט אָן קאַרוזאָ'ס שטים און אָן אַנדערש מאָל — אָן דעם וואָיען פון א הונט...

וואָרים די דאָזיגע אַלע קאָנטראַסטען האָט ער אין זיך געטראָגען, דער ווילדער זשעני. געשטראָמט האָט עס אין איהם אין טיפע און שטאַרקע שטראָמען דאָס גוטע און דאָס שלעכטע, כסדר, כסדר מעכטיג, כסדר פּאַרטיסימאָ...

שלעכט און האַרט, כמעט ברוטאַל, אין איין מאָמענט צו זיינע נאָהענטע מענשען, האָט ער אין א ווילע ארום געווויגט ווי א

קינד, מיט אמת'ע טרערען, בשעת ער האָט מיר אמאָל דערצעהלט, ווי א קעצעלע האָט אין א קאָלטער נאכט געזוכט א ווארימע היים...

גלייכנילטיג צו דעם געדרוקטען אידישען ווארט פון אידישע שרייבער און דיכטער, ווי כמעט אלע אונזערע אידישע אקטיאָרען און אקטריסעס, האָט א שעהנע פראָזע אין א אידישען געדיכט, וואָס ער האָט אמאָל צופעליג געהערט, אָננעצונדען איהם מיט א **מין ווילדער באגייסטערונג.**

ער האָט זיך געקלאפט אין הארצען, געווישט זיך די טרערען און געמורמלט מיט א ליכטיגען, באגייסטערטען שמייכל: — **א זאָג א ביסל! גאָט!...**

האָט אריינגענומען יענע פראָזע אינ'ם קאָפ און, וועמען נאָר ער האָט דאָן געטראָפען, האָט ער פאר יענעם זי איבערגע'חזר'ט און דערביי האָט ער שטענדיג א דריק געטאָן מיט די אויגען, און טרערען האָבען א שפריץ געטאָן, ווי פון א פארטיגען קוואל...

טרעף איך איהם אמאָל אין אזא מאָמענט, וועז ער איז באַגייסטערט פון א פראָזע אין א אידישען געדיכט, און פרעג איהם, פארוואָס ער לייענט ניט די אידישע דיכטער, קוקט ער מיך אָן א ווייל מיט זיינע גרויסע, אויסדרוקספול אויגען און ענטפערט מיר דערנאָך גוטמוטיג, נאאיוו: — **ווער האָט עס געדולד פאר זיערע נארישקייטען!...**

קארג און געלט־גייציג, אָפט ביז קלייניכקייט, איז ער אמאָל אויך צוליב דעם ארויסגעטראָטען אין א שונד־פיעסע. אָבער ארויסגעטראָטען אין איהר, האָט ער כמעט שטענדיג, באלד ווי ער האָט דערשמעקט איהר גערוך, איננאָנצען פארגעסען די געלט־חשבונות. א רידל האָט ער שוין אין די הענט געהאלטען און א קבר פאר איהר אויף דער ביהנע געגראָבען...

און וועז אזא פיעסע, אז ער איז אין איהר ארויסגעטראָטען, האָט זיך דאָך אמאָל א לאנגע צייט דערנאָך געהאלטען אויף דער ביהנע, ווי למשל, מיט יאָהרען צוריק לאטיינער'ס „דאָם אידישע האַרץ", איז דאָם געווען נאָר דערפאר, וויל די אנדערע אקטיא־

רען, וואם האבען מיט איהם געשפילט, האבען זי ביים לעבען דערהאלטען.

אזוי האט די פיעסע „דאם אידישע הארץ" דעמאלט פאר איהר ערפאלג געהאט צו פארדאנקען אין גאנצען מאגולעסקא'ס קליין פיסעל, ווי איך וועל דאם באווייזען שפעטער, ווען איך וועל פרואווען געבען א כאראקטעריסטיק פון אונזער פארשטארבענעם גרויסען קאמיקער.

ווען אבער א שונד־פיעסע האט זיך אין גאנצען געהאלטען אויף זיינע כחות — האט קעסלער, געווענליך, איהר א גיכען סוף געמאכט.

די אידישע ביהנע איז פול מיט אזוינע „קדושים", וואם זיינען געפאלען פון קעסלער'ס הענט...

דערפאר, אגב, האבען די מענעדזשערס, וואם זיינען פארבונדען געווען מיט איהם, כמעט אלע מאל געזוכט אזעלכע פיעסען, אין וועלכע אנדערע, אחוץ איהם, זאלען אויך האבען וואם צו טאן.

אין אזעלכע פיעסען האט ער, געווענליך, געשפילט זעהר שלעכט, א סך ערגער, איידער א מיטעלמעסיגער אקטיאר, אויב ער האט אין איהר ג ע מ ו ז ט שפילען.

אין אזא שטיק האט מען איהם שטענדיג געזוכט א מגושם־דיגען, אהן שום נשמה, און נאך אפטער — א בייזען און א צו־רייצטען, וועלכער האט געמרוקעט ווערטער, וואם מען האט זיי קוים פארשטאנען...

טויטע, אויסגעלאשענע טענער האט זיין קול דאן ארויס־געגעבען. יענער קול, וואם אז ער האט זיך אנגעצונדען, האט געפלאקערט מיט אלערליי קאלירטע פייערען און געהילכט מיט די פארשיידענסטע קלאנגען, אנגעזאפטע מיט זון און לעבען, און גלאטע און לאשטשענדע, ווי די אנגעטרונקענע מיט לעבעדיגען פארב בלומען־בלעטלאך — אט דער דאזיגער קול זיינער האט דאן הילצערן און דומף געהילכט, ווי פון א פוסטער פאס...

און אזוי טויט זיינען דאן אויך געווען זיינע אלע באווע־

גונגען, וועלכע, וועו ער האָט ריכטיג געשפּילט, זיינען געווען גראַציעז און עלאַסטיש אָהן אַ סוף...

דערמאָן איך זיך טאַקע, וועו איך האָב אויסמאָל פּארבּלאָנדזשעט מיט מיינעם אַ גרינעם פּרייַנד, וועלכער האָט קעסלער'ן פּריהער קיינמאָל ניט געזעהן, אין אַ טעאַטער, בשעת קעסלער האָט אַזאַ פּיעסע געשפּילט, האָט מיין פּרייַנד זיך אָנגערופען:

— ביי אונז, אין רוסלאַנד, וואָלט מען אַזאַ קאַליעקע ניט ארויפגעלאָזען אויף דער ביהנע!...

די שארפסטע קאָנטראַסטען האָבען זיך דורך איהם אנטפּלעקט.

אומגעוועהנלעך איז אויך דער ווייטערדיגער שטריך אין איהם געווען:

ער איז גאָר, דאַכט זיך, ניט געווען קיין דאַמען־העלד. איך האָב איהם געקאָנט אַזוי פיל יאָהרען, און נאָהענט, האָט ער כמעט שטענדיג אויף מיר אַן איינדרוק געמאַכט, אַז דער ווייבער־שער מין געהט איהם אין גאַנצען נישט אָן.

און דאָך קאָן איך ניט איין מאָן — ניט אפּילו אין דער ליטעראַטור, בפרט נאָך צווישען קינסטלער־אַקטיאָרען — וואָס זאָל זיין אין אַ משך פון צעהנדליגער יאָהרען, ביז אין טויט אריין, אונטער דעם שטענדיגען כשוף פון אַ פרוי, ווי קעסלער איז געווען...

יענע פרוי איז געווען זיין אייגענע ווייב.

איז זי אין טאַטער געווען, האָט ער דאָן, אָהן אַ גוזמא, געשפּילט נאָר פּאַר איהר אליין.

די אַקטיאָרען וואָלטען געקאָנט דערצעהלען, ווי אַזוי וועו ער האָט זי פּלוצים פון דער ביהנע באמערקט, האָט ער זיך אן אויפגערעגטער צו זיי געוועגדט:

— באַיִם, מאדאם ק, איז אינ'ם טעאַטער; איך בעט אייך, פּליז, נעמט זיך די מיה און שפּילט. פּליז, באַיִם, איך בעט אייך!

עס האָט געטראָפען, ער איז ארויסגעטראָטען אין אַ נייער ראָל, וועלכע איז איהם דוקא געפעלען געווען, נאָר זי, זיין ווייב,

איז דערנאָך ארויפגעקומען צו איהם און האָט אי׳הם געזאָגט, אז ער זעהט אויס אין איהר ווי א ברוט, ווי א ווילדער, איז א סוף געווען. ער האָט שוין יענע ראָל ניט געקאָנט מעהר אָנקוקען...

פּאַרקערט: א ראָל איז איהם אמאָל ניט נעפּעלען געווען, נאָר זיין וויב האָט איהם געזאָגט, אז זי פּאַסט פּאר איהם, האָט די ראָל דערנאָך א נשמה באקומען — קעסלער׳ס גאַנצע נשמה...

ווי קאַרג ער איז ניט געווען — אָבער ניט פּאר זיין וויב. ווי גלעט־גייציג ער איז ניט געווען — האָט ער ביז זיין לעצטען סענט איהר אָפּגעגעבען.

אמבעסטען איז ער געווען אין כאראקטער־ראָלען. בפרט האָט זיך קיינער ניט געקאָנט פּארגלייכען צו איהם אין שפּילען פּאָלקס־מענשען אויף דער אידישער ביהנע. אין אזעלכע ראָלען איז ער געווען אן ארטיסט פון העכסטען ראַנג, א גייסטרייכער און טיפער פּארטייטשער פון דעם טעקסט און פון דעם כאראקטער.

אין אזוינע ראָלען האָט ער זיך ערשט ריכטיג דערפיהלט. זיין אויסזעהן, זיין אָרגאַן, זיין טעמפּעראַמענט און זיין גאַנצער מהות זיינען ווי באשאפען געווען צו שפּילען געזונטע „פּאָלקס־מענשען" מיט שטאַרקע און טיפע איבערלעבונגען — אויסצודריקען זייער נאַיוויטעט, זייער געזונטע גוטסקייט און ווילדע ברוטאַליטעט.

אין אזוינע ראָלען איז ער פּריי ארומגעשוואָמען, ווי א פיש אין ים.

קיינער האָט ניט געקאָנט אזוי אויסדריקען, ווי ער, דעם גלעזעכטער פון דעם פּאָלקס־מענשען, זיין טרער און זיין פויסט...

ווייל אין איהם אָליין האָט דאָס שטאַרק גלעזעכט...

זיין אייבוש אין דער „שבועה" איז געווען א מייסטערווערק. זיין „שלמה׳קע שארלאַטאַן" איז צוזאמען מיט איהם געשטאָרבען. די דאָזיגע זעהר שלעכטע פּיעסע האָט נאָר מיט זיין לעבען גלעזעכט.

אזוי אויך קאָן מען ניט פּארגעסען דעם קעסלער׳ן פון פּינסקי׳ס „יאנקל דער שמיעד" און ניט פון „יאנקל בוילע".

דערפאר איז ער מיר קיינמאל ניט געפעלען געווען אלס הערשעלע דובראוונער פון „גאט, מענש און טייפעל".

צו ווייניג קליינשטעדטעלדיגער סופר איז ער געווען, צו ווייניג אין קדושה אויסגעווייקט, צופיל געזונטער חומר...

און נאך עפעס:

אלס אקטיאר איז ער געווען ווי א גרויסע שיף, וועלכע האט געמוזט האבען גרויסע, טיפע וואסערען, כדי צו קאנען זיך באווענען... אין א קליין טייכעל וואלט ער זיך ניט געקאנט א ריהר טאן.

איך דערמאן זיך, וואס ער האט מיר אמאל דערצעהלט וועגען א געוויסער ליטעראריישער פיעסע, וועלכע ער האט נאר איין מאל געשפילט אין טהאליא טעאטער.

— יו סי? איינגערעדט. פרואוו איך. אריינגעקראכען! יו סי? אזוי ווי איך וואלט זיך געלאזט שווימען אין א וואש־טאפ! אפילו ניט ביז די קני. ארויסגעשפרונגען, אין דר'ערד אריין! אפילו דעם דריטען אקט ניט געוואלט שפילען!

ער איז געווען פון יענעם מין אקטיארען, צו וועלכען עם האבען געהערט א רוסישער וואדעוויל, צי אן אוואנ־גארד־טעאטער, וואס דעם לעצטען האב איך אין מיינע יונגע יאהרען א סך מאל געזוכן אין מיין שטאדט וויטעבסק. ער, ווי זיי, האט געמוזט האבען פיעסען מיט שטארקע קאנפליקטען און איבערלעבונגען, כדי צו קאנען לעבען אויף דער ביהנע.

מיט אנדערע ווערטער: כדי צו שפילען טעאטער — ווי מען זאגט אויף דעם לשון פון אקטיארען — האבען זיי געמוזט האבען טעאטער...

און „טעאטער" — זיינען טעאטראלישע פיעסען, וואס זאלען טאקע מיט זייערע קאנפליקטען און האנדלונגען רעגען, וועקען און פארכאפען די פאנטאזיע און דאס הארץ פון דעם שוישפילער און דורך איהם — פונ'ם צושויער...

וואו דאס איז ניטא — איז קיין אמת'ער טעאטער ניטא. דאס איז אן אמת נאך זינט פון אריסטאטעל'ס צייטען, וואס

וועט אייביג בלייבען אַן אמת פּאָר יענע, ביי וועלכע דאָס טעאַטער איז אַ לעבעדיגער טיילֿ פון זיי...

8.

די קנאה פון סטאַרס אויבער צום אנדערען. — און ווי אזוי קעסלער האָט צוערשט זיך באַצויגען צו „יאַנקעל בוילע".

ווי איך האָב שוין פריהער באמערקט, האָב איך מיין פּיעסע „יאַנקעל בוילע" לכתחילה געשריבען פאר איהם.

דאָס מיינט ניט, אַז ער האָט ביי מיר באַשטעלט די דאָזיגע פּיעסע, נאָר אַז איך האָב איהם אינ'ם זינען געהאט, בשעת איך האָב זי געשריבען.

איך בין זיכער געווען, אַז וועז איך וועל זי פּאָר איהם פּאָרלייענען, וועל איך פון איהם ניט הערען זיין „חטאָנ'טי"...

גראָד זיינען מיר דעמאָלט געווען ברוגז (זייט דעם סקאַנדאַל מיט די „צוריסענע קייטען"), האָב איך דורך מאַשקאָוויטש'ען זיך צונויפגערעדט מיט איהם און באַשטעלט אַ פּאָרלעזונג פון „יאַנקעל בוילע" ביי דר. אב. קאַספּע אינ'ם הויז.

איך געדענק: אַ קאַלטע ווינטערדיגע נאַכט געווען. ביי דר. קאַספּע'ן אינ'ם הויז איז עפּעס די עלעקטריק קאַליע געוואָרען, האָט מען אָנגעצונדען סטעאַרינאָווע ליכט, אַרום אַ צעהנדליג שטיק, און זיי אויסגעשטעלט אַרום. און אַרום דעם לאַנגען טיש אין לייכטער, טינטערס און פּלעשער. דער גאַנצער טיש האָט אויסגעזעהן ווי אי־לומינירט...

אויסער קעסלער'ן און מאַשקאָוויטש'ן זיינען צו דער פּאָרלע־זונג געקומען עטליכע פריינד. דר. ה. זאָלאָטאַראָוו אויך צווישען זיי.

הויב איך אָן צו לייענען, און עס נעהמט ניט קיין צעהן מינוט באַמערק איך אויף קעסלער'ס פּנים דעם „חטאָ'נטי"...

אויסגענאָמען איז דאָרט, פון זיינע אויגען ביז צו זיין אונ־טערשטער ליפּ, וועלכע ער בייסט פאר אומגעדולד — איין גרויסער „חטאָ'נטי"...

איך ענדיג דעם ערשטען אקט. ווייטער ווי איך ניט לייע־

נען. קאספּע, זאָלאָטאראָוו, מאָשקאָוויטש — זיי אַלע שטעהען צו צו מיר, אז איך זאָל לייענען ווייטער. איך אָבער ערקלער, אז אויב דער ערשטער אקט געפעלט ניט קעסלער'ן, וועלען די אַנדערע אקטען איהם אויך ניט געפעלען. און אומזיסט מיין לייענען.

און מיט דעם האָט זיך יענע פּאָרלעזונג געענדיגט.

געהט אוועק א געוויסע צייט, מיר זיינען ווידער גוט־פרייַנד געוואָרען. לעז איך פּאר איהם און מאָשקאָוויטש'ן ווידער די פּיעסע. טענה'ט צו איהם מאָשקאָוויטש: פּיהרט אויף די פּיעסע, קעסלער! ענטפערט ער:

— איך זעה אין דעם גאָרנישט. א חזיר!...

אזוי האָב איך, אין פּאַרשיידענע צייטען, ווידער און ווידער אייַנגעריבן איהם צו הערען די פּיעסע, געהאָפט אלץ, טאָמער וועט ער זיך דאָך דערפּיהלען.

ער האָט זי נאָך אמאָל און נאָך אמאָל אויסגעהערט און... „חטאָ'נטי"...

ביז איך האָב זיי איינמאָל פּארקויפט צו טאָמאַשעווסקי'ן.

איז אָבער באַשערט געווען מיין „יאַנקעל בויל'ע'ן", אז ער זאָל האָבען לענגערע יאָהרען, איידער א טוצען אָדער מעהר פּיעסען מיינע, וואָס טאָמאַשעווסקי האָט זיי אויפגעפּיהרט. דאָרף איהם איינפאלען די דאָזיגע פּיעסע „אויסצובעסערען", וואָס ער האָט זיך קיינמאָל ניט ערלויבט צו טאָן מיט מיינע אַנדערע פּיעסען, לכל הפּחות די ערשטע צייט פון זייער אויפּפיהרונג...

לאָזט ער מיר איינמאָל וויסען, אז איך זאָל קומען צו פּראָבע אין טעאַטער. דאָס איז געווען אן ערך אין א יאָהר אַרום נאָכ־דעם ווי איך האָב איהם די פּיעסע פּארקויפט.

איך קום צו פּראָבע. די אקטיאָרען הויבען אָן צו דבר'ן פון זייערע ראָלען. איך דערהער אומבאקאַנטע „דבורים".

— פון וועלכער פּיעסע מאכט מען דאָס פּראָבע? — טו איך א פּרעג טאָמאַשעווסקי'ן.

— פון אייערער, פון „יאַנקעל בויל'ע"...

דריקט אויס מיין פּנים: ?!...

דריקט אויס זיין פנים: !!...

קורץ: ער זאָגט, אז ער האָט געמוזט „אויסבעסערען" מיין שפראך און מיין „פראָזע", ווארים ער וועט ניט אַרויפגעהן אויף דער ביהנע און רעדען ווי א ווילדער. און איך טענה: אַדער ער שפילט די פיעסע, אזוי ווי איך האָב זי געשריבען, אַניט שפילט ער זי ניט.

צום סוף רופט ער זיך אָן:

— אָלרייט. באצאָהלט מיר צוריק מיין געלט, וועל איך אייך צוריקגעבען די פיעסע.

זאָג איך:

— צופרידען.

קוקט ער מיך אָן:

— משוגע'נער, — מאכט ער, — די פיעסע וועט דאָך ביי אייך קיינער ניט נעמען, איהר האָט דאָך שוין געפרואווט! זי וועט דאָך בלייבען ליגען ביי אייך... און איהר האָט דען דאָס געלט, עטליכע הונדערט דאָלער?...

און דעם אמת געזאגט, האָב איך זיך טאקע דאן געפרענט: וואו וועל איך נעמען די עטליכע הונדערט דאָלאר פאר איהם? ווייל דאָס געלט, וואָס איך האָב פאר דער פיעסע באקומען מיט א יאָהר צוריק, איז שוין לאָנג ביי מיר אַוועק...

מיר איז אָבער געלונגען צונויפצושארען די עטליכע הונדערט דאָלאר — א ביסל ביי זיך אליין, די איבעריגע געליהען — און פטור! דערלאנגט איהם די מזומנים און צוריקגענומען די פיעסע, און זאָל זי ליגען דאָרט צווישען די אנדערע מיינע פאפירען...

טרעפט מיך דערנאָך קעסלער און לאכט פון מיר:

— אז איך זאג קאָברינקע'ן, אז האָס איז ניט קיין פיעסע, זאָגט ער מיר, אז איך האָב קלאָטשע אין קאָפ. טאָמאשעווסקי האָט דאָך ניט קיין קלאָטשע אין קאָפ, ער פארשטעהט דאָך שוין יא קאָברינ'קעס פיעסען, היינט פארוואָס האָט ער ניט אויפגע־פיהרט „יאנקעל בוילע"?

JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO
יידישע פאלקס ביבליאטעק
טאָראָנטא

פאלט מיר דערנאך איין, אויב איך קאן זי ניט אויספיהרען, וועל איך זי אפדרוקען אין א צייטונג.

דער „אידישער קעמפער" איז דאן ארויסגענאנגען אונטער דער רעדאקציע פון ס. מרמר.

א וועכענטליכע צייטונג איז דאס געווען, ארויסגעגעבען פון די היגע פועלי ציון. האט מרמר די פיעסע דארט אפגעדרוקט אונטער דעם נאמען „דער נאטור־מענש".

דערווייל שרייב איך אנדערע פיעסען און שטעל זיי אויף אין די טעאטערס.

פאראיניגען זיך אלע טעאטערס אין א טראסט. אין טאמאשעווסקי'ס טעאטער פיהרט מען אויף מיין קאמעדיע „בריטש אוו פראמיס" (בערטשיק), וועלכע האט גרויס ערפאלג. ברעכט אויס מיט אמאל א סטרייק אין יענעם טעאטער, — די אקטיארען סטרייקען — מיין עהפאלג איז דער'הרג'עט.

די פיעסע ציהט איבער מיט טאמאשעווסקי'ן אין קעסלער טעאטער. אנשטאט די איינגעשטודירטע אקטיארען, טרעטען אין איהר ארויס די „סטארס", אדלער און קעסלער — דאס הייסט די שותפים פון דעם אידישען טעאטער־טראסט.

און זיי דארפען עס אונטערשפילען טאמאשעווסקי'ן, וועלכער שפילט דארט אויסערגעווענליך גוט די הויפט־האל, בערטשיק'ן, א געווען רוסישען סאלדאט.

איך דערמאן זיך, אגב, איך קום יענעם בייטאג אין קעסלער'ס טעאטער, וואו די אלע דריי „סטארס" האבען געמאכט די איין־איינציגע פראבע פאר זייער ערשטען אויפטריט צוזאמען אין „בריטש אוו פראמיס", וואס האט געזאלט פארקומען יענעם אויפדערנאכט.

די ראלע פון בלאנק'ען האט אדלער איבערגענומען. פון גראפ'ן — קעסלער, און פון מאדאם אבראמאוויטש — פאולינא ערעלשטיין. טאמאשעווסקי איז געבליבען ביי דער הויפט־האל, ווי פריהער.

דערזעה איך אלעמען ביי דער פראָבע און טראכט מיר: „נאָך מיין פיעסע!" און זאָג טאקע אויפ'ן קול:

„יתגדל ויתקדש..."

אדלער שטויסט זיך אָן, וואס איך מיין, און שמייכעלט. קעסלער'ן דארף איך ערקלערען, וואס איך מיין. פארזיכערט ער מיר, אז ער מיט אדלער'ן וועלען שפילען ערנסט זייערע ראָלען. און טאמאשעווסקי אליין רופט זיך אָן צו מיר:

— קינדעלע, וואס רעדט איהר? זיי וועלען מוזען זיך האלטען ערנסט אין זייערע ראָלען. דאָס איז דאָך ניט קיין שפאס. א קאמף אויף לעבען און טויט! ...

איך געה דאן אוועק פונ'ם טעאטער מיט א שווערען הארצען. ערשטענס, איז מיר זעהר אומאנגענעם, וואס מיט מיין פיעסע באקעמפען באָסעס זייערע ארבייטער, וואס סטרייקען בייַ זיי. צווייטענס, בין איך זיכער געווען, אז זיי וועלען דער'תרג'ענען די פיעסע.

וואָרים איך האָב זיי אלעמען גוט געקאָנט. איך האָב גוט געוואוסט, אז ניט אדלער און ניט קעסלער וועלען קאָנען ערנסט שפילען אין א פיעסע, וואו טאמאשעווסקי האָט די הויפט־ראָל און אין וועלכער ער האָט נאָך דערצו אזא ערפאָלג...

און אזוי איז טאקע געווען:

דעמזעלביגען אָוונט שוין, ביי דער ערשטער פאָרשטעלונג, וען די אלע דריי „סטארס" זיינען ארויסגעטראָטען אין מיין פיעסע, אין דעם „קאמף אויף לעבען און טויט" געגען זייערע שונאים, די יוניאן־אקטיאָרען, האָבען זיי באוויזען, אז איך בין געווען נערעכט.

הינטער די קולִיסען, זעה איך, שטעהט קעסלער, גרימירט אין נראפ'ס ראָל, קוקט פון דארט ארויס אויף דער ביהנע, וואו טאמאשעווסקי שפילט, און ער מאכט איהם נאָך, ווי ער **רעדט** **און** דערביי וואויעט ער אויפ'ן קול:

— זעה נאָר, זעה, וועמען איך דארף אונטערשפּילן, דעם סאָלדאט !*)

און אין א ווילע ארום, וועו ער ערשיינט אויף דער ביהנע, ווייסט ער ניט קיין איין וואָרט פון זיין ראָל און רעדט וואָס נאָר איהם פאלט אריין איו מויל, האקט „פּראָזא" פון „שלמה'קע שארלאטאן" און פון אנדערע פּיעסען און אין מיטען דערינען הויבט ער גאָר אָן צו ריידען מיט טאָמאשעווסקי'ן אויפ'ן פּאסאזש־דייטש און פון צייט צו צייט טוט ער אזוי א לאָז א „טאָנעניו", נאָכמאכענדיג טאָמאשעווסקין... און מיט אמאל הויבט ער גאר אָן ארויסצוכאפּען די „פּראָזא", וואָס געהערט טאָמאשעווסקי'ן... איז ער גאָר דער סאָלדאט, און טוט איהם עפּעס ! ...

טאָמאשעווסקי אליין, וועמען זיין ראָל און דער ערפאָלג אין דער פּיעסע איז טייער, וועגדט אָן אלע זיינע כחות, איינצוהאלטען זיך אין דער ראָל, ניט צו פארלירען זיך.

דאָ אבער טרעט אויף אדלער אין דער ערנסטער דראמא־טישער ראָל, וועלכע בלאנק האָט פריהער געשפּילט מיט גרויס ערפאָלג, — און די ביהנע פּאַרוואנדעלט זיך אין א משוגעים־הויז...

אדלער טרעט אויף אין איהר, רייטענדיג אויף א בעזים, מיט א ווילדער באָרד און מיט ברילען אויפ'ן שטערן. ער הויבט אָן צו דערצעהלען עפּעס א מעשה וועגען „סעמיאטשקעס". דער עולם לאכט.

דאָ פארלירט זיך טאָמאשעווסקי. ער דערזעהט, אז אדלער נעהמט אוועק ביי איהם זיין קאָמיזם, צולאָזט ער זיך אויך...

אוים פּיעסע, אוים ראָל, אוים „קאמף אויף לעבען און טויט" נעגען די סטרייקער... אויף דער ביהנע שטעהען „סטארס", וואָס יעדער פון זיי רייסט איינער ביים אנדערען דעם אפּלאָדיסמענט און דעם געלעכטער פון פּובליקום ! ...

---

*) טאָמאשעווסקי האָט דאָרט געשפּילט די ראָל פון א געווועזענעם רוסישען סאָלדאָט. — ל. ק.

און ווען קעמלער קומט דערנאָך ווידער ארויף, איז שוין ניט נאָר די ביהנע אַליין אַ משוגעים־הויז, נאָר דאָס גאַנצע טעאַטער.

איין גרויסער ווילדער געלעכטער און אַ פּאַטשעריי און אַ קוויטשעריי הילכט פון אַלע זייטען...

די פּיעסע האָט מען דער'הרג'עט. איינעם פון מיינע גרעסטע ערפאָלגען, אויך אינ'ם ליטעראַרישען זין.

ניט באַצאָהלט האָט מען מיר אויך. האָב איך פּאַרקלאָגט דעם „טראָסט" אין געריכט.

דערפאַר האָבען די טעאַטער מענעדזשערס דעם קומענדען סעזאָן באַיקאָטירט מיינע פּיעסען.

איז מיר דאָן איינגעפאַלען, אויפצופיהרען מיינע אַ פּיעסע אין אַ מוזיק־האַל.

9.

דער ערשטער ערפאָלג פון „יענקעל בוילע". — ווי אזוי מען האָט דער־הערט נעמען פון אַקטיאָרען, וואָס מען האָט זיי פריהער ניט געהערט.

דער קליינער אָדעאָן טעאַטער, אויף קלינטאָן סטריט, איז צו יענער צייט געווען אַ מין מוזיק־האַל, וואו גאנץ אומבאַקאַנטע אַקטיאָרען און אקטריסעס זיינען אויפגעטראָטען אין וואָדעוויל־נומערען און אין גאנצע פּיעסען פון זאַלאָמאָן־סקי'ס און ראַקאָוו'ס רעפּערטואר, א חוץ וואָס מען האָט דאָרט געוויזען קינעמאַטאָגראַף־בילדער...

יעדע פּאָר טעג איז דאָרט אויפגעפיהרט געווארען א נייע פּיעסע.

דאָס טעאַטער'ל איז אָנגעוויזען געווען אויף די נאָהענטע ארומיגע שכנים. קיין אנדערער עולם איז אהין ניט געגאנגען, האָט גאָר, גלויב איך, ניט געוואוסט פון אן אָדעאָן טעאַטער.

א געזעלשאפט, נאָך דעם מוסטער פון קיט'ס סוירקוס, וואָס האָט נאָך אנדערע טעאַטערס אין אנדערע געגענדען, אונטער דעם נאָמען „אָדעאָן", האָט אויך דעם טעאַטער'ל אויף קלינטאָן סטריט אויפגעבויט.

און אזוי ווי וואָדעוויל אין ענגליש האָט דאָרט קיין ערפאָלג ניט געהאט, האָט די געזעלשאפט באשלאָסען צו געבען דאָרט אידישען וואָדעוויל און גאנצע פּיעסען, כדי אריינצוקריגען דעם אידישען עולם פון דער ארומיגער געגענד.

האָט זי צונויפגעשטעלט א קאָמפּאניע פון אידישע מוזיק־האָל אקטיאָרען און אקטריסעס, וועלכע האָבען דאָרט זייערע וואָדעוויל־סצענען און גאנצע פּיעסען אויפגעפיהרט, גאנץ אומ־באמערקט פון דער אידישער פּרעסע און פון דער אידישער קריטיק.

דער געשעפּטס־פיהרער פונ׳ם אָדעאָן טעאטער איז געווען אן אינטעליגענטער יונגערמאן מיט׳ן נאָמען לעאָ ברעכער, וועלכען איך האָב געקאָנט נאָך פון פריהער, איידער ער האָט זיך פארבונדען מיט דעם דאָזיגען טעאטער.

קום איך איינמאָל צו איהם — א פּאָר וואָכען פאר סכות איז דאָס געווען — און זאָג איהם, אז איך וואָלט וועלען אויפ־פיהרען א נייע פּיעסע אין זיין טעאטער. מיינט ער אפריהער, אז איך שפּאָס פון איהם. דערנאָך אָבער, וועו ער דערזעהט, אז איך מיין טאקע „ביזנעס", ערקלערט ער מיר:

אַל־דאיט. ער איז צופריידען. ער שטעלט גאָר נישט אַיין. אויב מיר לוינט זיך, לוינט זי איהם אודאי.

איך מאַך מיט איהם אָפּ, אז איך זאָל קומען אויף מאָרגען פאָרלעזען מיין פּיעסע פאר זיינע אקטיאָרען.

קום איך אויף מאָרגען אהין מיט מיין „יאנקעל בוילע". די אקטיאָרען וואָרטען שוין אלע דאָרט אויף מיר. ברעכער אויך.

צוויישען די אקטיאָרען איז אויך געווען סאמאילאָוו און צווישען די אקטריסעס — די פארשטאָרבענע איידא פיין און אויך איידא דוואָרקין. (דאָס האָב איך נאָך קיינעם פון זיי ניט געקאָנט).

וועו איך האָב געענדיגט די פאָרלעזונג, האָבען די אקטיאָרען מיך געגומען בעטען, אז איך זאָל די פּיעסע מיט זיי ניט אויפפּיהרען.

איך דערמאָן זיך, ווי סאַמאָילאָוו איז מיר נאָכגעלאָפען און האָט גע'טענה'עט צו מיר:

— וואָס האָט איהר צו אונז? מיר מאַכען דאָ א לעבען. קיינער קימערט זיך ניט ווי און וואָס מיר שפּילען דאָ. מען שרייבט ניט וועגען אונז און מען לאָזט אונז צורוה. אבער, וען איהר פּיהרט אויף מיט אונז אייער פּיעסע, דאן וועלען דאָך קומען די קריטיקער און זיי וועלען שרייבען וועגען אונז. קיין גוטס וועלען זיי דאָך ניט שרייבען. און אייער פּיעסע מוז דאָך אין אונזער טעאַטער דורכפאַלען...

— באטראכט נאָר — האָט ער וויטער גע'טענה'עט מיט אמת'ער פארצווייפלונג — איהר ווילט זי נאָך אויפּפיהרען סכות, וען אפילו אין די גרויסע טעאַטערס האָבען זיי מורא אויפצופיהרען אן ערנסטע פּיעסע...

אזוי האָבען אויך די איבעריגע קאָלעגען זיינע געטענה'עט צו ברעכער'ן.

אָבער דער לעצטער האָט זיי ערקלערט:

— מיר שפּילען די פּיעסע! ...

איך האָב אָנגעהויבען צו מאכען פּראָבע מיט זיי. און דאָס מוז געזאָגט ווערען, אז זיי אלע האָבען זיך דערנאָך א נעהם געטאָן מיט א באזונדערען אייפער צו זייערע האָלען. יעדער און יעדע פון זיי האָט זיך באמיהט אויסצולערנען דעם טעקסט אויף אויסווייניג און אויפצופאסען זיין און איהר ראָל.

מיט א באזונדערער ליבע און דאנקבארקייט דערמאָן איך זיך נאָך היינט אן זיי אלעמען.

אזוי ווי אויף דער ביהנע האָט מען געארבייט די סצענערים, האָבען מיר אונזערע פּראָבען געמאכט אויף דער גאלערעע. אבער אזוי לאנג ווי זיי זיינען אָנגעגאנגען מיט חשק, מיט א ברען, איז קיין אונטערשייד ניט געווען, וואו מיר האָבען די פּראָבען געמאכט.

צווישען די אקטיאָרען פון אונזערע גרויסע טעאַטערס און צווישען מיינע קאָלעגען, די שרייבערס, האָט מען זיך אויסגעלאכט

פון דער דאָזיגער אונטערנעמונג מיינער. זיי אלע זיינען זיכער געווען, אז מיין פיעסע אין אָדעסָא טעאַטער, געשפילט פון די דאָזיגע „פורצעס"־אקטיאָרען, וועט דאָרט האָבען א שטילע באגרעבעניש...

עס האָט זיך אָבער גאָנץ אנדערש אויסגעלאָזען.

ניט פריהער און ניט שפּעטער, אין דער גאנצער געשיכטע פון׳ם אידישען טעאַטער, האָט א פיעסע, אונטער אזעלכע אומשטענדען, דאָ אזא רושם ניט געמאכט, ווי „יאנקעל בויל׳ע" דעמאָלט אין אָדעסָא טעאַטער, מיט יענע אקטיאָרען און אקטריסעס, מיט וועלכע קיינער האָט זיך ביז דאָן גאָרניט געדענקט.

אלע צייטונגען זיינען פול געווארען מיט אָדעסָא טעאַטער און מיט „יאנקעל בויל׳ע" און מיט די נעמען פון די אקטיאָרען און די אקטריסעס, וועלכע האָבען אין דער פיעסע געשפילט.

און א געוויסע צייט האָט כמעט אויסגעזעהן, ווי דער דאָזיגער טעאַטער, פון וועלכען קיינער האָט פריהער גאָרניט געוואוסט, איז דער איינציגער אין דעם אידישען קוואַרטאל געווען.

אין א טעאַטער, וואו יעדע צווייי טעג האָט מען פריהער אן אנדער פיעסע אויפגעפיהרט, האָט מען „יאנקעל בויל׳ע" געשפילט 58 מאל. חוץ דעם האָט מען די פיעסע אויפגעפיהרט עטליכע מאל אינמיטען וואָך אלס „פראָפעסיאָנעלע פאָרשטעלונגען", צו וועלכע אקטיאָרען זיינען ספּעציעל איינגעלאדען געווען. און אָנשטאָט דעם, וואָס פריהער איז דער העכסטער פרייז פאר א בילעט אין יענעם טעאַטער געווען 25 סענט, האָט מען געצאָהלט צו די פאָרשטעלונגען פון ׳יאנקעל בויל׳ע" צו דאָלאָר און מעהר פאר א בילעט, אין יענער צייט דער העכסטער פרייז, און דער טעאַטער איז שטענדיג געפּאקט געווען...

נאָך עפעס: דער אָדעסָא טעאַטער האָט אָפּגעדרוקט מיין פיעסע אין בוך־פאָרם (דאָס ערשטע און, דאכט זיך, דאָס איינציגע מאל, וואָס א אידישער טעאַטער האָט אזא זאך געטאָן) און אלע

עקזעמפלייארען, עטלעכע טויזענט, זיינען זיך אין א גאנץ קורצער צייט צוגאנגען...

דער ערפאלג פון דער פיעסע האט געפיהרט דערצו, אז קעסלער'ס פארעהרער זאלען צושטעהן צו איהם, אז ער זאל אויפ־פיהרען די פיעסע אין זיין טעאטער...

און איינמאל, וועו מיר האבען זיך געטראפען, מאכט ער צו מיר:

— איהר ווייסט, פון אלע זייטען רירען זיי מיך צו, אז איך זאל ארויסטרעטען אין „יאנקעל בוילע". אפשר זאל איך?...

און אזוי האט ער צום סוף באשלאסען ארויסצוטרעטען אין דער דאזיגער פיעסע.

.10

ווי אזוי קעסלער האט געשפילט „יאנקעל בוילע" און ווי אזוי בעסי ווייסמאן איז „ארויסגעפאלען" אין דער רא̈ל פון נאטאשא'ן.

די גאנצע אידישע ביהנע האלט זיך אויפ'ן צופאל.

דער צופאל איז דאס דער הויפט־העלד, וואס פיהרט אן דעם געשעפט און די ביהנע און וואס ברענגט אמאל דעם ערפאלג און אן אנדערש מאל — דעם דורכפאל פון א פיעסע.

אזוי איז דאס כמעט אלע מאל געווען און אזוי איז דאס נאך היינט אויך.

הפקרות, אינגאנצען באהערשט פונ'ם צופאל, אין אלצדינג דאס, אין אלצדינג...

דאס האט באזונדערס געפיהלט כמעט שטענדיג דער אידישער פארפאסער, בעת ער האט אויפגעפיהרט א נייע פיעסע אויף דער אידישער ביהנע.

וועו אויף דער ביהנע ביי לייטען שטודירט מען חדשים־לאנג א פיעסע אונטער א רעזישיסאר, איידער מען פיהרט זי אויף, פיהרט מען אויף א פיעסע אויף אונזער ביהנע ס'רוב מיט עטליכע „פראבען" און אמאל אפילו אהן א י י ן ריכטיגער פראבע, יא, אהן אין ר י כ ט י ג ע ר פראבע.

די אקטיארען מאכען ערשט „פראבע" אויף דער ביהנע. נע־

לינגען די „פראָבען" איז גוט, אניט, איז אלע מאל די פיעסע שולדיג... לוידט דערפאר די פיעסע און ס'רוב ווערט זי דערהרג'עט, נאָך איידער די אקטיאָרען האָבען אפילו זייערע ראָלען ריכטיג אויפגעפאסט.

און אז מען דערמאָנט זיך נאָך, אז אמאל מוז מען א פיעסע שניידען אויך, ווייל זי איז צו לאַנג, און מען טוט עס געאייַלטערהייט, ווייל אָט־אָט דארף זי געשטעלט ווערען, לאָזט מען אריין דעם מעסער וואו עס פאלט — טרעפט עס אפט אין דער סאמע נשמה פון דער פיעסע.

דער פארפאסער שטעהט דערביי א צוטומעלטער, ווי ביי א שרפה... ער ווייל זיין פיעסע ארויסראטעווען פון דעם דאָזיגען אימפעטיגען פייער. עפעס מוז ער דאָרט מקריב זיין אין דער שרפה, ער וווייסט אָבער ניט וואָס, ווייל אלצדינג דאָרט איז איהם טייער. שפילט דאָ דער צופאל ווידער זיין הויפט־ראָל...

אויך קעסלער האָט זיך ניט שטאַרק פארנומען מיט „פראָבען", בעת ער האָט אויפגעפיהרט א נייע פיעסע. זיין טאלאַנט אָבער האָט איהם ס'רוב ארויסגעטראָגען, וועו ער האָט אפילו זיין ראָל ניט געקאָנט.

וועו עס האָט געהאַט אויגען, האָט געקאָנט זעהן, ווי אזוי ער, דערפיהלענדיג זיין ראָל, האָט זיך מיט שאפונגס־פייער אָנגעצונדען, ווי אזוי ער האָט זיין ראָל אויף דער ביהנע געקנאָטען און געמאָדעלט און ווי אזוי ער אין איהר און זי אין איהם איז ארוים־געוואקסען אלץ זיכערער און אלץ קאָנטיגער — א מייסטערווערק פון אן אמת'ן סקולפטאָר.

צו די פראָבען פון „יאנקעל בוילע" האָט ער זיך נאָנץ אנדערש פארהאלטען איידער געווהנליך.

מחמת די פיעסע האָט געהאַט אזא ערפאלג אין אָדעסאן טעאטער, האָט ער ניט געוואַנט אין איהר ארויסצוטרעטען מיט ווייניג פראָבען.

ער איז אזוי ערנסט צוגעטראָטען צו איהר, אז ער האָט אפילו

כפעציעל גענומען א האָל, כדי אייגצושטודירען די פיעסע מיט זיינע אקטיאָרען.

און דעמאָלט, אגב, האָט פאסירט עפעס, וואָס איז זעהר באַאקטעריסטיש פאר אונזערע אקטיאָרען.

וועז מען האָט געדארפט איינטיילען די ראָלען פון דער פיעסע, איז געווען א פראגע, ווער עס זאָל שפילען נאטאשא'ן.

צום גליק, איז אין זיין טעאטער ניט געווען קיין אייגע פון די קאזיאָנע דראמאטיסטקעס.

פרעגט מיך דעמאָלט קעסלער, ווער, דענק איך, דארף שפילען נאטאשא'ן.

זאָג איך: — בעסי וויסמאן.

און איך ערקלער איהם, פארוואָס איך דענק אזוי. אמת, זי איז א סוברעטין, זי האָט אבער דעם געזונטען טאלאנט און דעם אמת'ן פייער.

באקומט בעסי וויסמאן די ראָל פון נאטאשא'ן און זי צוא־ זויינט זיך.

זי טענה'ט:

עס איז דאָ א קאמישע ראָל אין דער פיעסע — פון חייקע'ן, גיט מען איהר נאָר א דראמאטישע ראָל צו שפילען, וואָס איז ניט פאר איהר.

און איהר שוועסטער דאָרא וויסמאן קומט אויך צו מיר מיט טענות. און איהר פאָטער, דער אלטער ראובן, מיט די אייגענע טענות.

— קיין אנדער קרבן ווי בעסי'ן האָט איהר ניט געקאָנט גע־ פינען?... וואָס חייסט, זי זאָל שפילען א דראמאטישע ראָל, וועז אין דער פיעסע איז דאָ א קאמישע?...

זאָג איך זיי, אז לויט מיין מיינונג וועט זי מאכען א פוראָר אין דער ראָל פון נאטאשא'ן. זיי אָבער זיינען געבליבען ביי זייערס.

א סך פון די לעזער געדענקען מסתמא דעם „היט", וואָס בעסי וויסמאן האָט דערנאָך אין דער דאָזיגער ראָל געמאכט...

קנאפע פיר וואָכען האָט דאן קעסלער פראָבע געמאכט אויף „יאנקעל בוילע". ער האָט זיין ראָל אויסגעלערענט אויף אויס־

ווייניג. איך גלויב, אז דאָס איז געווען דאָס איינציגע מאָל אין זיין גאנצער קאריערע אלס שוישפּילער.

און ווי ער האָט אכטונג געגעבען אויף די אנדערע אקטיאָרען, אז זיי זאָלען שפּילען ווי געהעריג איז. האָט זיך איהם אויס־געווייזען, אז אימיצער פון זיי מאכט א פאלשע באטאָנונג, האָט ער ממש אויפגעציטערט.

איך דערמאָן זיך: איינער פון אונזערע אינגערע אקטיאָרען, וועלכער האָט זיך זינט דאמאָלסט גאנץ היבש ענטוויקעלט אלס שוישפּילער, האָט געמאכט פּראָבע אויף יאנקעל'ס קראנקען טאטען. איינמאָל, בעת ער איז געלעגען אויפ'ן בעט און האָט געזאָגט וודוי, האָט קעסלער פּלוצלינג געמומען נערוועז זיך קנייפּען די באקען און אויף איהם אָנגעשטעלט זיינע גרויסע אויגען, וועלכע האָבען ממש געשאָטען פייער. מיט אמאָל האָט ער זיך צושריען:

— הער נאָר א קול, ער שלאָגט געלכלאָך מיט זיין קול!...

איך וועל קיינמאָל ניט פארגעסען די ערשטע פּארשטעלונג פון „יאנקעל בויע" מיט קעסלער'ן. זיין עהרענאָווענט איז דאָס געווען.

סעקאָנד עוועניו טעאטער איז געפאקט געווען.

איידער דער פּאָרהאנג האָט זיך אויפגעהויבען, בין איך אריין צו איהם אין גאָרדעראָב־צימער. דער זעכציג־יאָהריגער קעסלער, גרימירט אלס דער יונגער יאנקעל, איז זעהר נערוועז געווען.

מיט אן אויפגערעגטען קול אָון, צופּענדיג דאָס רויטע טיכעל ארום האלז מיט נערוועזע פינגער, האָט ער זיך אָנגערופען צו מיר:

— גאָט מיינער, וואָס פאר א „לאָמפּען־פּיבער" איך האָב היינט! ווי דענקט איהר, וועלען מיר? ...

ער האָט ניט דערערעט, אזוי ווי ער וואָלט מורא געהאט ארויסצורעדען זיך אין א בייזער שעה...

ער איז אויפגעטראָטען... צוערשט איז ער שטאַרק נערוועז געווען און עס האָבען זיך דעמאָלט אויך געפיהלט זיינע יאָהרען און זיינע אלטע בייניר. נאָר ביסלעכווייז איז ער אין זיין ראָל

אַריין, און וועָן דער ערשטער אקט האָט זיך געענדיגט, איז קעסלער שוין געווען דער יונגער, געזונטער יאנקעל, וואָס אין אלע זיינע ביינער האָט געזונגען דאָס יוגענד־פייער...

יענע, וואָס האָבען איהם געזעהן דעם לעצטען יאָהר פאר זיין טויט אין דער דאָזיגער פיעסע, האָבען איהם נ י ט ג ע ז ע ה ן אין דער רא‍ל פון „יאנקעל בויל‍ע".

דעם לעצטען יאָהר פאר זיין טויט, זינט ער האָט פארלאָרען זיין טאָטער, איז ער ארומגענאנגען א צובראָכענער, און דאָס האָט זיך אויך אפגערופען אויף זיין שפיל‍ען.

אָבער דעמאָלט, מיט דריי יאָהר צוריק, וועָן ער האָט די דאָזיגע פיעסע געשפיל‍ט, האָט זיך גאָר ניט געפיהל‍ט, אז אָט דער דאָזיגער בחור, מיט זיין שטורמדיגער ליידענשאפט צו לעבען און מיט זיין נאָך מעהר שטורמדיגען פחד פאר דאָס מיסטישע, וואָס איז אויף יענער זייט פונם לעבען, אז אָט דער בחור, איז אן אלטער זעכציג יאָהריגער מאן.

ווי יונג ער האָט דאָס ארויסגעוויזען זיין ליבע צו נאטאשא'ן, ווי יונג ער האָט דאָס געטאָנצט מיט די שקצים און שיקסעס!

זיין גרויסער טאלאנט האָט די לאסט פון די יאָהרען אראָפ־געווארפען און מיט שטורמדיגער יוגענד זיין גייסט אנגעטרונקען.

ער שטעהט נאָך פאָר מיר אין דער סצענע, וועָן ער דער־צעהל‍ט הירש־בער'ן (מאָרים שוואַרץ), אז זיין טאטע איז געקומען צו חלום צו זיין מאמע'ן און האָט זיך געקלאָגט אויף איהם, הלמאי ער איז ניט פרום.

ווי איינפאך און נאאיוו און מיט וואָס פאר א שרעק ער האָט דאָס איהם דערצעהל‍ט!

היינט די סצענע, וועָן חאצע דערצעהל‍ט איהם וועגען לילית. ווי קעסל‍ער־יאנקעל־בויל‍ע האָט געקוקט אויף איהם. זיין פאר־צווייפעל‍טער געשריי: „ר' חאָצע, ר' חאָצע, געגוג, שרעקט מיך ניט!" און זיין אימפּעטיגער ציה אויפ'ן אויוועג ארויף, בשעת ער ווייסט ניט וואו אהינצוטאָן זיך פאר פחד, א ציה, ווי פון א

צוטומעלטער, איבערגעשראָקענער שלאַנג, מיט אלע אברים, אזוי עלאַסטיש און אזוי פול מיט שרעק — וועלכער דאָס פארגעסען? !

אויך קאָן מען ניט פארגעסען, ווי אזוי ער האָט געשפילט די סצענע אין דעם דריטען אקט, בעת ער דערוויסט זיך, אז נאטאשא דארף באלד ווערען מוטער. ווי אזוי ער טוט זי וויליך א שטויס און ווי ער פאלט צו צו איהר דערנאָך מיט א פארצווייפעלטען קושען און יאָמער:

— אך, נאטאשא, נאטאשא, פארווּאס ביזטו ניט קיין אידישע שיקסע? ! ...

און אין דעם לעצטען אקט, בשעת ער האָט זיך געזעגענט מיט איהר — נאָר איין קעלער האָט געקאָנט אזוי שפילען !

אין דער פיעסע האָט ער דאן געהאט אזא ערפאָלג, אז איינמאל ביי א פאָרשטעלונג איז ער ארויסגעטראָטען אויף דער ביהנע און האָט געהאלטען אומגעפעהר אזא רעדע:

— איך בין זיך מורה, וועלטעם פובליקום, יו סי? חטא'נטי! איך טאָר ניט לעזען קאָבריני'ס פיעסען, ווייל, יו סי? איך האָב זיי ניט פארשטאנען, און אָט איהר זייט מיינע עדות, אז ווייטער וואָס ער וועט מיר ברענגען, וועל איך בלינדערהייד עס אָננעהמען און אויפפיהרען.

כמעט ביז זיין טויט האָט ער די פיעסע געשפילט. און נאָך עפעס: די אקטיאָרען, וועלכע האָבען מיט אִיהם געשפילט, וואלטען געקאָנט דערצעהלען, ווי אזוי ער, קעלער, וועלכער האָט זיך אזוי פיל ערלויבט מיט אנדערע פיעסען, האָט אין דער פיעסע אליין זיך ניט ערלויבט און קיין אנדערען ניט דערלאָזט צוצולייגען אָדער ארונטערצונעמען אפילו איין ווארט...

די לעצטע צוויי סעזאָנען פאר זיין טויט האָט ער א סך געליטען, מחמת ער האָט אָננעווארען זיין טעאטער און געמוזט שפילען ביי אנדערע און דוקא אין אזעלכע פיעסען, וועלכע ער האָט מיט זיין גאנצען הארצען געהאסט.

איך דערמאָן זיך: עטליכע חדשים פאר זיין טויט טרעף

איך איהם אין קלוב ביי די אידישע אקטיאָרען. ער איז געוועסען ביי א טיש און האָט געהויבערט א ציגאר. ער האָט דאָן געשפילט אין א געוויסען טעאטער אין אן אפערעטא.

זעץ איך זיך צוועק נעבען איהם און מיר צושמועסען זיך. דאָן פרעג איך איהם:

— וואָס שפילט איהר איצט, קעסלער?

קוקט ער מיך אָן מיט זיינע גרויסע, אויסדרוקספולע אויגען אויף זיין באזונדערען שטייגער גוטמוטיג־קאָמיש און מאכט:

— וואָס איך שפיל? איך'ל אייך ווייזען.

ער נעמט א „טוט־פיק" (ציין־העלצעל) פון'ם טיש, צעברעכט עס און לייגט א שטיקעלע אוועק נעבען זיך; דערנאָך גענפינט ער א ברעקעל ברויט אויפ'ן טישטוך און רוקט עס צו צום שטיקעל טוט־פיק; דאָן וואַרפט ער נאָך צו צו דעם א גרייפעלע פון א דערבייאיגען טעלער, א שטיקעל אויסגעשמירט פאפיר, וואָס ער הויבט אויף פונ'ם דיל, שיט צו צו דעם אביסעלע זאלץ, אביסעלע פעפער, וואָס ער גענפינט דאָ אויפ'ן טיש, שיט אויף דעם נאָך ארויף אש פון זיין סיגאר, מישט דאָס אלצדינג אויס מיט א פינגער, טוט אויף דעם, מחילה, א כראָקע מיט דער נאנצער קראפט, און מאכט:

— דאָס שפיל איך!

— וואָס איז דאָס?

— אונזערע אָן אָפע־רע־טענין! ...

און האָט צוגעלייגט מיט האס און מיט וועהטאָג:

— אי, קאָברין, איהר וויסט ניט. א ראָלענין שפיל איך. איך וואָלט זיך בעסער אווקגעשטעלט אין מיטען נאָס אוז געהאווקעט ווי א הונט. יאשטשערקעס און שלאָנגען וואָלט איך אצינד ארויסגעשפינגען. אָט אזוי פיהל איך, אין דר'ערד אריין! ...

אָט דאָס איז געווען קעסלער, דער נאטור־מענש צווישען מענשען און דער ווילדער זשעני צווישען קינסטלער.

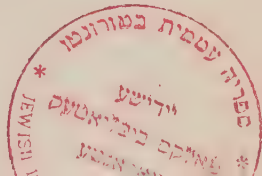

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT

21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.

A fine of 4 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

AP 31 '67		
OCT 17 '71		
MAR 14 '75		

אין קאטאלאג פון אידישען בוכהאנדעל
#1717
אין קאטאלאג
#1717

JAN 5
ספריה עממית בטורונטו
ייִדישע
פאלקס ביבליאטעק
פאר אמעט
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO